

SADRŽAJ

Poezija

BOŽICA JELUŠIĆ	O-tokarenje	1
BOJAN BOGDANOVIĆ	Pjesme	8
KEMAL MAHMUTEFENDIĆ	Pjesme	21

Proza

IVICA ŠODAN	Ljubav u sivilu sumraka	28
SANJIN SOREL	Bijeg od sebe	48

Prijevod

DENISE LEVERTOV	Izabrane pjesme (izbor, prijevod i bilješka P. Opačić)	63
-----------------	---	----

Studije, rasprave, eseji

ANTE NAZOR	Prožimanje stanovništva Splita i Poljica	115
------------	--	-----

Prikazi, recenzije, osvrti

VLATKO PERKOVIĆ	Paljetkova suigra zbilje i fikcije	146
BISERKA GOLEŠ GLASNOVIĆ	Aktivna rezignacija: ustrajati u nemogućoj nadi ..	155
NORKA MACHIEDO MLADINIĆ	Nesvakidašnja knjiga	163
* * *	Kronika Književnog kruga Split	165

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,

BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr — E-mail: knjizevni-krug-split@st.t-com.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Ziro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod HVB Splitske banke d.d. Split HR2223300031100108802 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split
Sukladno Zakonu o medijima (Narodne novine 59/04.) izjavljujemo da su tijekom 2011. godine tiskana 4 trobroja časopisa *Mogućnosti* (1-3, 4-6, 7-9 i 10-12), svaki u nakladi od 700 primjeraka.

O-TOKARENJE

Božica Jelušić

JUKA U VRTU

Juka u vrtu.
Sluša glasove djece.
Čeka obećanu kišu.
Moli se Suncu.
Misli o pretcima.
Korijenom istražuje dubinu-

U tuđoj zemlji raste.
Cvate i miriše jednako.

KRTOLE

Žmahno zelenilo
Nadire iza suhozida.
Ptičji pjev poput igle
Ušiva modrinu iznad vrta.

Krtice niotkuda. Vručina.
Pod zemljom, krtole se vole.

LOZA

Mlada loza pod prozorom
Naglo uzrasla.
Po zraku traži oslonac.

Prepoznajem li to tvoju ruku
Sa druge strane oblaka?

ISPOD SJENICE

Ovdje je posve spokojno.
Uskrсни pilići, maleni
Poput dječakove šake,
Čeprkaju po travi i sićušnim
Cvjetićima divljega slaka.
Cvate maslina.
Zameću se sitni grozdovi.
Ružmarin miriše.

Rezbarim odbačen trs.
Život je jednostavan,
Kao prosto proširena rečenica.

O TREŠNJI

Svake godine drugi
Susjedi
Dijele hlad vrta
I riječi nepoznatih
Jezika koji žubore
Ispod pazuha zemlje.

Drugi su oblaci i druge boje
Oblače sutonja neba.

Vrapci, međutim,
Svake godine
Pronađu istu trešnju.

POMOĆ MASLINI

Oštrim kolac, uzimam
Malo oštećen konopac
I privezujem maslinu.

Prerasla je od prošlog ljeta
Sve školarce u ulici
I vjetru se odupire, blago
Pognuta iznad struka.

Želim da raste uspravno.
Zabijam kolac čvršće.

Susjedove oči na prozoru.
»Nemate drugoga posla?«.
Uzвраćam pogled: »Ne, nemam drugoga,
Ali ni važnijega, svakako...

VEČERNJI MIR

Večernji mir. Ogrčem svileni rubac.
Ruka se pruža za jagodom
U zdjeli od majolike.

Nevidljivi noćobdija
Užiže daleku zvijezdu.
Otima uzdahe zaljubljenih.

Uvučena u svoju modru auru
Čitam u vrtu
Knjigu »ŽIVOT LIBELA«.

O-TOKARENJE

Da sam tokar, tokarila bih
Otok.
Ništa u njemu ne bih mijenjala,
Kamoli popravljala.

Ribolik, modruljast, šumovit,
Ovjetren, izrezbaren, u more
Položen kao u Polifemovu postelju,
Otok je sam svoj hvalospjev.

Bog je imao savršen dan,
Kad je stvarao otok.
Bog je savršen tokar.

ŠUMORENJE

Šumor je mora kao šuštanje
Celofana: obećava
Providan paket plaveti,
Nalik na krepdešin.

Šumor je šume kao struja,
Igličasto-drvenasto došaptavanje
Ispod slojeva vremena.

Ležim na kamenu, kao
Na živom mravinjaku.

U meni šumore drevne mantre
Drveća, vode i kamenja;
Jezik izbrušen vjetrom,
Stari šamanski šaropis.

RAŽA, preobražaj

Što si se sakrila u oblik
Kamena, stara ražo?

Ja vidim tvoju plosnatost,
Tvoje preplašene oči.
Izvan dubine, raskinuta je
Sva tvoja *bračnost* s morem.
Postoji samo

Mimikrija u kamenu.
Izloženost bez zaštite.
Užasna proburaženost.

Kružnim pokretom, pomno,
Ko ražin stražar,
Vraćam kamen u vodu.

Ne boj se, ražo! Praščaj!
Na drugoj strani, izvan pržine,
Podažgan je moj žar.

ŠUMSKA KAPELA

U mekim dlanovima borovine,
Zaleгла, leđa oslonjenih na kamen
Kao na asketski jastuk.

Bijela i žućkasta, izdaleka.
Crveni kalpak joj je krov.

Mjerkam je dokono,
Od druge strane obale.
Galeb prelijeće preko mene.
Vrijeme Angelusa.

Tamo, na kamenom podu,
Moja pognuta sjena
Moli da potraje ljeto,
Moja i tvoja do-voljnost.

ZMIJOPIS

Imam ti reći nešto o zmiji.
Oklijevam.
Sve uokolo podsjeća na nju:
Otkosi, gibav puteljak, tračak
Vode iscurio iz gušterne.

Čak nešto u tvom osmijehu,
 Uzvinutom,
 Kao uglata zagrada,
 Sa obje strane obraza,
 Vuče na njenu stranu.

Od rana jutra spopada me
 Želja da uhvatim njen zanjihani rep.
 Ali trenutno učim veliku mudrost strpljivih:

Treba znati prešutjeti.

SALON OD BOROVI NE

Sve do praga modrine,
 Borovi pružaju grane,
 Opipavajući nevidljivo.
 Taru se i pucketaju,
 Čim zatvorimo vrata
 I uđemo u kuću.

Prolazimo li ispod
 Njihovih teških grana,
 Ili sjedimo pod njima
 Usred sparine, s večeri,
 Glume nepomičnost i imaju
 Uši zalivene smolom:
 Tiha su posluga u našem
 Dnevnom i noćnom salonu
 Ispod mirisnih svodova.

TAKO BLAŽENA NOĆ

Tako blažena noć, zujalice od zlata
 Po sobama se vrte, opisuju elipse
 Zrno je grožđa savršena bradavica
 Tijela su pliskavice
 Do dubine užitka znam roniti

Na dah, između bijelih ponjava
Zatim lagano
Uzimam gutljaj vode i pijem
Žudno, ko novorođenče.

Zahvaljujem za zvijezde
I pola bale naborane svile
Koje mi dopuštaš spakirati u torbu
Na čijem dnu se već skutrio otok
Smanjen do veličine mojih zaobljenih dlanova.
Ujutro, poći ćemo s dva broda,
Svatko u svome pravcu.
Već vidim gdje se na mjestu otoka zauvijek
Razdvaja bijela pjena, raspuštena pletenica.

Brač, srpnja 2011.

PJESME

Bojan Bogdanović

NAHRANILI SU ME

Nahrani su me olovnim zubima
Štedro prijateljski usklađenom rukom
Stavili su mnogo toga u mene
Ručno i drugim tehnikama

Usput nabili komplekse zavist
Ironiju žalost neodlučnost
Darovi su bili nepovratni
Od one vrste koja uzima dušu

Bio sam dosta otvoren rekoše
Bradati sa čelima od slonove kosti
Igrali su na Modiljanija i Munka
Kao na sjajno prepariran pejzaž

Nahranjen sam potom
Najvažnijim delicijama
Koje inače spašavaju svijet

Djetinjstvom starca Zosime i
Neobičnom vještinom moje majke
Da veze oblake svojim stihovima
(Nužno zadržavajući pri tome
Zakonom zaštićena autorska prava)

(Zenica, 2008. god.)

BOG KOMPJUTERA

Ne pišem ništa ne čitam ništa
Samo uključim kompjuter
I onda totalno lud i naelektrisan
Odustajem od Stvaranja
Igrački sa elisama i motorom
Igrački sa krilima i repom
Igrački koje svako jutro
Razveseljavaju nebo
Bog ih je tako lijepo
Razmjestio među oblacima
I uredno katalogizovao
Moje je legalno pravo
Da im podijelim imena
Da ih gađam iz puške
Ili postavljam zamke
Kao loš ornitolog
Kome je šuplja mreža
Ili ipak treba uzeti nož
Sjekiru ostve čekić
Čizme redenik kacigu
Rukavice kaiš masku
Potom i so ulje biber papriku
Kupus krastavac bijeli luk
Meso meso meso meso
Meso...
Šta uzeti?

CIJEDENJE JAKOBA BEMEA

Reći ću ti ono što moraš razumjeti
Prizivajući ako treba i neke bolne slike u pomoć
Poput muzičara čiji duh nužno razumije
Boju zvuka biljke pa čak i vode

Zatim boju lica voljenih i onih drugih
Potom razum koji vješa zatvorenih očiju
Pošto zna da problem nije duh
Nego njegova priroda

Još nešto moraš shvatiti
Uz mogućnost praštanja naravno
Kako je sličnost ove praslike
Sa strujnim udarom
Veoma zabrinjavajuća

Jer to naprosto proističe iz srca
Koje se odavno i neporecivo teško
Odreкло sebe da bi koliko sutra
Izronilo iz vatre kao mistični
Prvi Princip Jakoba Bemea

Reći ću ti i to kako da se obračunaš
Sa bijelim jagnjetom u sebi
Koristeći zvona zazličitih veličina
Te tako i Drugi Princip Jakoba Bemea
Temeljen na slanoj vodi ili žudnji rođenoj
»iz očiju Boga u kojima je duša
stvorena od same vatre«

Znaj da je ovaj Princip teško objašnjiv
Ali ipak ugodan jeziku na kome se
Progovara ukusom života i smrti
Uživajući u tom povlašćenom dvojstvu
Prisustva kao istovremeno mogućeg
Vida zajedničkog postojanja

IZDAJA

Samo jedna riječ i već si tamo
Može se dogoditi svakog časa
Dođu pakupe te i odvedu
A onda ti na teret stave oca

Onako nemilosrdno zavezanom
U tvojoj glavi već nije sve u redu
Dovoljno je da te čovjek pogleda

Kosti ti šetaju ispod kože lica
Koristeći pri tome jedan mali trik

Oko usta i očiju javljaju se bore
Koje ispisuju imena i prezimena

Pa da bi izdaja bila potpuna
Vidi se i spisak svih starih grijehova
Tako da više nisi siguran da si to ti
Čak i kad osmijehom izbrišeš slova

MOJA VELIKA MOJA DEBELA

Nikad mi to nije priznala
Bila je dobrim dijelom od svile
I nešto malo slanih suza
Bila je nezavisna
Načinjena od blata filozofije
I ukusnih recepata svoje bake
Osjećala je želju za uništenjem
Čak i kad bi pravila kolače
Uz krvav odrezak i salatu
Obavezno su lepršala
»referencijalna značenja«:
...kao umjetničko djelo ta slika nije
u sferi recentnog filozofskog diskursa...
rekla bi usput
Po Viliijamsu dodala bi
Štucnula bi zatim podrignula
Brzo me pogledala
Poljubila
Moja velika moja debela
Moja ljubav

NEVJERNI KIT

Vjera je čudna stvar
Rupa bezdana i gladna
Proždrljiva kao onaj kit
Za koga je Jona bio krupan zalogaj

Te ga izbaci skupa sa haljinom
Sa Maslinovom gorom
Sa raspelom od ružina drveta
I stadom bjelorunih ovaca
Tesarskom bradvom
I vjenčićima od mirte
Jednim kožnim sandalama
Dobrim za pješačenje
Pa onim štapom savijenim pri vrhu
Kojim se služe pastiri
Da odbrane stado
Ili uplaše Faraona
Njegovom zmijskom prirodom

Izbaci ga dakle kit jer spozna
Kako u grlu žeže Božja riječ
Pa tako i onaj ko je prenosi

I zaključ
Da ničiju krupnu riječ
Ne treba progutati zdravo
Za gotovo

O PRECIMA I KUĆAMA

Ili mi niko nije rekao ili niko nije znao
Te sam na rješenje nabasao sasvim slučajno
Usput vješto izbjegavajući mogućnost katastrofe
Žene i muškarce sam birao nasumice
Potom su oni nasumice birali mene
Što je i jedno i drugo nesumnjivo
Vodilo trenucima zajedničke sreće
Niko od nas nije mogao da nasluti
Šta nam se uistinu dešavalo
Imali smo ozbiljan problem
Sa onom čudnom legendom
Da na svakoj staroj kući samo vjetar
Može otvarati prozore i vrata
I zato smo cijelim putem izbjegavali
Sve što je ikad napisano

O precima i drvenim kućama
Tako da nam je rodoslov na kraju
Ostao nesaznatljiv čudnoj mogućnosti
Zajedničke istorije

OČEVI I SINOVI

Dramatski radoznalo često zurim
U bradate primjerke Tolstoja i Rusoa
Slične Degasu i sjajnom Kihotu od Manče
Kako čvrsto stoje iza Otkrovenja
Kako su samo lijepi i čedni
Ti gospodari kućnog turizma
I vladari svih svjetova
Onako trbušasti klempavi hrabri
Dlakavih ušiju opuštenih mošnica
Zemljoradničkim prstima obazrivo
Listaju Knjigu Stvaranja

Naši prijatelji naši neprijatelji
Naši očevi naši sinovi

Svojim metaforičkim tumaranjem
Osluškuju besmrtnost njuškaju
Pipkaju sve ono što liči na prijjetnju
Iza smežuranog horizonta
Njihova slava raste na kiši
Potopa zemljotresa i ludih pečurki
U porodičnim arhivima
Za svaki slučaj drijemaju
Kao veliki slijepi miševi

OD BIBLIOTEKE DO VATRE

Dospio sam u sopstveno ropstvo
Kao onaj idiot kome se nije ćutalo
Iako je imao sve što drugi nisu
Sada laganim korakom idem

Do biblioteke i natrag do peći
Prepoznao sam način
Na koji se nosi vatra
Pravila igre su mi jasna
Iako nema zabilježaka o njima
Pošto je većina zabrana pisana
Tamo gdje ih ne bi očekivao
Zato sam oduvijek
Iz naglo prekinutog sna
Mirisao na sveštenika i
Nejasno mucanje knjiga
Koje se tada čulo iz moje odjeće
Bilo je najbližnje pravoslavnom pojanju
Ispod teške vojničke čizme

OVO SNIJEG VIJE

Mišićav jezik bebe na Mjesecu
Igračko Apolo podigni pogled
Suoči se Bog te posmatra zabrinut
Tvojom neobjašnjivom formom

Ovo je krov na pjesmi kaže beba
Ovo mi snijeg vije kroz oca
Ovo mamom haraju poplave
Ovo dvoje šetaju kroz djecu
Udvojeni svojom suštinom

Rekao je mišićav jezik bebe
Njen prst vreba dopuštenje
Da grozničavoj slici Mjeseca
Docrta izvjesne božanske nijanse

PLODOVI NEBA

Bili smo kao dva velika ploda
Okačena o nebo i preplašena
Od svega što je raslo
I umiralo ispod nas

Mjesec je odavno otišao
Da se nahrani mojim životom
Iza bionjača
Tebe čeka pusta zemlja

Čekaju te one dvije tamne obale
Na kojima bi trebalo
Praviti kuću i kopati bunar

Od svega nije ostalo ništa
Osim dva prazna groba
Okačena o nebo

Poput velikih
Preplašenih
Plodova

POLJUBI ME TROSTRUKA

Ostaviću te ipak napustiću te
Noći moja anđele
Dosta sam se rušio u sebe
Dosta skrnatio nebo
Besmisleno zavitlanim
Vjericama boje šagala

Hajde poljubi me trostruka
Pokaži svoje preplašeno lice
Kako trijumfuje na jednom
A plače na drugom jeziku

Hajde razbojniče hajde psu
Ujedi me za dušu
Udari pečat raskomadaj
Podijeli svo proteklo vrijeme
Na moje ožiljke i opekotine

Okreni konačno svoje lice
Meni vodi i tebi vatri
Tri puta se odreci svijeta

Prije spavanja a onda mi
Pažljivo opipaj očne kapke
Da osjetiš ostrvo
Na kome sam odavno
Jedini brodolomnik

PREDSKAZANJE

Oslonjen na ramena mrtvih predaka
U svojim njedrima
Slutim prazno selo...

Iza trošnih zidova
Vreba me vlastita glava
Polegla po vlastitoj koži
Prevelikoj za ovakve igre

Ogrnut mantijom
I popodnevnom molitvom
Hrabro se sunovraćujem
U najbližu ženu
I jasno čujem topot kopita
Pod njenim bedrima

Zajedno liježemo pod
Pazuho jednog anđela
Znajući da su tu
Rijetka divljaštva
Zanoćila

U slavu novih oblika
Po nama pada snijeg
Ispod kože miriše
Kruh nasušni
I vidici rastu
U našoj djeci

RASKOPČANA CRKVA

Da li sam ti rekao da pišem
Kako osjećam da znaš
Šta će biti u tom pismu

Ti imaš onu čarobnu moć
Zaobilaženja razuma i mjere
Mojih starih poznanika
Tako bezbolno prisutnih
Dok klečim pred crkvom
Tvoje neprirodne kože

Od oca sam naslijedio sklonost vatri
I posmatranju vlastitih prstiju
Kad mi uzbuđenje oduzme dah
Zbog zagonetne pojave grudi
Na tvojoj raskopčanoj crkvi
Niz čije zidove pljušti tamna kosa

SOBA SA OKREČENIM NEBOM

U mojoj najdražoj sobi uvijek je oblačno
A i kada nije sa svježeg okrečenog neba
Lepršaju korisne i pitke slike

U mojoj najdražoj sobi uvijek sniježi
A i kad otopli tepih je pun cvijeća
Koje tako intenzivno miriše
Da mrak počinje svjetlucati

U mojoj najdražoj sobi opada lišće
Sa generalske uniforme okačene o nebo
A i kad je bila na mome ocu
Bila je poprskana zemljom i krvlju

SVE SI MANJE KUĆA

Sve me podsjeća na vrijeme kada nije bilo ljudi
Niti čega drugog
Samo veliki broj izlizanih riječi oko moje KUĆE
Koja se najviše izlizala
Prastara je to riječ a topla a dimnjak a kreveti
Pa otac pa majka pa braća pa kućići mačići
I sve to trčkara grebucka prducka smijulji se
Sve te izlizane riječi koje su pojele KUĆU
Najveću do tada jestivu istinu

I tebe gledam
Sve si manje kuća
A sve više oblak na nebu

TO VIŠE NISI TI

Ona više nije sigurna da si to ti, reče mi prijatelj
Ne onaj kome se osmijeh nekad slivao niz lice
Đavo da je nosi ipak smo mnogo kafe popili
U nekoj vrsti posmrtnog obreda rekoh mu
Prije nego što mi je jednom prilikom rekla
Nešto sasvim čudno i pomalo zastrašujuće
Stari moj znaš li šta sam vidjela neku noć
Gledajući ulicu iza našeg prozora
Čovjeka koji je hodao potpuno bos
Da li je padala kiša upitah je
Da otkud znaš barice su bile posvuda
Kad su se pored njega zaustavila kola
Izašla je veoma lijepa mlada žena
U rukama je nosila porculanske šolje za čaj
Stajala je pred njim potpuno bosa
Tada si rekao da bi se ta avantura
Mogla potpuno neočekivano završiti
Poznanstvom na jednom uličnom uglu
Koji je svjetlost uporno zaobilazila
Đavo da te nosi rekao sam joj
To li dakle taj razlog ovog našeg
Svakodnevnog posmrtnog obreda

VODA NEŠTO NOSI

Pitam se kuda ide sva ta voda
Sa onim ogromnim pamćenjem
Za koje sam neki dan čuo da ga posjeduje
Završih umivanje sa rukama na ušima
Ukočeno razmišljajući o odlazećoj vodi
I onome što je zapamtila od moga lica

Je li čula šapat i čudnu muziku
Bježeći iz mojih ušiju kao moja žena
Koja izjavi prilikom razvoda
Trebalo samo da čujete muziku
Koju on danima sluša

Možda bih trebao zatvoriti odvod
Dok smislim kakve je tajne voda
Isprala iz mojih pora i dlaka
Jer ako ona može da pamti
To se sigurno ne tiče očiju koje
Poslije smrti otkriju lik svoga ubice
Čiju sliku ne žele sa sobom
Da nose na drugu stranu

I ako voda stvarno pamti
Sva iskustva miliona ljudi
Leže u Okeanskoj biblioteci
Ali ko će to da čita i šta sa onim
Plemenom što se nikad ne kupa
A sve zna jer ništa ne pita
I gdje možete čuti mudraca
Starog prljavog prosjaka i riječi

– Sve se zna i čuje...
Sve to voda...
Liječi...

ZAZIDANO OKO

Pa to su dva obična prozora
 Sa kojih možeš sagledati stvarnost
 Ako jedan otvoriš prema unutra
 Tvoj odraz lebdi u vazduhu
 Priđeš li drugome nema te u staklu
 Brzo se vratiš nazad a tamo
 Zid iza koga cvrkuću ptice namršten
 Odbija bilo kakvu mogućnost
 Da je tu stajao prozor
 Gledam ga kroz jedno oko
 Odlučan da drugo ne otvaram
 Jer mi ptice ne bi vjerovale
 Da je i ono zazidano

BILJEŠKA O PISCU

Rođen 1951. godine u Požegi.

Satiru, prozu, poeziju i književnu kritiku objavljivao je u »Našoj riječi«, »Koracima«, »Međaju«, »Povelji«, »Trnu«, »Artu 032«, »Bosanskoj vili«, »Životu«, »Mostu«, »Licima«, »Jutarnjim novinama«, »Oslobođenju«, »Nosorogu«, »Ježu«, »Glasu«, »Slobodnoj Dalmaciji«, »Etni«, »Ostenu«, »Motrištima«, »Diwanu«, »Mogućnostima«, na radio-valovima... Zastupljen u enciklopedijama i antologijama.

Dobitnik nagrada:

- »Slovo Gorčina«, Mak Dizdar, za poetski rukopis,
- nagrada za najbolje književno djelo u Ze-Do kantonu,
- nagrada za najbolju priču lista »Naša Riječ«,
- nagrada za aforizme, na festivalu humora i satire »Šabačka čivijada« u Šapcu.

Objavio je knjige poezije: »Vajar u kući«, »Večera sa varvarima« i »Na pustom ostrvu«.

Zatim zbirke aforizama: »Provjetranje srca« i »Kolaž demokratije«.

Živi u Zenici kao slobodan umjetnik.

PJESME

Kemal Mahmutefendić

BROD U PLANINI

Nađosmo ga, glomaznog, tužnog i rasušenog:
Ličio je na ljubav u poodmaklim godinama.
Ni riječi, ni slova. Samo tišina mastodontskog tijela.
Mravlji nakot kružio je zvjezdanim stazama, zalazio pod borove iglice i
zavlačio se u koru stabala.
Orlovi su ključali njegovu ogradu načinjenu od pepela.
Korist, od njega, nikakvu, nismo mogli očekivati.
Mada je izgledalo da on nešto veliko čeka od nas.
Snovidna je bila njegova utroba, pomiješanih namjera, prst pred okom da se
vidi...
A mi bijasmo bespomoćni – mada ushićeni vidjenim.
Pridjosmo mu kao davnomrtvim i ko zna kad zaboravljenim precima.
Riječi su nam se miješale i potirale i u mozgu i u ustima.
Zbilja, izgledasmo tako jadni pred njegovim truplom, u njegovoj sjenci.
Šta započeti? postavismo sebi dirljivo retorsko pitanje
A u nama je ključala misao o nestalom, o odbjeglom Bogu.
I, ugledasmo, katarka mu niče iz našeg suhog srca.

ARZAMAS, TO MJESTO

Govore – i zapisano je –
kako je grof Tolstoj, ne zna se tačno
kojim poslom putujući,

zabasao u neko gubernijsko mjesto –
 Arzamas se zvalo, a zove se tako
 i dan danas (u ovom našem vijeku
 kad se ne zna ni šta je šta,
 ni ko je ko; malte ne, i
 zašto je išta).
 A Tolstoj – ohol, bogat, talentovan,
 kažu i potentan – dopelja
 u taj Arzamas. Sluga nekakav
 s njime (dobri znaju biti
 ti anonimni; nisu jednom
 spasili svojom prostotom i običnošću).
 I – šta da se dulji – Tolstoj
 i taj bezimni (ali bez koga se,
 izgleda, ne može) zanoćiše
 u jednom arzamaškom prenoćištu
 (horoz, zaprška, lavež pasa,
 beskrajno nebo, možda i
 kreket žaba...literatura, nema šta,..)
 I Tolstoj, Lav, Nikolajevič,
 imaš šta vidjeti, u neko doba
 noći, skoči, blijed, drhteći,
 grebe zidove i vrata, prozore
 i stiješnjenu noć oko sebe;
 doziva onog koji je niko i ništa,
 a bez koga ne možeš
 pa nek si sto puta Tolstoj
 i autor »Rata i mira«:
 »Smrt je svugdje!
 Nema nam pomoći!
 Sve je unaprijed i zauvijek uzaludno!!!«
 vrišti Grof i grli onog slugu,
 dok psi laju, žabe krekeću,
 u Arzamasu, sjenke plešu,
 u tom gradiću,
 koji je danas, u sred srijede,
 centar za proizvodnju
 atomskih bojovih glava
 druge sile na svijetu.
 Ali – koga se to tiče?!

ZIDOVI NINIVE

Nećeš probiti!
 Na drugu stranu izbiti.
 Ma koliko nastojao.
 Čak i da se pretvoriš...
 A nećeš odustati.
 Niti možeš.
 Tvoje je ispred tebe.
 Ima li te uopšte?
 I ima i nema.
 A da li to nešto znači?
 Malakšeš li, najjači si tada
 Na smrt nemoj misliti;
 takvih rješenja
 nema!
 Ukleti! – samo naprijed,
 ništavilo ti ne gine:
 strast kojoj nema kraja.
 Sve se zgrušava
 u čvrsto ništa.

2007. jesen

NIČIJI ČOVJEK

Luta svijetom, uz ograde,
 pored kuća, pod nebom beskrajnim,
 sreća se sa ljudima, ima sjenku,
 unutrašnje organe, majka
 ga rodila i otac, ime mu
 nalijepljeno preko tog *što hoda,*
šta (ako ikako) jede, zauzima
prostor, što mora da legne, postoji
pod kapom nebeskom – taj Ničiji,
 taj Nikakav, taj Koji Jeste a Nije
 i šta s njime takvim, živim
 a nikakvim, postojećim, a
 ničim dokazati da ga ima?...
 Pa nisu li i oni Ničiji,
 koji ga ne vide;

i nije li ovaj svijet ničiji,
vlasništvo ničijih ljudi?

MOJA POETIKA

Moja poetika je moj život.
Nikakav, a postika
raskoš izbora svih sredstava.
Zanimem, a riječi
se nižu, nižu, kraja im nema.
Često pomislim: otkuda
samo niču, nisu li to
đavoli koji u bijesnom *dance macabru*
igraju ulogu, odbjeglog, moga života.
I šta će biti – pitanje se
nameće samo – riječi će
ostati, kao kamen teške,
a života... da li će ga biti,
od njega išta ostati, pitanje
je zbog koga, na kraju,
i vrijedi živjeti.

BEZ OVOGA NEMA NI ONOGA SVIJETA

Evo dženaze
preko veze.
Ja tebi – ti meni;
Njemu će biti k'o Bog;
samo ne podvaljuj
svijeću za rog!
Grob k'o bombon,
svi ćemo biti napeti
k'o tromblon;
molitva, rupa i te stvari;
stomaku nema zime
– njegovo je da vari!
Na Onome svijetu
Njemu će biti dobro,

a i nama ovdj'e – moj žalosni pobro!
Ako treba, i grobari će plakati,
i hodža, čak i oni
koji Ga nikad vidjeli nisu:
ruka ruku mije; ako nije dovoljno jednom
sve skupa se ponavlja u bisu!

SPREMAM SE DA UMREM

Ove prnje sreće i nesreće
treba konačno probrati i srediti.
Majci obavezno brzojaviti
– spreman sam! – na
Novo groblje u Beogradu.
Sve one koji će se skupiti
nad lešinom – rastjerati na vrijeme.
Rukopise ostaviti na lišću,
stijenama i oblacima,
i, to nemoj zaboraviti,
na morskim talasima.
Nastojati da ne napišeš
ono najbolje što si mogao
– neka se, kurve, domišljaju: šta li bi to moglo biti?
Svima oprostiti
– pa neka ih njihova
savjest grize
kao stidne uši između nogu.
Sklopiti oči, pa ih otvoriti,
sklopiti – otvoriti,
sklopiti – otvoriti,
pa ih ostaviti otvorene:
neka ih, nek gledaju
u ženske guzove i sise;
nek, otvorene, vide
sve one nagrade koje će posmrtno doći.
A koliko dugo će te pripreme trajati,
to niko ne zna, kamoli ja.

TAKO JE TO

Odnedavno primjećujem
 kako me moja žena
 uhodi svojim očima – *evo sad*
će se ubiti možda se i oženi/
odjednon će kriknuti »ne mogu više!«/
izletiće u prostor koji
će nas sviju osramotiti/
ustremiće se na mene/ počće
govoriti takve opačine
koje neću moći slušati/
učiniće nešto, nešto, ni sama
ne znam šta
 a ja za to vrijeme
 tako se lirski dosadjujem
 kao Pilat kad mu
 dovedoše očajno jasnog Isusa

DA LI JE SRETOH?

Maestralna je
 dok propovijeda.
 Sa onim svojim
 dugim nogama
 malčice na iks.
 Sa lakiranim
 nožnim prstima
 koji mi igraju u očima.
 Sa onom neprekidnom
 stiskom haljine
 joj i bedara.
 Nekako je neuhvatljiva
 a stalno vidim
 kako mi počiva
 na rukama.
 Glas kmečanje
 nevidljive srne u šumi.
 Kosa počješljana
 a nemirna.

Glas plavlji
od ploda šljivinog.
A oči... šta o njima
reći... one su izvor
na izlazu iz njenog sela
za koga ne znam gdje je.
Neven, šeboj, šljez...
ne znam koji cvijet bih
utisnuo u njeno ime.
Stalno čujem
ono slatko cijukanje
federa na kauču
dok govori
prazne gluposti
o Bogu i anđelima,
od mene udaljena
malu beskonačnost – ciglih
pola metra
Sve u svemu: jedno
govori o meni
je nešto drugo jasno.
Muža joj registrujem,
mada ga ne primjećujem.

LJUBAV U SIVILU SUMRAKA

Ivica Šodan

I. SILEDŽIJA

Nermina, od naroda zvana Starica jer joj je lice od najranije mladosti bilo izabrano i nagrišpano, stajala je skrivena gustim topolama s onu stranu rijeke koja je pripadala muslimanima i promatrala hrvatske bojovnike koji su na drveni most, koji je spajao hrvatsku i muslimansku stranu, izveli njezinoga Uzeira i u znak opomene ostalima na posebno brutalan ga način likvidirali, tako da je trebalo dosta riječnog toka da se voda potpuno razbistri i nestane nijansa tamnocrvene boje krvi.

Ali, u tom trenu, Nermina se u zaklonu čudom čudila, most i krajolik oko njega, skupa s osobama na njemu i pod njim, utonuli su u gusto sivilo onakve nijanse kao kad se dan nevoljko predaje noći, u sivilo sumraka, ne obazirući se na silno iznenađenje koje se iščitavalo s lica zatečenih. Na mostu primijeti muškarca, atletski građenog, s dugim gustim kovrčama koje su obrubljivale anđeosko lice puno dječaćke ljepote i muževnosti. Zadržala je pogled na tom muškarcu s kojeg žene i tako teško skidaju oči.

Njezin Uzeir je u vodi divlje rijeke zapeo između dva povećá kamena. Nad njim, neposredno nad njim, drveni je most koji je uzdignut tek nekoliko desetaka centimetara iznad riječne vode i na kojem pamti, a i drugi imaju slične priče, vrlo važne susrete u životu. To što se ljudi koriste tim mostom tek u krajnjoj nuždi, pojačalo je njihov doživljaj mosta i njegove važnosti. A on, most, spajao je muslimansku i hrvatsku obalu, ali se nitko nije drznuo i pokušao ga radi ovog ili onog razloga dignuti u zrak i onemogućiti fizički doticaj stanovnika jednoga i drugoga mjesta, jer su određeni jedni na druge i čekaju da bijesno ludilo u glavama nacionalnih čistunaca prođe, pa da bez kazne smire huškače i krenu od tamo gdje su stali. Povezana i prožeta tim uvjerenjem, sela se spremaju i čekaju...

Nemoguće je prozrijeti svrhu tih seoskih uzbuna, slijepih, bijesnih, nepotrebnih, ali one imaju svoju logiku isto kao što imaju svoju nevidljivu moć i način izvođenja, zasnovan na probuđenoj mržnji i nagonu siledžija. Takvi, znala je Starica, buknu, bjesne i onda

jenjavaju jer zapravo niti znaju što rade, niti imaju pravu želju to napraviti u ime bilo koga, već im služi kao ispust kroz koji kanaliziraju svoju izopačenu ludost, a nisu svjesni opasnosti **od takvih ljudi kao što je Starica, koja će se svetiti, koja zlo neće podnijeti** pog-nute glave već će tražiti bolan, najbolniji udarac Dariju, jer ga je već kao zapovjednika okarakterizirala glavnim krivcem i munjevito donijela odluku da njezin Uzeir treba biti osvećen... osvećen na bolan način, ali, opet, bez ubojstva, jer ona nije ubojica.

Darijo se šepirio na mostu, toj karizmatičnoj spojnici, dijeleći autoritativno savjete 'svojima' i vjerojatno govoreći da će tako završavati 'njihovi'.

Nermina se tresla od nemoći i žala za ljubljenim iza kojega joj je ostala Razija, kći jedinica, tek svršena učiteljica. Tolerancija i suživot, labavi doduše, kao klikom, i kao mnogo puta do tada, pretvorili su se u mržnju i odvratnost prema dotadašnjim susjedima s kojima ih je povezivao trošni drveni most odmah iznad površine hučne rijeke, jedina poveznica dvaju mjesta koju nitko nije dirao, jer su i najzagriženiji barem dijelom osjećali da se ljudi trebaju spajati, a taj i takav most između dvaju sela odijeljenih divljom rijekom, strpljivo je čekao i ulijevao nadu. Slaba je to poveznica, mislila je Nermina, jer već dugo ljudi strahuju ići njime da ne bi upali u brzu maticu, onaj riječni tok ubrzan do krajnjih granica koji je sa sobom ponio njezina Uzeira, istrгнуvši ga između kamenja tako da ga ni ona, ni Razija, ni bilo tko iz mjesta nije pronašao. Nestala je, kao rukom odnesena, njezina dobronamjernost, a isplivala mržnja prema onima s druge strane rijeke, prema samoj sebi i svojoj sudbini.

Saznajući pojedinosti tog tragičnog čina, uvijek pazeći da je njezina djevojčica, njezina ljepotica i mezimica, Razija, zaštićena od svih vijesti o takvoj tragediji, Nermina je pristupila nekolicini odvažnijih muslimana iz mjesta koji su najavljivali što će se i kako dogoditi i koji su joj rekli ime njihova zapovjednika, sposobnoga mladog čovjeka **od kojeg im može prijetiti najveća opasnost, a koji je bio zapovjednik bojovnika i u trenutku smaknuća...** Darijo, to ime urezalo joj se u mozak... osjećala je na spomen njegova imena kako joj krv bije u vratnim žilama i koliko god se nastojala pribitati i shvatiti ovu neočekivanu i **brzu izmjenu cijeloga svog položaja... sve je odjednom bilo na nerazumljiv način izmijenjeno**, tek je ostajala snažna želja za osvetom, jača i od samoga njezina životnoga nagona i želje za srećom one koja je došla iza nje.

Nabujala rijeka hučila je pod drvenim mostom, pod njihovim nogama, onoga dana kada je Darijo prvi put ugledao novu učiteljicu u mjestu i odmjerio je onako kako muškarci odmjerne ženu zaprepašteni njezinim seksepilom. Primijetio je, i ona je njega pogledala, kao da ga očekuje.

Odmah joj je prišao.

– Vi dolazite na novi posao, idete u školu? Ako ne vozite, mogli ste mi se javiti, došao bih po vas. Darijo – rekao je, uz osmijeh, pružajući ruku djevojci. Ovako se možete okliznuti i upasti u hladnu vodu.

Djevojka se osmjehnula i, prihvaćajući upoznavanje, ispružila ruku.

– U pravu si, ja sam nova učiteljica. Nije mi trebao automobil, stanujem tu preko rijeke, u Hadžićima. Razija – rekla je seksepilna djevojka, ali i primijetila da je na izgovor njezina imena i imena njezina mjesta Darijo podignuo smijuljeći pogled s njezinih grudi i zaprepašteno pogledao u kapljice rijeke koje su preskakale drvenu podlogu.

Trudeći se prikriti iznenađujuću činjenicu da je nova učiteljica u hrvatskom mjestu muslimanka, Darijo reče:

– Rijeka je danas divlja, dozvolite da vas prevedem preko, da vas ne okupa.
 – Bolje ne – smiješila se Razija. – Okupat će nas zajedno.
 – Možda bi tako i bilo najbolje – povrati Darijo svoj zavodnički izraz lica. – Ako ćemo preko mosta, odložimo barem odjeću da se i ona ne stopi.

Razija se iznenadi direktnošću Darijevih riječi i u svakoj drugoj prilici bi hitro reagirala na njegovu drskost, ali ovaj put... taj muškarac... Darijo... kakvo tijelo, svaka bi ga žena primila... kapljice vode se cijede niz mišice, ja mu rukom prelazim po leđima...

Trgnula se iz tih razmišljanja i hitro pretrčala preko mosta.

– Djeca me čekaju, zakasnit ću.

Darijo je promatrao vibracije tijela kako napinju haljinu, i pljeskao.

Darijo je pričekao vrijeme potrebno da sav raspored dječje nastave istekne, te se laganim korakom zaputio do drvenoga mosta. Cijelo prijepodne bio je pod dojmom jutrošnjega susreta s muslimanskom učiteljicom.

Muslimanskom?

Čudio se sam sebi...

Određen je za voditelja plana pročišćavanja toga kraja od muslimanskog življa i živio u uvjerenju da će predvoditi ispravnu misiju u doba rata...

Ako nećemo mi njih, hoće oni nas...

To kratko vrijeme provedeno s Razijom bilo je dovoljno dugo da mu iz pamćenja izbriše tmurne sjene opasnoga življenja i da istakne svu ugodnost uzbuđenja između muškarca i žene.

Tupo je piljio prema Hadžićima. Voditelj sam plana čišćenja terena od muslimana. Kakva prilika za mene. Ali... čekam muslimanku, dovodim sebe u opasnost. Vidjet će me netko od drugih pretendena, onih koji znaju kako se teren 'čisti'... ja to nisam radio... čekam muslimanku... oni ne čekaju nikoga i za sve što nisu sposobni, ne znaju ili ne mogu, spremni su naći zlu riječ ili pogrдно ime i na taj način zaštititi sebe u djelu u kojem ni na kakav drugi način ne bi imali udjela, a kamoli ga vodili.

Razija se trudila na najbolji način objasniti djeci hrvatskih roditelja lekcije za taj dan, ali u nju su piljili mrtvi stvorovi, tako joj se to činilo. Jedan od njih, mrtvih stvorova, bio je i Darijo koji je često i prečesto dolazio u njezine misli.

Cijelog svog života Razija je mrzila i izbjegavala sve što je dramatično s unaprijed postavljenim negativnim predznakom, a sada kao isturena osoba ispred grupe svojih

narodnjaka predaje u hrvatskom selu i prikuplja informacije o hrvatskom vođi jer muslimani mogu s Hrvatima jedino na takav način izići na kraj – da ga ona, kao izuzetna ženka, uplete u svoju mrežu i od njega dobiva ono što njima treba.

Ali, ona je teško i mogla zamisliti da će nakon prvog susreta s njim u glavi imati sliku kako mu rukama pohotno prelazi po muškom tijelu, a ne razmišljati o borbenom planu.

Teško je mogla zamisliti da će jedan sukob u koji je uvučena, a koji će imati tragičan kraj kao jedino rješenje usljed pojave muškarca iz snova, doći u drugi plan.

Darijo je vodio postrojbu onoga dana kada je hrvatska vojska ušla u Hadžiće. To je i želio. Zbog Razije, naravno. Zapovijedao je grupom od dvadesetak golobradih momaka, jer je znao nametnuti svoju riječ. Na tajnom sastanku prije operacije Darijo se potrudio biti na čelu postrojbe koja treba riješiti slučaj baš u Hadžićima, istaknutom i bitnom strateškom mjestu za početak veće operacije na znatno širem području. Za deset dana Hadžići trebaju biti riješeni, odzvanjao mu je u ušima glas nadređenog nakon telefonskoga razgovora. Bez puno buke i upotrebe vatrenoga oružja, ne bi li se prvi dani nadiranja hrvatskih postrojba što bolje skrili.

Te noći Darijo i vojnici iznenadili su mještane Hadžića na spavanju. Prelazeći preko drvenog, trošnog mosta, svaka kapljica rijeke, koja je preskakala površinu i padala po njegovoj odjeći, donosila je sliku Razije pred njegove oči. Sigurno se sklonila iz mjesta kao i ostali zdravi, odrasli ljudi, sigurno je neću zateći...

Darijevi borci iznenadili su stare muslimane koje su zatekli na spavanju. Izvodili su ih jednog po jednog i odvodili u veliku kuću na kraju sela. Darijo ih je sačekivao i gurao u prostranu prostoriju u prizemlju. I tada se to dogodilo. Dovedli su pred njega Raziju, jedinu mladu žensku osobu koja se te noći zatekla u Hadžićima. Čekala ga je, sijevnu mu kroz glavu. Darijo joj je prišao, uzeo je za ruku i poveo na kat kuće. Otključao je vrata jedne od soba i pokretom glave joj dao do znanja da će biti smještena baš tu. Razija je šuteći izvršavala sve što je tražio od nje.

Najednom, uhvatio ju je za ramena, okrenuo njenu glavu i divljački je poljubio. Razija ga je odgurivala od sebe. Ali u tom njenom nastojanju da ga odmakne nije bilo one hitrine i snage kakvu bi čovjek očekivao u takvom napasničkom činu. Ništa nije govorila. Nije pružala nikakav otpor kada je Darijo krenuo skidati njenu spavaćicu. Uzeo ju je dok su drugi vojnici u prizemlje dovodili preostale muslimane. Sve je kratko trajalo. Okrenuo se i izišao iz sobe zaključavajući vrata. Sljedećih desetak dana Darijo je u Razijinu sobu svraćao više puta dnevno, uvijek radeći istu stvar. I nikada nisu promijenili ni riječ. Gledali su se, licem uz lice, i to što su činili podrazumijevali su najizvjesnijom i očekivanom stvari. Već nakon prvog dana spojili su se ne samo tijelom nego i nekim nejasnim duhom, kao bespomoćne žrtve vrtloga divljih osjećaja i strasti, od kojih je neizmjeran strah i nelagoda prema budućim događajima rata i razaranja, drugačijih vjeroispovijesti i kultura bio manje strašan, manje razoran... Darijo i Razija su na nekakav svoj način privučeni prkosili grobnicama, strašću skidajući okove smrti.

Dok su kamioni odvodili muslimane u nepoznato, Darijo se sklonio u sobu na katu ne dopuštajući da ga Razija primijeti, ne dozvoljavajući sebi da primijeti nju, muslimanku prema kojoj je gajio nejasan osjećaj ili nije bio spreman sebi priznati...

II. OSVETA

Nakon godina ratnog pakla Darijo je odlučio preseliti se u Split. Oženio je Kseniju, kćer političkog emigranta, povratnika iz Australije, rugobu i bogatašicu... Procijenio je, pravu odskočnu dasku za njega u tim turbulentnim vremenima i dobio malu Valentinu. To što je Razija zatrudnjela s njim i na svijet donijela malog Aliju, nije znao. Ratni vihor, mislio je, otpuhao ga je na dalmatinsku obalu i sve njegove rabote izbrisao. Je li to želio? Često je drhtao – nije sebi dopuštao muslimanku – jer ga je mnoštvo neizrecivih iluzija povezanih s likom i izrazom... sa stasom i držanjem Razije, sijevajući mu umom, paraliziralo. Nije to želio sebi priznati... nepopustljiv je u pogledu ispravnosti svojih stavova... ta hrvatski je bojovnik... Bože, sviđa mu se muslimanka... trebam pobjeći, mislio je... trebam izmaknuti suludim pipcima koji su pruženi oko moga srca.

Nedugo nakon njegova dolaska u Split, dogodila se još jedna promjena u Darijevu životu. Iznenada, nestaje mu žena. Tiho, neprimjetno, napuštajući kuću, supruga i dijete. Njegove misli nije ni mogla napustiti. U njima, nije mu to jasno, već dugo stanuje samo Razija.

Stanuje Razija... ali kako. Sam Alah će znati kako je sastavljala kraj s krajem i usput skrbila za dijete. Na granici gladi i totalne neimaštine, Razija se provlačila kao riba, ne gubeći nikada vjeru u bolje sutra. Ne gubeći ni svoj zaprepašujuć fizički izgled, doduše. I nikada poslije Darija nije popustila ni jednom muškarcu.

A Darijo... brigu o djetetu prepuštao je raznima, za njega je važniji zadatak bio uspon na ljestvici dobrih pozicija u splitskim policijskim snagama, u kojima je kao bojovnik s fronte iz susjedne države od početka imao dobar status.

Ali njegov san... njega je zauzela Razija i koliko god se trudio da ga odagna, on se, nasuprot, pojačavao. Svjestan da se od sjećanja o Raziji gnjilo spava s teškim snima, ako mu uopće pođe za rukom zaspati, događalo mu se da bunovan čuje kako ga doziva, želeći mu reći nešto važno, nešto što mijenja tok sudbine, a on je, uzet i opčinjen, samo odgovarao nejakim glasom: – *Ne, nećemo se sresti*, i onda bi se trgnuo iz kreveta uvjeravajući se: – *Opet sam vidio toga đavla*, pa bi se osjećao smiješan i ponižen, ali u isto vrijeme zlovoljan i gnjevan što tim beznačajnim razgovorima poklanja pažnju koju ne zaslužuju.

Na svečanoj zakusci priređenoj nakon Darijeva imenovanja zapovjednikom splitskih policijskih snaga, u mnoštvu okupljenih, pozvanih i nepozvanih, učinilo mu se da jasno vidi

njezin lik, pa se pribere i slika pred očima se razide, ali ne dovoljno da bi sa sigurnošću mogao posvjedočiti tko mu je to prišao i čestitao na novoj funkciji, najznačajnijoj u životu. Ne, Darijo je još jednom odvertio film i ponovno osjetio jezu pred silinom i značenjem onoga što je često vidio pred očima – Raziju koja mu nešto važno govori, ali nijemim jezikom tako da tajna nakon izgovora postaje još dublja. Događalo mu se već da zastane na trenutak promišljajući, ali okolina se navikla na to, podrazumijavajući da i tako uspješni muškarci imaju nekakav sitan nedostatak.

Darijo je znao razlog svoje povremene odsutnosti i propadanja – trebao bi potražiti tu osobu koju je »silovao« mnogo puta, koju bi tako željno promotrio svojim očima, opipao rukama... ali trudit će se ostati čvrst u nakani da tu žudnju pobijedi.

Prvoga dana obnašanja nove dužnosti Darijo je na stolu primijetio neobično pisamce. Njegovu neobičnost pojačavala je činjenica da je adresirano na zapovjednika splitske policije iz mjesta Hadžići iz susjedne države.

Darijo je zastao na trenutak, pa rukom bojažljivo krenuo prema pismu, drhteći da sadržaj kojim čudom nije napisala njezina ruka. Ipak, ne. Muškarac Alija, potpisnik pisma, traži od njega da se nađu i objašnjava kako će, zbog situacije u kakvoj jest, njihov susret donijeti obojici, a pogotovo njemu, dragocjenu korist.

Ni u jednoj drugoj prilici Darijo ne bi tako olako prihvatio poziv neznanca, ali osoba iz Hadžića, posebno je to napomenuto u pismu, zagolicala ja Darijevu maštu i on se odlučio prihvatiti poziv i naći se s neznancem na ručku u »Bobana«.

– Hm, ako vas dobro razumijem, gospodine Alija, za mir i zaštitu u obavljanju vašeg posla vi biste mi... – protepao je Darijo.

– ... ja bih vam osiguravao s vremena na vrijeme mlado meso u vašem krevetu. Evo, i prije vašeg konačnog odgovora, na vaša kućna vrata večeras će nježno pokucati zavodljivi prsti mladahne Splicićanke.

– Ili možda neka cica iz vašeg mjesta?

– Iz moga mjesta? Hadžića?

– Da, rodnog mjesta.

Alija je tupo gledao ispred sebe.

Darijo zaključio da je njegova zamisao nerazumljiva ostatku planeta pa se osmjehne.

– Alija, šalim se, Bože mili. Razmisliću večeras o vašem prijedlogu, dobro odvagnuti sve okolnosti i sutra vam reći...

– ... da su Splicićanke uvijek dobre u krevetu, ha, ha, ha.

Došavši kući, Darijo je na um pala Valentina. Osjetio je ledenu jezu kako mu hvata srce. Imao je nekakvog iskustva s tim iznenadnim napadajima iako njihovu narav do kraja nije znao objasniti, ali je osjećao da im se tijelo sve većom težinom uspijeva othrvati.

Valentina... zanemarivao sam je u godinama kada su joj roditeljska ljubav i blizina bile neophodne... sada tone iz jednoga prijestupa u drugi... pobjegla je od kuće jer je osjećala

da mi za karijeru ne treba takvo breme. Da mogu, mislio je, sam sebi bih iščupao dio sjećanja da me ne progone... neki mu se grubi glas javio u ušima, a još su ga grublje ruke dohvatile za ramena. Hitro se okrenuo, ali, naravno, nikoga nije bilo... ili je to nevidljivi zloduh tresao njegovo tijelo ne bi li tajna, koju je Razija posijala, izletjela i on, napokon, postao svjestan što mu to važno ona ima reći.

Valentina, gdje li je danas? Tražio je po policijskim spisima zla vezana za svoje dijete, i u ruke dobio podebeli dosje. Sve kriminalne radnje, njezine krađe, drogiranje ili prostitucija, vezane su za ljude od položaja. Voljela je novac... novac je donosio moć. Novac je njezino mjerilo uspješnosti... U poslu u kome jest i služi za opsluživanje ljudi od položaja, od moći i novca...

Valentina čezne za majkom i njezin nedostatak nastoji riješiti, naravno, nije svjesna toga, trulim traćenjem vremena, bojeći se da nešto ne propusti, da je netko ne promijeni ili iznenadi, jer svi ljudi žive istim ritmom i načinom života, a ona će intenzivno čekati svoju šansu, intenzivno, ali i sa strpljenjem za korak dužim od najduže agonije.

Razija je godinama dobavljala sve splitske novine, koje je mogla dobiti, i u njima uporno očekivala neku vijest o Dariju. Strpljivo je čekala da se njezin naum počne ostvarivati, da se slika iz njezinih misli prenese pred oči onoga za kim čezne – *Mi imamo dijete, ja sam majka, ti si otac... Kakvo dijete, Razija? ... Sina, Darijo... Aliju...*

Alija je teškom mukom uspijevaao otrpjeti nedostatak i nepoznavanje oca, ili, bolje rečeno, sva izrugivanja i omalovažavanja seoskih mangupa. Pred takvim naletima dječje zloće, Alija je gradio obrambeni zid – uhodio je sve i svakoga po mjestu, tukao i izrugivao mlade i nemoćnije, dosađivao Raziji tužakanjima protivnima osnovnim značajkama momačkog života. Čak joj se činilo – Alija se bori protiv svakoga zadovoljstva i svake nesputane radosti, smatrajući ne samo vesele i bezbrižne, nego i razgovorne i na bilo koji način zadovoljne ljude svojim protivnicima, boreći se očajnički protiv prirodnoga toka stvari u životu i svačiju kaznu ili nedaću doživljavao je kao svoju pobjedu.

Ksenija je, odlazeći od Darija, otpremila vrednije stvari u maleni stan pored zgrade MUP-a u Splitu, stvarajući tako bogatstvo koje će znati upotrijebiti na pravi način. On je znao da je to učinila ona, ali i podrijetlo svih skupocjenosti je iste naravi – on ih je u ratu odnosio zarobljenima, brižno ih čuvajući.

Ksenija je često s prozora novoga stana promatrala svoga muža kako dolazi na posao. Nekoliko puta je čak slušala Darijeve starije kolege kako ga neveselim i osvetoljubljivim šapatom prozivaju za njegov način napredovanja u policijskim snagama, ne libeći se izreći i najteže optužbe. Znala je da sve nije i ne može biti točno, ali ipak ju je dirala svaka riječ. Svaki rastanak u ženi izaziva dvostruku iluziju i koliko se god ona zavaravala da je svoju zadaću provjere Darijeve političke podobnosti uspješno izvršila, čovjek od kojega odlazi, i to na takav način, manje-više zauvijek, čini se tada mnogo vrednijim i dostojnijim ženske pažnje, a sama žena, i Ksenija isto tako, osjeća se spremnijom za izdašno praštanje

i mirljivost nego što to zapravo jest... samo, znala je, ona nikada Dariju nije značila više od makova zrna... poniženje, eto to je osjećala, i želju za osvetom, ali nije planirala posegnuti za snagom političkoga lobija kojemu je pripadala.

Slušala je jednom od starije susjede s drugoga kata koja je sve svoje vrijeme trošila pomno prateći nemale zadatke što ih pred sobom ima policija kako Split, mediteranski grad i najljepši grad s razglednica, postaje savršena prilika za organizaciju posla s prostitutkama jer mu siromašno zaleđe, na dugo i široko, osigurava velike količine jeftinoga mesa a bogata turistička klijentela, pogotovo ona s jahtama, voli puštati snimke krvavog rata kao pozadinu za izopaćene seksualne igrice s djevojkama koje za nekoliko stotina eura nikada za traženo neće reći negativan odgovor.

Je li se njezina ideja rodila tada ili nakon što je od povjerljivoga izvora bliskoga starici s drugoga kata saznala da se mlađahni muškarac zvan Alija iz susjedne države priprema upustiti u takav posao, a čija se majka, provjerila je to u papirima kod starice s drugog kata čija je kartoteka bila bogatija i urednija nega policijska, zove Razija jednako kao i Darijeva bivša (*starica je tu informaciju držala u sandučiću »Vrlo povjerljivo«, ta morala je znati sve o muškarcu koji će postati, svakom je to bilo jasno, zapovjednikom, a čiji je ratni kolega starici, i samo njoj, odao neke pikanterije iz njegovoga života, a Ksenija to pročitala*) nije bila posve sigurna, ali da će Darija imati u šaci bilo joj je potpuno jasno.

– Alija, halo, ovdje Ksenija.

– Gospođa Ksenija, otkud vi, otkud vam broj...

– Ha, ha, ha, uvijek sam imala ono što mi treba, navikla sam na to, a ono što mi nije trebalo, odbacivala sam kao dijete igračku. Je li posao krenuo? Rekla sam ti sve što trebaš napraviti.

– Našao sam se s njim.

– Bili ste zajedno! – usklikne Ksenija, centralna figura Alijina zamišljenoga posla. Zapravo, zamišljenoga s njezine strane. Ta, Alija je dobio ponudu u Hadžiće da dođe u Split i krene s tim poslom, kad već sve može imati sređeno. Zašto baš on, i to iz Hadžića, nije ga previše brinulo. Činilo mu se, plan je dobar, lova će biti dobra...

– Napravio sam kako ste rekli, ali nije prihvatio odmah, iz prve. Ipak, rekao sam mu da večeras šaljem prvu drocu.

– Ha, ha, i to ne bilo kakvu kurvu. Njegovu kurvu.

– Ne razumijem vas baš najbolje.

– I ne trebaš. Ja ti dovodim djevojke i ne uzimam ni lipe. Ti ćeš, naravno, uvijek napraviti ono što budem tražila od tebe. To neće biti preteški zadaci. Ili ih, možda, neće ni biti.

– Koga mu šaljem večeras?

– Ha, ha, ne brini, svjetsku kurvu, stari moj. Prva večer mora biti za pamćenje. Nego, što radiš sada?

– Nećete vjerovati, mislim o vama... o vašem odabiru Alije iz Hadžića...

– Ako nemaš pametnijeg posla, dođi kod mene. Objasniti ću ti zašto si mi baš ti zapeo za oko – rekla je zavodljivim glasom Ksenija.

Alija je stigao vrlo brzo. Nije ni znao da su susjedi u istoj zgradi. On, naime, živi sa starom bakom na drugom katu.

Alija je sišao s Ksenije i otišao u kupaonicu. Kada se vratio, našao ju je kako spava. Nije je htio buditi, već se zavalio u fotelju ispod prozora i čekao. Jedno vrijeme je gledao kroz prozor ljude koji su ulazili i izlazili iz zgrade MUP-a, sve te nijeme spodobе bez osmijeha i emocije, hladnih i blijedih lica. Želio je saznati njihove strahove i nadanja više nego njihov stvarni život, umrtvljen toliko da je od života ostalo samo ime. Osjećao je neobično sivilo koje ga je ispunjavalo osvajajući dio po dio njegova tijela – kao da je zašao u sivilo sumraka. Prvi put je pomislio o surovosti i njegovim silovitim ispadima strahovanja... učinio je nešto na što nije imao pravo... misao mu se gubila nedovršena i do kraja neostvarena, gubila se u onoj neizvjesnoj i mučnoj atmosferi šutnje koja ga potpuno okružuje i ne dopušta glasu da se čuje.

Alija je sa strahom od posljedica toga što je napravio osjećao kako i njega samoga nagrizi i zaražava ta tišina, prodire kroz pore i koči tijelo i leđi krv. Za trenutak kroz prozor se probije samo zvuk zavijanja policijskih sirena tek toliko da bi ubrzo tišinu učinio još većom, tišinu koja mu nemuštim jezikom govori nešto što nikako, ma koliko se naprezao, nije uspijevaо razumjeti.

Aliju je spopadao strah od nejasnoga razloga... činilo mu se da je ta tišina i sivilo sumraka u stvari smrt u drugom obliku, smrt koja ostavlja čovjeku život kao ljušturu, a oduzima mu mogućnost da živi... u tom trenutku Ksenija ga dodirne rukom, a Alija problijedi i prenerazi se pa shvati da je taj zagrljaj dobrodošao, jer ga je izvukao iz blata samoće i tupog propadanja kroz prostor u kome njegovo biće nikada nije bilo.

Razija je hodala po kući, poluporušenoj dvokatnici, sklopljenih ruku i suznoga pogleda uperenoga uvis put Alijine fotografije iz dječaćkih dana, obješene o stari, zahrđali čavao. Iznad nje, pri samom stropu, zlorabljeni Darijev duh lebdio je kao svetac s pobožnih slika. Htjela se podignuti sa zemlje, obojicu ih privući k sebi i položiti na drveni krevet kraj svojih nogu.

Bezbroj puta je razmišljala zbog čega se to tako dogodilo, ali vidjela je jasno da je kao slaba i povodljiva djevojka na čudesan način prešla iz naoko zadovoljne svakodnevice u neki posve drugi svijet, otežan ratnom zbiljom i pogibeljnom opasnošću za sve djevojačke ideale... u kojem bježi pod sigurnu zaštitu neke jače volje, gdje joj zbog njegove snage i odlučnosti više nitko ništa ne može.

Osjećala se prevarenom, izigranom, bolno razočaranom. Obuzimao ju je nekakav stid, pa gnjev, na sebe, njega, cijeli svijet. Podignu pogled, još jednom, pod strop. Osmjehne se njemu i sama sebi u njegovim očima. Onako neotporna i poslušna, povijala se za svakim pokretom njegove ruke kao i nekada, ali usput moleći ga da se smiluje, da je poštedi i

da nikada više ne iskusi sivilo sumraka u kojem se samo jednom našla – zaljubljena je u svog silovatelja!

Prenuo ju je zvuk telefonskoga zvona.

– Halo, majko, ti si – odgovorila je na staričin poziv iz Splita.

– Možda bi sada trebala doći u Split. Pravi je trenutak – reče starica s drugoga kata.

– Alija je kod tebe? Nisi mu ništa rekla? – smrtno preplašenim glasom reče Razija.

– Kod mene je, ne brini. Sve sam pripremila. Sada ćemo ostvariti moj naum.

Silovatelje treba stići zaslužena kazna! Nevjernike! – uskliknula je.

– Kako, kako ću ja to?

– Darijev suborac iz onih vremena čekat će te na autobusnom kolodvoru. Prevest će te u stan do moga. Ja ću te posjetiti. Na istom katu još i mogu, ne trebam ni gore ni dolje.

– Alija će biti moj susjed, također?

– Alija će i dalje biti kod mene. Ne trebate se viđati prvo vrijeme.

Starica je sjedila uz prozor stana na drugom katu kada je Darijo, uspravnim hodom, nadmen, ulazio u zgradu MUP-a u Splitu. Otac mog unučeta, pih, pomislila je. Pa ipak, bilo je nešto što je ovoga čovjeka omalovažavalo za toliko koliko se uzdizao iznad svega i Starica je to znala. Imao je sina, pametnoga i lijepoga momka za kojeg nije znao. Nikada se nije brinuo za njegovo zdravlje ili obrazovanje. Nedostatkom osjećaja očinske ljubavi, i s Valentinom je to tako, ali barem je znao za njezino postojanje, gubio je razlog i način koji bi ga oslobađao poroka i činio boljim i ljudskijim. Ni najmanje ga nije briga za to, možda zato što to nije uspijevaao niti će pojmiti.

Uzela je telefonsku slušalicu.

– Halo, Ksenija, znaš onaj naš običaj, ha, ha, ha... podnevna kava i pogledi prema policajcima... i njihovim službenicima, ha, ha... i ogovaranja.

– Dolazim za deset minuta. Znaš, dobro si rekla, možda je vrijeme za početak ostvarivanja planiranih...

– ... samo ti dođi do mene, kad već ja ne mogu tebi – prekine je Starica.

– Plan znaš – rekla je Starica Kseniji čim su se ulazna vrata otvorila. Samo, moramo biti brzi u dogovoru, jer Alija neće dugo biti u policiji.

– Plan, naravno, znam... dobar je, mislim da je dobar... ako želimo...

– ... najbolji način vraćanja silovatelju milog za drago. Plan, kažeš. Ti si ga tako nazvala... i postavila nakon što sam se odlučila iznijeti ti stvari onakve kakve jesu – reče Starica Kseniji.

– Plan je da jedno negovo dijete, Alija, podvede drugo dijete, Valentinu, pod njihova oca koji, usput, i ne zna za njih – reče Ksenija.

Starica je zašutjela. Promatrala je Kseniju. *Opustošili su našu zemlju i naš narod... sve patnje žrtvi bit će njihovo i njegovo prokletstvo... onaj koji je napakostio mojoj kćeri, treba biti kažnjen...*

– Dobro – rekla je nakon duže stanke. Tvoj zadatak je uvjeriti Aliju da odvede Valentinu pod Darija. On ih i tako neće prepoznati.

Alija je ušao u zgradu MUP-a pored dvojice stražara. Prolazio je katove i prostorije trudeći se ničim ne baciti sumnju na svoj obilazak zgrade i traženje najadekvatnijeg prostora u kojem bi Valentina opslužila Darija.

Kada na tri kata zgrade nije našao ništa prikladno, vratio se u prizemlje sa željom da ispita mogućnost koja mu je u međuvremenu pala na pamet. Takva zgradurina mora imati i podrumse prostorije. Ponovno se trudio proći nezamijećen, ali je tek nezainteresirano zapažen od čuvara s ulaza. Krenuo je stepenicama prema slabo osvijetljenoj utrobi zgrade. Naišao je na prostorije kotlovnice, razne radionice, ali i jedna vrata koja su mu svojim izgledom ulijevala nadu da skrivaju baš ono što traži. Zapitao se kako bi razgledao unutrašnjost te prostorije, kada se vrata otvoriše i na njima se pojavi Darijo.

– Gospodine Darijo... – počeo je zamuckivati Alija.

– Znam, Alija, ne trebaš se opravdavati, tvoja je pretpostavka točna. Ako mi već kao zapovjedniku MUP-a trebaš isporučiti poklon, hm, mesni narezak, ha, ha, onda neka to bude u zgradi MUP-a. Pretpostavio sam da će to tako biti, pa sam sišao promijeniti posteljinu na krevetu. Znaš, ljudi su svjesni opasnosti kojima su izloženi djelatnici MUP-a, svih uzbuđenja i stresova, pa im se ponekad oduže dobrim, hm, komadom mesa. Ovaj ti prostor baš za to služi, svi ga koristimo...

– Hoćete reći da vam današnji, kako kažete, mesni narezak serviram baš ovdje, u ovaj prostor. U koje vrijeme i hoće li me drugi ljudi vidjeti da silazim u podrum s, hm, mesnim nareskom?

– Neka to bude poslije večere, oko 21 sat. Najviše volim nakon, hm, toga nastaviti spavati u istom krevetu do početka radnoga dana. A drugi ljudi? Ne, ne trebaš se za to brinuti. U to vrijeme više nikoga nema u MUP-u.

– Stražari?

– Ma daj, Alija – Darijo ga zagrla ispod vrata. – Sve znaju i sa svim su upoznati. Ako drže svijeću i nižim časnicima, znaš kako će paziti na svog zapovjednika. U svom stanu nikako ne bih imao ovakav komoditet, ha, ha, dobro si pretpostavio kako stvar treba organizirati.

Cijelo vrijeme Razija se trudila okrenuti razumu, a ne samo neshvatljivim emocijama. No, bez obzira na to ipak je ostajao trag na njezinoj mašti. Duge godine nije se mogla osloboditi slike pred očima – Darijo dolazi po nju, ali kako joj se približava, mijenja se u utvaru. Približava joj se sve bliže i bliže, ali u zadnji čas pojavljuje se Alija... Tu se njezina slika zaustavlja.

Viđala je i druga prikazanja, a u svima njima Darija u stotinu izdanja i heroja Aliju... a ona bi, naravno, svaki put, našla rješenje problema... Često bi nakon takvih pustolovina dovela Darija u kuću na kraju sela, uvela ga u jednu od soba, s njega strgala odjeću i s

njim uradila ono što je on napravio s njom... Alija... Alija se nametnuo u njezine misli... sada želi da se Alija i Darijo sretnu i da im kaže tko su i što su.

Telefon je pustio svoju elektroničku melodiju. Dugo je zvonio. Raziji se, u prvi mah, učini da je to Darijo doziva na drveni, trošni most. Nije se iznenadila, dugo je to njena želja...

– Majko, ti si. Ne, ne, nisam tek ušla u stan... nisam nigdje bila... ne napuštam stan, znaš već. Misli su mi odlutale...

– Vidjela si ga danas kad je ulazio u zgradu? – upita Starica.

Razija zastane, ne znajući kako joj to reći.

– Misliš li, majko, na Aliju ili, možda, na njegova oca? Promatrala sam ulaz u zgradu preko puta i vidjela sina kako ulazi kada je radno vrijeme već davno prošlo. Dugo ga nema, ne izlazi van. Nešto ili netko ga je zadržao. Kojim je poslom krenuo unutra kada zaposlenih nema već satima?

– Razija, kćeri, tvoj silovatelj je unutra. Tvoj silovatelj, čovjek koji je vodio okupaciju našeg kraja, hapšenja naših ljudi... koji je prouzročio patnju, glad i neimaštinu.

– Želi mu nešto reći? Darijo će odmah biti jasno tko je on. Ne, ne činite mi to na takav način – usplahireno reče Razija.

– Ne brini, ništa on njemu neće govoriti. Želim ga kazniti kako zaslužuje. Bez krvi, pucanja ili bilo čega nasilnog. Neka sam postane svjestan onoga što je uradio.

– Kako, kako, je li to baš neizbježno?

– Nadmeni silnici misle da mogu što hoće i da njihovoj nadmoći nema kraja, djecu posijati gdje i kako hoće... e, pa sad, djeca će mu odvratiti istom mjerom i na isti način... kada toga postane svjestan, svi oni koje je obeščastio bit će umireni. Vratit će mu se o glavu njegova sila... vratit će mu je njezini proizvodi.

Razija ništa nije govorila. Stajala je nepomično s telefonskom slušalicom u ruci. Iz nje se čuo glas stare majke, ali ona je više nije razumjela.

Razija je, stigavši u najmljeni stan, zapanjena novim okolnostima, pokušavala složiti mozaik iz majčinih natuknica. Pokušavala je uvjeriti sebe da je ta apstraktna slika brata koji podvodi sestru pod oca osjenčena samo snagom njezinih sanjarija, ali ne... neizdrživo silan i nepodnošljiv užas koji joj se približavao sa svih strana cijepao je njezino tijelo praveći prokope zastrašujućem i nadnaravnom sivilu, sivilu sumraka neljudskih odnosa. Slika kojima se bavila Razijina razigrana mašta tvoreći želju za srećom, muškarcem, zaštitnikom žene... pretvarala se u nešto nedorečeno, sivo i bez kontura. Od toga ju je prolazila jeza, od slika utopljenih u nejasno sivilo sumraka, a ona... ona je pokušavala dohvatiti sliku svoga muškarca, ali to tada nije uspijevala.

Alija je u devet sati navečer s Valentinom prošao nezamijećen od čuvara na ulazu zgrade MUP-a ili, učinilo mu se to tako, oni su okretali glavu, ne želeći ih vidjeti. Stepenicama su krenuli prema podrumu i bili obasjani slabim svjetlom koje se probijalo uz vrata jedine prostorije u kojoj je gorjelo svjetlo.

Alija je bio, ili se tada Valentini dobro predstavljao, čovjek bez iluzija i bez obraza, zapravo s više lica, prisiljen glumiti čas odlučnost i hrabrost, čas potištenost i razumijevanje, čas oduševljenje ili razočaranost, kako je borba za neophodna sredstva potrebna za preživljavanje zahtijevala. On, stranac u Splitu, koji je ubačen u tu nejednaku i tešku bitku, činilo joj se, sav je u njoj potonuo i izgubio svoju pravu ličnost. Gledao je u Valentinu uz koju je hodao. Upoznao ju je nepotpuno i jednostrano, samo sa gledišta koristi u borbi na koju su svi osuđeni, zanemarujući sve strane njezinog karaktera, nesposoban da uoči i pronikne barem u jednu njezinu dobru osobinu ili naviku, baš onako kako je promišljao upadajući u sivilo sumraka, i tu se prene.

– Što ti je? – zapita Valentina.

– Nisi kao druge dame s kojima imam posla. Čija li si?

Valentina se iznenadi pitanjem. Već je osjetila nejasnu naklonost prema tom mladom svodniku koji joj je rukom dao znak da ga pričekaja. Ali, nije znala što se događa, u glavi je osjećala nejasnu zbrku, a tijelo... tijelo se borilo sa zgusnutim sivim plaštem koji ga je obavijao.

Prišao je vratima podrumskog prostora i ona se tada otvore. Na njima je stajao Darijo. Uputio je pogled u Aliju, zatim u Valentinu u dnu hodnika, pa ponovno u Aliju. Na njegovom licu nije bilo iskre mužjačkog sjaja, koja zasja u trenucima približavanja ženke prostoru gdje će se čin odigrati.

– Gospodine Darijo, evo, to je moj dar za vas. Prava sitnica – nasmije se – ali iz koje može nastati mnogo veća stvar – rukama odmjeri dužinu penisa u erekciji, pa se opet nasmije.

– Ho, ho, vidio sam malu, čini se, hm, dobro meso, a još dotjerano i obučeno po posljednjoj modi. Mislim da ću imati pune ruke posla, ha, ha. Nego – utiša Darijo glas – profinjena kurvica, zar ne? I to zapada baš mene? Čime sam zaslužio? Dirnuli ste me, dobit ćete što vam treba. I ja nju još koji put, ha, ha.

– Profinjena, nego što. Takvu koriste predsjednici i strani gosti na jahtama...

– Znači, navikla je na luksuz, hm – nasmije se Darijo. – Srećom, imamo pravi šampanjac u ovom našem leglu i luksuzno smo ga opremili. *Može ponekad i policija platiti za korist i ugodu građana i građanki* – prošaputa Darijo zadnje riječi.

Valentina je ušetala u Darijev prostor gracioznim hodom na visokim potpeticama. Ali ono što je zapelo Dariju za oko, bilo je neobično sivilo njezine puti. Ponudio joj je fotelju i natočio kristalnu čašu skupocjene tekućine, ali bolesno stanje njezina lica utjecalo je da pogled na zanosne obline mlade ženke po prvi put Dariju padne u drugi plan. Pogled na djevojku nije mu budio požudu, čak, dapače, istiskivao je na površinu nedoživljenu nelagodu. Svi njegovi napori da je razvedri i oraspoloži bili su bezuspješni, kao da se tamno sivilo kao neka stvarna i urođena osobina razlijevala na sve dijelove tijela, koji više nisu bili tako poželjni promatraču.

Dugo su Valentina i Darijo samo šutjeli. Gledali su se s krajnjom mješavinom čuđenja i straha. Valentina je osjećala kako je obuzima posebna ukočenost, te se podigla iz fotelje neobično protežući i ruke i noge. Darijo je gledao kako se korak po korak sve više odmiče

od njega. Kada su se vrata za njom zatvorila, Darijo je lice zario u ruke. Podigao je pogled u ogledalo na stropu, ali u njemu nije vidio svoju seksualnu igricu, vidio je sivilo jače nego ikada kako se širi i po prstima kroz koje su lile suze očaja.

Tada mu u pameti iskrsne saznanje od kojega se, onako siv, skameni. Valentina, dobro mu se to činilo, upada u isti sivi sumrak u kojem je sam i u kojem je više puta bio. Njezin odsutni pogled i obamrlost... nije se pogledao u zrcalo, ali svoj izgled u hodu po rubnim područjima nevjere i ljudske oholosti, nadutosti... ne obazirući se na posljedice koje ostavlja na druge, na najbliže, na svoje... od njega nastale... identičan je onome što je vidio kod nje.

Zaboga, jesu li sve nedaće koje sam ne razmišljajući činio prenesene na moje i one koje smatram ili se smatraju mojimima?

Na pamet mu tada padne Razija. Gdje li je? Putuje li ona sivilom sumraka? Ne, pomisli, to je najmanje što bi želio. Djeca, moja djeca... ona su već zahvaćena...

Ksenija? Darijo je bio siguran da se njegova pretpostavka nje ne tiče. I dobro da je to kratko trajalo. Nacionalni zanos... provjera ispravnosti u mome stavu, to joj je bio zadatak, a meni je trebala poslužiti kao odskočna daska za karijeru... pa da, to je razlog moje potpune nezainteresiranosti njome... Valentina... oh, Bože.

– Pozvali ste me i rekli da je stvar izuzetno hitna i da odmah dođem do vas. Potrudio sam se izvući iz kreveta što sam prije mogao, ali nije to tako lako dok vas u hladno jutro grije mlado žensko tijelo. Imam novu kandidatkinju – namigne Alija Dariju – a posao se dobiva kada prođe moj test, ha, ha. Nego, rekao sam vašoj super mački da ostane u krevetu sa zapovjednikom dok joj se ne kaže da je seansa gotova. Zadovoljni ste?

– Zadovoljan? Pa, vidio sam, zapravo sumnjam na neke stvari i ti mi, Alija, trebaš odgovoriti na pitanja koja ću ti postaviti – ozbiljnim tonom odgovori Darijo.

– Ne razumijem vas.

– Vidi, saznao sam iz povjerljivih izvora da ponekad, na kraće ili duže vrijeme, upadaš u stanja za koje sivilo tvoga lica kaže da je posljedica čudne, nerazumljive zbrke – gorio je i drhtao Darijo dok je iscjedivao riječi provocirane sumnjom na neobičnu poveznicu članova obitelji.

Alija je zašutio. Ako znam za njegove trenutke slabosti, otkud on zna za moja propadanja u bezdan, pomislio je.

Nakon dužeg vremena progovori:

– U Splitu mi je lijepo, ali svaku noć ga vidim u snovima jednako kao što sam prije svaki dan na njemu provodio vrijeme, a majka bi me, videći da sam blizu riječne vode, skrušeno dozivala, trudeći se, činilo mi se to tako, da mu ne naruši svetost.

– Ne razumijem te, Alija. Ne razumijem što to točno sanjaš svake noći.

– Most, obični trošni drveni most.

– Most? Svaku noć? – zapita Darijo, nadajući se da je to što Alija govori samo gruba šala i da nova sumanutost koja mu je pala na pamet, koju naslućuje, nikako nije točna.

Ponovno su šutjeli.

– Most koji spaja muslimansku obalu s hrvatskom. I koliko se god oni krivo gledali, nitko mu ništa nažao ne napravi.

– A na dobro?

– On i ne očekuje dobro. Kao da se pomirio da svatko mora biti na svojoj strani i u miru ležati do sudnjega dana da ne bi on, most, morao razabirati strahote oko sebe.

– Ljudi ga ne prelaze?

– Rijetko, ali oni koji prelaze znaju pričati da su im se tamo samo dobre stvari događale.

– Oprosti, pričaš mi o tom mostu kao da je uklet.

– Rijetko su ga ljudi prelazili ili gotovo nikada, a ja sam ga volio. Moja nana, svi su joj govorili da je luckasta, govorila je da je djed tu izgubio glavu, a da je takvo sivilo sumraka palo na most, događaj na njemu i čovjeka krivoga za sve kao da je netko kantu boje prolio. Dok baka opet kaže da je to sivilo neobičan svjetlosni efekt ili da ničeg nije bilo... samo zli dusi... kazna koja će ih doći... još se sjećam njezinih riječi. Moja nana, Razija veli da je nevidljiv jer se događa u glavama onih – Alija duboko uzdahne – mržnja im je zastor... i da će nestati kada se muškarac s jedne i žena s druge strane zaljube, ali i vrate sa stranputice ako je netko od njih zalutao... žive zajedno, a to nikome ne bude neobično.

Šutjeli su.

– Vjeruješ li u čuda, Alija?

Alija je još jedno vrijeme šutio.

– A ti u ljubav, Darijo?

U Staričinu stanu zvonio je telefon. Ksenija.

Starica je znala, Alija je na hodniku jer je pametan momak i povezuje stvari – majka je tu negdje, on je treba samo dohvatiti... Ako bude dovoljno čekao, ona će se pojaviti. Sada je treba za razgovor, sada je treba... osjetio je to... treba majčinu ljubav i bliskost. Već sutradan pronijet će se glas među licima u sivom ogrtaču, među rodbinom, glas brži od hučne rijeke pod trošnim mostom... *zastane, k vragu i drveni most*... da je kurve podvodio raznima, bez obzira tko je tko, čak i ocu... Osjećao je jezu kako mu migolji vratom... Reći će, bio sam prisiljen svakakvog vraga u krajnjoj nuždi raditi, ali sam u sebi odlučio da ću radije umrijeti nego se poslužiti takvim sredstvom – moj otac je zapovjednik policije.

Sivilo sumraka je već u valovima sipilo kroz tijelo i nije mu se mogao oduprijeti te je počeo, pozvavši u pomoć Alaha, zazivati majku Raziju kao spas. Da sam znao da je moj otac gazda policije, bih li njegovu poziciju pokušao iskoristiti za svoje promašene ciljeve, kako sam uvijek radio ili bih se osjećao ispunjen, napokon zaokružen čovjek. Trebalo bi mi vremena dok bih uvjerio svoje bijedne nakane i bijedne suradnike da je nastao strašan obrat u mojem podrijetlu i sastavu krvi koja teče mojim žilama... Poznajem sebe, na sva moja uvjeravanja odgovorili bi ukočenim pogledima i kretnjama kojima bi pokazivali da ne žele biti prevareni i ja bih se pred svima povlačio, jer nisam imao snagu oca iza sebe.

Sivilo sumraka je nadiralo, ali se Aliji činilo kako Razija prisluškuje njegove misli i vidi ga kako razmišlja što učiniti, jer dosada nisu učinili ništa.

– Mala mi je pričala što je taj nitkov učinio. Povukao se i spopala ju je mala snaga iz straha, čega li, i kad je pogledala, vidjela je da ga nema niti joj može priskočiti u pomoć, da je duboko u podrumu, da su vrata čvrsto zatvorena i da je nitko ne može čuti. Kakvo čudno sivilo, šta priča? – derala se Ksenija u slušalicu. Vaš plan, zapravo moj i vaš plan je propao, no ništa za to. Pokušat ćemo ponovno, već mi neke ideje lutaju glavom.

Starica je šutjela.

– Ali, plan je isti – nastavila je Ksenija, osjećajući nerazumijevanje s druge strane, njegovo muško dijete za koje uopće ne zna podvest će pod njega njegovo žensko dijete, o kojem je toliko vodio računa da ga je zaboravio i neće ga prepoznati.

Starica je šutjela i razmišljala da Ksenija priča o podvođenju svoga vlastitog djeteta pod njegova oca. Neuspjeh plana Starici je proširio obzor, tjerao je da prodre u dubinu ljudskoga jala bez obzira gdje se i kako javljao, bez obzira kojim pravcem išao. Ovo što je kanila napraviti, promisli, plan je bez mjere, bez ikakvih obzira i bez pravoga cilja.

Razmišljala je o Kseniji prodirući iza njezine konture. Zaklopila je telefon.

Možda ovako nastaju stanja sivila sumraka u glavama ljudi, jer sve je začarani krug. Razija je uspjela iskočiti iz paklene mašinerije opakih i sebičnih strasti... ona mi je u ratu trebala pomoći da sredim Darija. Napravila sam, zatim, plan kako ga najbolnije kazniti, ali uspjeh moga plana za sobom vuče Kseniju ili možda Valentinu... novi krug sivila... Darijo i njegovi zaslužili su kaznu, ali... Osoba kakva on već jest jednako je blizak i jednako dalek od bilo koje druge, sa svakim može naći mjeru i sporazum ili se i potpuno poistovjetiti izvjesno vrijeme dok je njime zaokupljen. Ali, i njegova izgubljenost i potpadanje pod pogrešne utjecaje su njegov stvarni svijet i tu je, u pogrešnom smjeru imao iskrenih nadahnuća i dubokih doživljaja. Sve to ga, naravno, baš suprotno prvom pogledu na njega, odvaja i otuđuje i od sebe i od okoline kojoj pripada. Tada joj na pamet padne ponovno Razija, i tanka nit spona nje i Darija. Ono što je u njemu najbolje, ostaje nevidljivo i nepristupačno, a ono što se vidi i naslućuje, odbija svakoga. Darijo i Razija? Takav čovjek i takva žena ne mogu sebe pronaći ni u kakvoj drugoj sredini, manje teškoj i sirovoj, nigdje naći sebi pravoga mjesta osim...

Iz kojeg razloga joj je most pao na pamet, nije znala, ali tanka spona zadebljala se.

– Vjeruješ li u čuda, Alija? – rekao je glas iza njega.

Alija sada nije šutio. Ispalio je kao iz topa jer je znao da taj glas ne može izbjeći, premda to nije bila osoba koju je očekivao:

– A ti u ljubav, Darijo?

Darijo je stajao iza Alijinih leđa. Izmučen naporima koje su mu u posljednje vrijeme donijeli događaji, nezadovoljan slabim razumijevanjem okoline, potporom u građenju novih odnosa, zbunjen zlobom, koristoljubljem i nepovjerenjem kćerke, naravno, i njezine majke, a svoje žene Ksenije, krio je u sebi teško i složeno duševno stanje. Alija, ispred

njega, pružio je korak i napustio prostor. Svjestan činjenice da je Alija njegovo dijete, način na koji je začeo još više ga je uzdrmao i zbunio. Vidio ga je na mostu koji je Alija često spominjao, mostu koji je povezivao muslimansku i hrvatsku stranu, začeto od jedne i druge strane, ali u vrijeme rata, vidio je mladog čovjeka u pustinji, svoje dijete toliko različito od njega samoga da mu se činilo da bi radije živio pored stranca ili neprijatelja. Najviše ga je zbunjivao njegov stav, ili bolje rečeno, odsustvo odnosa prema životnim radostima i želje za veličanjem svoga i svojih, a poštovanju tuđeg. Življenje s Alijom nosilo bi muku s kojom se Alija nosi od djetinjstva, i koja će ga pratiti do groba.

– Vjeruješ li ti u čuda, Darijo? – pitao je glas iza njegovih leđa.

Darijo se nije okretao.

To je ona, znao je.

Tolike godine su prošle... navikao se na Raziju u svojim mislima, navikao se na san i nedefinirani osjećaj prijaznosti od nečega ili nekoga koga toliko vremena nije bilo pored njega... sada je pred njim... ljepša... zrelo lijepa.

Razija primijeti da izostaje njegova odlučnost; zbunjenost nikako nije bila njegova odlika, ali crna kovčča koja dijelom zaklanja oko pa trza glavom da je makne još je uvijek tu... crna je, nije sijeda...

– Odlazi... odlazi ti... most te čeka – mucao je plašljivim glasom Darijo, kojega je odjednom napustila sva njegova drska sigurnost. Pri tome je odstupio korak natrag i, ne skidajući oči s Razije, tražio iza sebe uzdrhtalom rukom kvaku na vratima, neprestano ponavljajući:

– Idi ti na most... na most... ja ću doći.

Zbunjenost je polagano napuštala njegovo lice, tako da se odjednom osmjehnu nekako povjerljivo s mnogo blažim izrazom lica prema prelijepoj Raziji.

Na njezino licu, zapravo samo u očima, pojavi se značajan, pobjednički osmijeh. I kao da kazuje neku važnu tajnu, važnu vijest, ona reče, tihim glasom da je nitko osim Darija, i da je htio, nije mogao čuti:

– Ja ću te čekati na mostu i nigdje drugo nisam trebala ići, jer bi mi sigurno došao... Ugledat ćeš me na mostu, Darijo. Još jednom na mostu...

Tada se naglo okrene, nečujno otvori vrata i kao sjena nestade pred Darijem, bez pozdrava i oproštaja.

III. TROŠNI MOST

Darijo je s hrvatske strane promatrao most. Ljudi su rijetko na njemu, iz straha prema poznatom, i još više, nepoznatom protivniku, ali uvijek kad bi ih nepravilna natjerala, dogodila bi im se ljepša i ljudskija stvar od svake druge. Ipak, posjet nisu ponavljali jer im zbog usađene navike da je sve preko rijeke... sve drugačije od njihova ustaljenog rasporeda stvari i događanja, smrtna opasnost od koje se treba obraniti, a svakog susreta kloniti. Crne i duboke misli zadobile su nad svim njegovim željama neograničenu moć. Uz

svu hrabrost i odlučnost za koje se činilo da ih posjeduje u neograničenim količinama nije mu se usuđivao približiti, čak, dapače, promatrao ga je iz prikrajka s pristojne udaljenosti. Osjećao se malen i bespomoćan i opsjednut opasnošću, koja uvijek dolazi s druge strane, zla koje uvijek ima opravdanje u nepoznatom razlogu s druge strane mosta.

Nitko mu se ne približava... prelazio sam ga mnogo puta, s puškom o ramenu, osjećajući jaku vojnu silu za leđima... čak i najveći očajnici, kojima su i život i smrt podjednako bezvrijedni, imaju stvari s kojima se ne smiju šaliti, koje traže od čovjeka da ih prihvati bez svjesnog donošenja stava prema njima i bez obzira na posljedice.

Osjećao je što je zlo i što dovodi ljude u situaciju da i ne pomišljaju prijeći obični drveni, trošni most što nad divljom rijekom odjeljuje ljude, civilizacije, vjere... odjeljuje ljude, a oni nemaju snage othrvati se toku stvari i toku vremena isto kao što nisu sposobni izmaknuti toku rijeke, ako kojim slučajem sa starog mosta upadnu u vodu. Zaista, ništa ne može tako prevariti čovjeka kao naše urođeno, a ponekad lažno, traženje sigurnosti i zadovoljstva tokom stvari.

Razija? Vjerojatno je svjesna da su sve strahote koje sam radio samo dno stvarnosti, ali je isto tako svjesna, nadam se, da sam sve činio dječjački naivno, bježeći pred iluzijom od kada sam je sreo i to baš na zabranjenom mjestu, zbunjen njezinom ljepotom kakvu nisam vidio među svojim, jer ono što dolazi s onu stranu mosta, pa makar ju je u školu poslala europska komisija za mirenje zaraćenih strana, ne može ili ne smije biti srcu i oku, a bogme i nečem trećem, toliko ugodno.

Čuo ju je kako govori, premda je nije bilo, barem ne s ovu stranu rijeke – probudimo susjedna sela, dajmo im da udahnu svježeg zraka, da raščiste oči... ne dopustimo da ostanu neumoljivi u svojoj nepokretnosti. Pokažimo im! Naša je zadaća... to je naša zadaća, ljubav koja nije lažna i ne gleda ovu ili onu stranu, i koju trebamo izvršiti. Bojiš li se?

Budi sutra u podne tamo, budi na mostu, ja ću doći...

Razija je s muslimanske strane promatrala most. Velika obmana pred kojom je sve padalo, bit će razbijena. Darijo, pred kojim su svi njegovi neistomišljenici klekali do zemlje, podignut će ih... Je li to obmana? Glavom joj je proletjelo neodređeno poimanje onoga što je s Darijem htjela postići... na granici razumijevanja, a nesposobna razumjeti – kao što se ljudi povremeno nalaze na samom rubu sjećanja, a da se na kraju ipak nisu u stanju sjetiti. Osjećala je kako teško vlada mislima...

Reći će, nema sumnje, da je radije morao podcijeniti nego uporno zahtijevati točnu ocjenu čistoće nacionalne pripadnosti i korisnosti nakane u tom smislu, radije silom uzimati ono što je želio (*Razija okrene pogled na kuću na kraju sela gdje se deset dana uzastopno predavala sili koju je, možda, željela*) nego neprestano gubiti od onih koji ne mogu i nisu spremni ustrajati u svojoj nakani nego se, nemoćni, uvijek uzdaju da će ih, ako Bog da, njihova djeca nadmašiti i ostvariti to za što se izdaju. Djeca? Kako? U ime oca?

Ali, pomisli Razija, sada ja idem do kraja, i nije slučajno da me most i njegovo, mnogima nejasno, značenje spojilo s Darijem. Tada je izgovorila ono što je nekom čudnom vezom, a njihova povezanost i nije ništa drugo nego čudo, došlo i do njegovih ušiju:

– Pokažimo im! Naša je zadaća... to je naša zadaća, ljubav koja nije lažna i ne gleda ovu ili onu stranu, i koju trebamo izvršiti. Bojiš li se?

Budi sutra u podne tamo, budi na mostu, ja ću doći...

U iščekivanju podneva sljedećeg dana i s jedne i s druge strane dobro se vidjela jutarnja magla kako sporo prelazi mostom kao da ga umiva i želi čistog predati nekakvoj gozbi, svečanosti ili svadbi. Svadbi, pomisli Razija, dok se češljala i pjevušila neku staru pjesmu, ne bi li razbila strah i tremu. Vjenčanicu ima u kući, nasmije se, još davnih dana majka Nermina, od naroda zvana Starica jer joj je lice od najranije mladosti bilo izborano i nagrišpano, spremala se za sretni dan svoje kćeri jedinice. Izvukla ju je iz dubine ormara čudeći se da je još tu jer je sve ostalo ili pokradeno u ratnom vihoru ili poslije prodano ili mijenjano ne bi li se uspjelo sina Aliju podignuti na noge. Prislonila ju je uza se, pogledavala se u ogledalu i neprestance šaputala:

– Da, uzimam Darija, ratnog zločinca i siledžiju za muža... da, uzimam... da...

Nakon nekog vremena, ipak se odluči – da, otići ću na most u vjenčanici – brzo je obuče i zaputi se putem kojim je jedno vrijeme svaki dan prolazila, učeći hrvatsku djecu prvim slovima po zapovijedi onih koji ništa nisu mogli razumjeti. Pogledala je na sat i vidjela da je vrijeme poprilično odmaklo i ako želi na mostu biti u podne, morat će pripaziti da u žurbi putem ne podere vjenčanicu. Sada se nasmijala punim glasom da ju je svatko u mjestu mogao čuti, pa i u zadnjoj kući na kraju sela gdje je silom zatrudnjela, a koju su davno zaposjeli neki izbjeglice.

Darijo je u rano jutro ponosno izvukao uniformu zapovjednika bojovnika kojih više nema, ali, znao je, bit će ih u nekom skorom vremenu, i odlučnim korakom prošetao mjestom. Primijetio je pomicanje zavjesa na prozorima i trudio se u svojoj figuri zadržati nadmoćnost, ali više nije želio ni prema narodu, ni prema bilo kome biti oštar i svirep...

Na trenutak mu se smrači pred očima...

Slike su mu se miješale – most koji je izronio iz magle, Razija na njemu u vjenčanici okružena tišinom i on sam bez ostatka svijeta, ali s njom na mostu kao u dobroj utvrđi, zaklonjen i zaštićen, daleko od svih nedoumica i dvosmislenosti s jasnim zadatkom pred sobom, sa srećom u mislima koje ukazuju i osjećajima koji ga vode. S njom će pokazati da je ljubav, ma kakva bila, čvrsta, trajna i sigurna i na nju se čovjek jedino može osloniti.

Osjećao je poglede mještana, poglede u kojima se miješalo iznenađenje i nadanje i shvatio je da njegov kontakt sa ženskom osobom iz muslimanskog svijeta smatraju njegovim najsmjelijim podvigom, ali, istodobno, i nožem u leđa i sebi i svom narodu... i neka odustane dok još može i vrati se na dobru poziciju u splitsku policiju, a iluziju o povezanosti,

lomljenju različitosti i prelijepoj muslimanki ostavi i odbaci od sebe jednako kao što i jedna i druga strana odbacuje drveni, trošni most kao da ne postoji.

Toga sunčanog podneva Darijo i Razija dolazili su na most svatko sa svoje strane opijeni svježinom i ljepotom dana. Sreli su se točno na mjestu odakle je Uzeir upao u rijeku i zaglavio se između dva kamena. Zaneseni i zadihani, izmijenili su tople riječi i iskidane rečenice koje su samo za njih dvoje imale smisla i značenja. Prve grupice ljudi počele su se skupljati na krajevima sela usmjerenih prema drvenom, trošnom mostu. Darijo, ne glu-meći više odvažnost, drhtao je pred prekrasnom Razijom, zreloom, vreloga daha i zanosnih oblina. Zamijetio je crvenilo njezinih usana, ali i krajem oka broj ljudi s jedne i druge strane mosta, koji se povećavao. Još jednom pogleda punačke usne kako trepere, a onda ih, bez ijednog zvuka ili riječi poklopi svojima. Razija je u trenu problijedila, raširivši oči kao da se naglo probudila. Oko pasa su je već držale njegove ruke... Tada ispruži svoje i čvrsto ga zagrlji oko ramena.

Gomila svijeta, njima poznatog i nepoznatog, tiskala se što bliže rijeci koja je toga dana divljala kao nikada, pjenila se i polijevala dvoje zaljubljenih tako da su od glave do pete bili mokri. Nitko nije ispuštao ni riječi... slušali su huk riječnoga toka kako nadglasava muškarca i ženu koji se grle kao da imaju tisuću ruku, ljube tako da im se miješaju suze, pljuvačka i kapljice divlje rijeke. Ali se ne odvajaju jer to zapravo više i nisu dva tijela.

Taj zagrljaj muškarca izbezumljenog od želje za muslimankom, želje da otjera od sebe i nje i promatrača sve ono što je bilo zlo i nepotrebno i zanesene žene trajao je čitav sat, ali tada primijetiš da s vrhova okolnih planina struji neprirodno sivilo, reklo bi se sivilo sumraka se spušta na sve i, kao da su iznenada ugledali ponor i užas, shvatiš što bi se moglo dogoditi s mostom koji je od siline riječnog toka sada već dobro podrhtavao, i što bi ih moglo snaći.

Stajali su jedno nasuprot drugom s ispruženim rukama, čvrsto se držeći dok se most ljuljao. Gomila je i s jedne i s druge strane nijemo promatrala prizor.

Sivilo sumraka koje su primjećivali postajalo je sve gušće... most se sve jače ljuljao i oni, ne mogavši više održati ravnotežu, upadnu u hladnu vodu, ne puštajući snažni stisak šaka. Razija je hitro napravila što i Darijo – nogama su obujmili po jedan od dva kamena između kojih je zapeo Uzeir i rukama se, kao čvrstom sponom, državali na površini. Gomila s jedne i druge strane trošnog mosta sve teže se nazirala od gustog sivila sumraka.

Divlja rijeka lupala je njihovim tijelima o dva povećá kamena i Darijo, na kraju snaga, poviče:

– Ruke, dodajte nam ruke, izvucite nas dok nas rijeka ne odnese!

Njih dvoje od gustoće sivila sumraka više nisu vidjeli gomilu s jedne i druge strane mosta. Nisu ni vidjeli da su se ljudi oglušili, okrenuli leđa jedni drugima i zaputili se svatko u svoje selo.

BIJEG OD SEBE

Sanjin Sorel

Tomislav se ne voli. Grize nokte, stišće prišteve, razmišlja crno, oblači se odrpano. Pokušao je negativnosti maknuti od sebe, misliti pozitivno, meditirati. U jednom od tih pozitivnih misli potaknutih horoskopom shvatio je kako je previše on, Tomislav. U taj čas poželi biti netko drugi te krene u neizvjesnu avanturu bijega od samoga sebe. Prvi je pokušaj bio naivan, rezultirao je fijaskom – sakrio se na tavan kuće koju je naslijedio od pokojne majke. Već nakon nekoliko minuta se pronašao. Pomalo razočaran, ali nepokolebljiv u namjeri napuštanja svega što je Tomislav, odviše Tomislav, odluči otkinuti putovati u Perm. Bila je zima, lutajući Камскийм мостом što se izvija nad Kamom na trenutak ugleda Larisu, staru poznicu iz mladosti, no ubrzo nestane, što Tomislav pripíše nepouzdanosti oka, snijegu što sve obilnije sniježi, želi da se ne osjeća strancem u tuđoj zemlji. Pribivši se shvati da je мост pravo mjesto gdje svu svoju prošlost, ono što je, može ostaviti bez posljedica za budućnost. Treba samo odlučno, radikalno i bez sažaljenja prekinuti svaku vezu sa sobom – prestati se sjećati, osjećati na stari ofucani način, misliti na način neproduktivan i besmislen, jednom frazom rečeno – odbaciti kožu. Doduše, u Tomislavovom slučaju to znači – zadržati kožu, svega se drugoga riješiti. Stane, duboko se skoncentrira, poput don Huana uđe u trans i napusti se. Na putu do aerodroma Большое Савино ukrao se u Superdžet 100 koji se ubrzo nakon polijetanja srušio po obroncima Urala. Premda nije imao namjeru umrijeti to se, eto, dogodilo. Dok je jedan Tomislav u trenu spaljen kerozinom u strašnim bolovima umro drugi je, na Камскийм мосту, ne osjetivši gubitak, nastavio lutati gradom. Nekoliko ga je kuća oduševilo – Дом творчест, Закатное солнце в Перми, Домик-пряник. *Mogao bih tu živjeti*, pomisli, *samo da nije užasno hladno*. Pribere se od novostečenog osjećaja slobode. Znao je da mora početi život koji će biti drukčiji od prijašnjega. Sreća se osmjehnula, jer ničega se nije sjećao, pamćenje je očito izgorjelo skupa s Tomislavom. Poletan, prilazi ljudima, upoznaje se s njima, dogovara spojeve, prvi put jede boršč, radi sitne ludosti. Otvorena duha zapošljava se u turističkoj agenciji, radoznale zapadnjake upoznaje s mističnom Azijom koja počinje iza grada. A tamo negdje i tragična ljubav Jurija i Larise.

BITORAJ

Sada se nalazio pred makadamom koji je vodio duboko u grotlo Bitoraja. Nelagoda u prsima pulsirala je odlukom koju će, vjerojatno, donijeti. Na kazališnoj pozornici svi su pogledi uprti u njega. Glumca, na odlasku, promatraju neskrivenim pogledom čuđenja. Brižan suprug najednom je ženi poručio kako je dosadna. Publika je šokirana, jer vrhunac dramske napetosti očekivao se drugdje – zbog gubitka posla, bankrota vlastite marketinške agencije glavnog je glumca razdirala moralna dilema – otpustiti ljude ili sebe, upropastiti desetak ili jedan život. Glumičin plač, pomiješan s ljutnjom, iznenađenošću, garniran povrijeđenim dostojanstvom, osjećao je na leđima poput bačenoga uroka, kletve, prokletstva. Mogao ga je izbjeći da je jednostavno nestao, no zbog čistog računa i duge ljubavi odlučio je biti otvoren. Pitanje ljubavi možda je diskutabilno, ali nije vrijeme brige zbog sitnica. Vani je kiša ispirala noć. Tehničari zaduženi za specijalne efekte korektno su odradili posao. Glas koji se čuo iz daljine, zapravo više mumljanje i gundanje, kao da je rekao »sramota do neba!«, no to su ipak pretpostavke za jednu stranu zainteresirane publike. Bog se ipak ne upliće u pitanje ljudske dosade, ljubavnih nevolja i poslovnih poteza. Ljudi čuju ono što žele čuti, u slučajnom su nizu prepoznali uzorak, žamor publike, zvučnu kulisu kiše, škripanje pozornice, pozadinsko šuškanje pomoćnog kazališnog osoblja, vanjska bura sve je to dovela do upletanja nečastivog u dramu. Jedino je pouzdano kako se ona negdje odvija. Inspicijent pokušava nešto reći, odgovoriti ga od odlaska u noć, vratiti na pravi put uloge, podsjetiti na riječi koje treba izreći. Glumac ne mari ni za što, od brojnih uloga na daskama jedino je siguran u onu koju sada igra, baš tu koja nije režirana. Prije točno 36 minuta ženu je prestao doživljavati poželjnom, da bi dvije minute kasnije ona njemu iskazala prezir. Nekoliko minuta nakon publika se opredjeljuje za ženinu stranu. Samo minutu kasnije inspicijent pokušava nemoguće. Nesvodive razlike u karakterima, navikama, željama i strastima Glumca dovode do katarze. Osamiti se od požude, dužnosti i očekivanja, pokušati vratiti prirodni poredak u svoj svijet. Taj veliki teatar zahtijeva žrtvu, te je prinosi. Možda nevoljko, stoga još uvijek zastajkuje s pogledom na Bitoraj, no zna da publika ne oprašta beščutnost, što je drugo ime za iskrenost. Žena je već ogorčena, proklinje, prijeti, vrišti, dramalizira, on – samo stoji okrenut leđima, kao da spušta zastor na kraju predstave između glumaca i publike. Pretpostavlja kako žena odlično glumi, to potvrđuju brojne nagrade, no on se više ne vidi u ulozi gledatelja, ne, jer ne želi na kraju predstave suočiti se s dvosmislenim završetkom. Na pozornici je silna napetost, tišina koja naglašava očekivanje konačnog pokreta prema Bitoraju i time izlazak iz režiranoga pakla života, što znači predstave te, s druge strane, razdiruća ljubav koja se učas otjelovila u zaprepaštenosti, netom nakon i čistoj mržnji. Brazda koja je povučena skalpelom među njima otvara ponor nekontroliranih osjećaja. Praznina koju Glumac nastoji u sebi uspostaviti, kako bi, udaljivši se od teatra svijeta napokon progovorio, odupire se odlasku u nepoznato. Poput očaja je što voli poznata mjesta i od njih se ni pod koju cijenu ne odvaja. U suprotnome, *velika ljubav – brža omraza*. Žena pokušava fokusirati svoju ljubav, svaki pokušaj imaginiranja završava zaključkom o svojoj predanoj ljubavi, intenzivnoj i dubokoj, ali Glumac se u tim brzim bljeskovima ne pojavljuje. Sveden na

stvar, baš kao i osjećaj koji je osjećaj, ne može biti predmet niti ljubavi niti omraze, samo privlačenja ili odbijanja. U trenu – *velika omraza – brža ljubav* dovede do toga da žena prestane dramatizirati, pozornica se najednom utiša, zavoli Glumca svim srcem. Okrenuo se, makadam, kao i planinu, ostavio iza sebe i sa ženom izrežirao život.

BRŠLJAN

Čovjeku imenom Moretti kapci postaju teški. Omogućili su previše očima pogleda toga utorka, na boje dana, žutu, plavu, zelenu. Umorne, još ih na životu, kao tu staru kuću njezina ljepota zbog koje će uvijek biti njegovana, drži slika. Ono što su vidjele to je novije što se ponavlja uvijek u isto različitim varijacijama. Sarin osmijeh. Otišao je u trenutku dok se budila. Koliko se takvih rođenja dogodilo u gradu, koliko radosti što će čitav jedan grad razgovarati, sjediti u kavanama, ispijati prve jutarnje kave. U svijetu, ljudskome, ženski smijeh esencija je prirode, izniman događaj kada bijelo postaje blagoslovljeno, *Bienheureux*. Iz bijelih posteljina čitav jedan narod, civilizacija ljepote izlazi naspavana u jutarnju vodu dana. Rosa je prethodne večeri rano pala. U različito istim nijansama rose, što u slavonskoj jeseni uobičajena je pratnja dana, svake se prethodne večeri događalo u Morettijevoj kući isto: žena je zaspala, nakon ljubavi, u njegovu zagrljaju. Pravi je misterij kako ih je omanji, blago nehajan, nezainteresirano odsutan čovjek uvijek na istu fintu nježnosti uspijevao smekšati tako da riskiraju ugled, obitelj, posao, ljubav. Moretti je bio, narod bi nasanjkanih žena rekao – ženskar. Imao je, pritom, običaj od ljubljenih žena zadržati uspomenu: ukosnicu, naušnicu, gaćice, ulaznicu, ruž. Slagao ih je u nizu, na policama u sobi. Sara je već otišla, odavno, jer vrijeme nije na njezinoj strani. Licu utisnuto u prostoru sobe, kao u maramici, poput njezina parfema, gotovo praznoga, što ih čovjek premeće pod rukama, zamišljena, umorno-sutonskoga pogleda. Moretti je, prije novoga ratnoga pohoda, jer ljubav se od borbe ne razlikuje ni po čemu osim na kraju, običavao na načine različite upamtiti sve detalje prethodne noći – miris, lice, odjeću, kretnje, šapat, kosu, boju glasa, način držanja i pričanja. Svakim novim osvajanjem njegova kolekcija samopouzdanja postajala je većom, vremenom i neprohodnijom šumom pamćenja. Do trenutka kada je kolekcija postala sama sebi svrhom, baš kao i umjetnost, o čemu je filozof iz Kalingrada, Królewica i Karaliaučiusa mislio što i o pjesništvu, do kojega nije držao više negoli je pristojno, do tog je trenutka Moretti kontrolirao vlastiti izlog ženskih darova. Sara, Sara, Sweet virgin angel, sweet love of my life, Sara, Sara, Radiant jewel, mystical wife. Usprkos pjesmi, osječka Sara, ljepotom tužna dovela je Morettija do zida, na trenutak samo. Spavalo mu se, umor neprirodan, jer nikada ne liježe prije jedan ujutro. Noć otvara vrata snu i smrti, kada se vrata očiju zatvore. Dok nekome ne smrkne, kaže se, drugome ne svane. Sara je svoju *La petite mort* osobito intimno doživljavala, stoga je, ostavljena ujutro malu smrt pustila čekati, rasti u ljubavnikovoj sobi, jer kao osveta je slatka hladna. Jutro je smijenio dan, njega pak noć. Moretti pokušava ostati budan. No, smrt posljednje stvari ne nagoviješta za sretna vremena. Ukosnica, naušnica, gaćice, ulaznica, ruž, u kojem se obličju

svi oblici rastvaraju u kovčegu koji spremamo pred put u neku daleku zemlju. Možda je to misao koja Morettiju prolazi neprimjetno, više kao slutnja, o tome se može samo nagađati. Parfemom pošprica krevet. Sjećanju daje upute oživljavanja dana, jer na izmaku je kao i ljubav mladog pjesnika prema Adi Menken. Prisjećanje je put prema zaboravu. Jedino se tako može riješiti utega prije negoli vrijeme trijumfira. Mora rekonstruirati, opisati, kako bi mogao upiti, time upamtiti, te spremiti kao stare stvari u drvarnicu, one koje se nikada ne bacaju, ali kao da su bačene. Kapci, dovoljno otežani, prizovu san. Jer kada jedan čovjek spava spava čovječanstvo. Jedna smrt smrt je mnogih. Kroz prozor dopiru sjene stabla, što strašno izgledaju pod mjesečevim svjetlom. Na zidovima Morettijeve sobe, na njegovu usnulu tijelu plešu swing. Predmeti s polica – ukosnica, naušnica, gaćice, ulaznica, ruž – počinju rasti, izvijati se, pratiti sjene grana na zidovima, polako se pretvarajući u grane, u bršljan, počinju putovati sobom, izvijati se, puzati, možda nekome može izgledati kao da se čitav prostor stavlja u vitičaste zgrade, da taj maniristični, makabrični noćni ples boja i oblika, bršljana vodi prema čovjeku kako bi ga ovio i u snu prepustio slatkoj smrti. Shalom Sara, shalom sretna, Dobro došla svuda si ti, Tvoja je kosa šuma cvjetna, U kojoj mladi mjesec spi, U kojoj mladi mjesec spi.

DRŽAVA

Nakon što je Lovro osnovao državu, njome bude zadovoljan te zbog iscrpljenosti učinjenim sjedne počinuti. Lovro je uredio nebo da bi njime letjeli avioni, što su razdragano i činili, kao i more za barke, brodice i podmornice koji se osjećahu kao ribe u vodi. Stvorio je potom zemlju i na nju nasadio kuće, u njih ljude, žene i muškarce. I tako dalje. Umor ga svlada. Spavao je dva dana da bi trećega dana, čovjek imenom Lovro, osnivač države, primijetio nešto možda ipak malo neobično: kuća u kojoj je zaspao nije bila sagrađena. Kako je lakše srušiti nego izgraditi, da se ponovno na posao – kamen po kamen, beton, greda, pločica, zahod i – palača. I od najčvršćega materijala, onoga ljubavnoga, jer desetljećima je sanjao vlastiti dom u koji sada ugrađuje srce. Svojestvo snova je nestalnost, omaglica, vole zavaravati, dovoditi u zabludu racionalne duše koje imaju isplaniran dan do tančina: buđenje, umivanje, posao, povratak, ručak, šetnja, večera, spavanje, buđenje. Probudivši se, zlo i naopako, dom, za koji se žrtvovao, jednog je jutro iščeznuo poput kišnoga oblaka. Nakon što bje zavarano, od najpodlijega neprijatelja i mrzitelja svega vlastitoga, naime sebe, Lovro se odluči izolirati, posvetiti mišljenju koje ima rezultirati uskrsnućem onoga što je dvaput iščezlo, kuće, naime. Za vrijeme njegove duhovno-misaone odsutnosti, avioni se više nisu sigurno osjećali u zraku te su se prizemljili, kao što su se brodovi ukotvili. Oran, svjež u spoznaji, odlučan svakako, obznani problem države, odnosno doma, tj. kuće. Ona je oduvijek tu, problem se može opisati, ukratko, na sljedeći način: *ono što ne vidim toga nema*. Doduše, Lovro je u svemu, pa tako i u misaonim radnjama, bio perfekcionista pa je, potom, ustvrdio i sljedeće: *Nema onoga što vidim*. I tako dalje. Riješiti problem postojanja, jednog starog pitanja koje se može elokventno sažeti u maksimu *biti ili ne biti*, uputno je

jedino na mjestu gdje se dogodilo neko traumatično iskustvo. Kuća je nestala u snu, tijekom dubokog spavanja tijekom kojega je stvaratelj države ostao i bez sna. Dvostruki gubitak! San o vlastitoj kući i kuća sama! Rješenje vidi u sanjanju, ovoga puta nečega drugoga jer kuća se pokazala nestabilnom. Uostalom i sve. I tako dalje. Ovoga puta sanjao je da vidi i čuje dolazak žene što nosi darove i po zaslugama dijeli ih. Zatim, ujutro, Lovro bje osupnut događajima što izmicahu umu. Ljudi, žene i muškarci, izlazili su iz zemlje kao krtice, divovski cvjetovi rasprskavahu se dokud oko obaseže i ljepljivi se sok cijedi po bićima što žive iznad zemlje. U sredini prizora, s prijestolja, promatra ženu s unukom kako ulazi u kuću, zatvara vrata, sjednu i pričaju uz večeru, ispraća ga u krevet, poljubi i ugasi svjetlo. I tako dalje. Ujutro, Lovro, možda neispavan i uznemiren, no jasan u namjeri da stvori čvrste temelje svijeta koji je nakon desetljeća snova stvorio, uzme lopatu i kramp u ruke i počne ispočetka graditi državu ili nešto slično. Temelje je kopao duboko, da kuća dobro stoji, ne naheri se, napukne, sruši. Zidovi čvrsti, dobra poroterm opeka, krov sjajan da mu svi zavidjeti mogoše na sjaju, i tako dalje. Kuća koju gradi u državi, u stvarnosti koja se gradi u snu, kažu podanici njegovi, ima svoj drugi prostor u kojemu se događa sve isto samo malo drugačije. Prilegnuvi u kuću, tijekom gluhe noći, ona se uruši, uđe, rastvori i nestane u dubokim temeljima, u zemlji, ispod nje. Probudivši se na mjestu istom no drukčijem Lovro kroz prozor ugleda sve svoje nestale kuće i snove kako se uokolo njih prikradaju. Bje zadovoljan onim što vidje te napokon istinski počine. Sanjao je san u vlastitoj kući kako morem plove brodovi, nebom lete avioni, i da pred kaminom svojoj jedinog životnoj ljubavi tiho pjeva, ili tepa – *i sam sam bio što si ti sada i ti ćeš biti što sada sam ja.*

SAPUNICA

Jaroslav, otac jednog djeteta i žene koja ga zanemaruje, upoznao je Gretu Garbo. Njezine su role maestralne, tijelo božice, no njemu nikako da se digne. Problem utoliko veći što mu se nikada ne događaju nesretne stvari budući da vjeruje u sretne ishode u sapunicama. Ali, to nije najveći problem! Premda iz njegove vizure manjak erekcije može izgledati konačnim stanjem, zapravo se pravi problem nazire u tome što bi pjesnici nedvosmislenije rekli – *imaš ono što nemaš*, dok bi jedan logozof govorio o prisutnoj odsutnosti, što dođe na isto. U nevolji, Jaroslav se čak odluči na čitanje knjiga, što su mu savjetovali prijatelji, jer u njima uvijek se nešto može naći korisno za okrijepiti duh. Tako je saznao da vojničina Vronski nije imao problema kao što ih on ima i to da je njegova ljubav odlučila ponešto ubrzati putovanje prema najljepšem od svih svjetova. Lako je vojnicima s uspravnim sabljama, ali što je činiti običnom državnim službeniku koji po cijele dane bogu krade dane i na kraju mu zavapi, očajan – bože, zašto si me ostavio? Bog ostavlja na cjedilu same one koji si ne znaju pomoći što Jaroslavu daje puno nade s obzirom da neprestano o nečemu razmišlja te se dosjetio kako bi filmovi za odrasle mogli bitno popraviti životni optimizam, što se pokazalo, stubokom pogrešnim

načinom mišljenja. Jer, za njegova mališana to je čisti mazohizam. Zatim se dao na medij sadašnjosti, internet, i tamo upoznao pjevačicu od koje zastaje dah, koja mu je u dahu rekla da ako ne zna za tantrički seks da se slobodno može ubiti. Nije da mu nije pala i takva ideja, no vječiti optimist Jaroslav odluči poslušati svoje srce i ne dogodi se ništa. Iz nekoliko razloga, od kojih je možda najvažniji onaj da ga nije našao, barem na mjestu gdje bi trebalo biti, srce, naime. Nešto nevažniji razlog od toga jest taj što srce neprekidno šuti, mutavo je i lijeno bilo što sugerirati. Nakon nekoliko tjedana patnje Jaroslav pročita pjesmu čiji stihovi *Dok se davnašnja različitost mišljenja zgrušava u jednu Jedinstvenu santu leda, za najveću dobrobit onih koji od Mašte strepe* otvore mu nove neslućene vidike, shvativši da njegova duša mora gledati dalje i šire negoli je, lijena kakva je, rob navika, naviknula. U stanju duboke introspekcije, kada se otkrivaju najskrivnije tajne vlastita bića, u toj kući po kojoj švrlja tko-zna-tko i uvijek nejednom susretne bljedolikog mladića koji je neprekidno gledao jedan te isti film u kojemu se pojavljuje Jaroslav koji gleda taj film u kojemu mladić tužna lika, blijed i slabokrvan, gleda film s Gretom Garbo. Ona se tamo non stop smije! I to njemu, Jaroslavu kojemu se ne diže. Strese se i u rastresitom stanju stvari se poslože u njemu. Manijakalno se baci na gledanje filmova, crno-bijelih, osobito onih gdje se pojavljuje Bela Lugosi. Uskoro, zanemariivši higijenu, jer zašto se prati kada se čovjek opet usmrdi, ionako je vreća puna gnoja, izmeta i strvi, zaboravivši na vrijeme, u bunilu, halucinaciji, gladan i žedan, rastrojenih čula, što mu je oduvijek onako ludom dobro išlo, nađe se okupan svjetlošću za koju ne ništa ne može pouzdano reći osim da je riječ o reflektorima sa snimanja filma čiji je radni naziv *Bilo jedno ljeto*. Redatelj filma, melankolik koji po cijele dane gleda Gretu Garbo, u Jaroslavu je uočio jednu crtu u karakteru koja u tom vrlo duhovnom filmu može naglasiti duhovitu stranu pitanja što ga glavni junak sebi postavlja – je li čovjek mlad samo jednom? Nakon toga treba smisliti drugo opravdanje. Pa, našavši se u filmu, valja slijediti logiku radnje, bez puno pitanja odigrati ulogu do kraja, vidjevši što će se zbiti, na kraju. Jaroslav je od onih ljudi koji uvijek kompliciraju tamo gdje se nema što zakomplicirati, tako se dogodilo i na filmu koji je, što zbog nesavršenosti ljudske prirode, nesređenih međuljudskih odnosa, dubokih klasnih antagonizama, strasti, ljubavi i mržnje koje lakoćom prelaze i najstrašnije prepreke, postupno postao sapunica i sada, eto, Jaroslav već deset godina ne može iz nje izići, napustiti je na trenutak kako bi opet ljenčario, bogu krao dane, nego u ulozu ragbijatnog negativca ponešto tužna lika iznova i iznova spletkari, vara, krade, ubija, razara sve kako bi film o kojemu je sanjao dok je sanjao Gretu Garbo neprekidno trajao.

HRAST

Čovjek se sjetio rečenice koju je u mladosti pročitao – *Kako već dugo nisam razgovarao s drvećem*. U mislima se nadovezao – kako dugo nisam pričao s ukućanima. Zatim se sjetio jedne druge rečenice – *O onome o čemu se ne može govoriti, treba šutjeti*. Pa pomislio – o čemu da razgovaram? Tišina je najbolja opcija. U proteklih pet-šest desetljeća majstorovo se lice gotovo nije ni mijenjalo kao da je on nekakav neuništivi faun, kiklop ili kakvo drugo vječno mitološko čudovište, premda se osjećao poput konja koji šuti i radi. Ustao se i otišao do slike koja mu je zadnjih tjedana oduzimala san. Pogled ga nikada nije iznevjerio jer nikada nije bio isti. U najsitnijim detaljima redovito bi vidio krupne promjene. U svom usporenom hodu – propast jednog vremena, u novonastalom madežu na ruci – karcinom svijeta, u prehladi – bolest društva. Osim jabuka! One su oduvijek samo ukusno, sočno voće. Prvo, naslikao je zamišljeno lice prijetećeg pogleda, zatim sjaj u očima, s dvosmislenim, neizrečenim riječima o ljepoti onoga u koje one gledaju, zatim, promijenio je položaj torza, da bi kosu maknuo s čela, čelo naborano izgadio, pa naslikao, na licu, sijedu bradu. Prvi put u svom plodnom životu, iza kojega je neuredan atelijer, monografije o njemu te sumnja u vlastiti opus, nije dobro vidio. U slici nije se prepoznao, kao niti u zbilji. Bio je Herbert Graf koji se želi riješiti oca, čak i pokopanoga, u zemlju šumsku, nepoznatu. Kako to obično biva u pitanjima psihologije, obitelj je želio lišiti svoje mrzovolje. Da bi to učinio morao je, ni iz čega, stvoriti autoportret, stvarnosti vjernu sliku. Čovjek, pročitao je Paićevu knjigu, zna da je slika ostala bez svijeta. Zagubio se u nekim Miškinovim podzemnim odajama bića, jurodivim stanjima. Hologrami su svijetu slike koje stvara o sebi, dok je svijet hologram slike. U paralelnim sudbinama sebe izvana i sebe unutrašnjega Čovjek je bio u dilemi autoportreta. Treba li on odražavati vjerno, crte lica, ili treba posvećeno prikazati ono što se opire prikazivanju i kazivanju. Otputovao je na selo, pod hrast što ga je djed zasadio. Kada se dođe do granice svoga mišljenja valja se prisjetiti posljedica slobodne volje, Euridikine. Stabla, kao i ljudi, šute jer nemaju moć govora. Pričaju, komuniciraju, ali ne govore, suvislo. Zagrizao je jabuku, krivotvoreći ugodu, ustao se i otišao do šupe u kojoj je našao konopac. Vrativši se, ponovno sjedne završavajući priču o jabuci. Zapravo o ružinom drvetu jer ruža je ruža je ruža, koju sanja gospođa Gertruda. Portret je bio gotov, obitelj ga je izložila na retrospektivnoj izložbi velikog hrvatskog slikara, njega. U njemu se vidi od svega nešto, nedovršeno: daljina, nedoumica, poraz, resignacija. Ostatke jabuke naselili su mravi. Noseći je u vojničkom redu u mravinjak otkrili su slikaru savršeni poredak prirode. Čovjek se prisjeti jezika stabla, načina na kojemu je u mladosti hrastu pripovijedao o bojama i oblicima, a ovaj ga učio o postojanosti, strpljivosti i vjeri u prirodni razvoj svega pod oblacima. Oblaci, lijepi oblici, bijeli. Ne želeći vidjeti autoportret što ga je obitelj naslikala, prepusti se snažnim granama hrasta, konopu koji je jakovljeva ljestva što vodi u oblake, među kojima šutnja nije protuprirodna.

ISTRAŽIVANJE

Rijetka je privilegija biti istražitelj, detektiv u policiji. Načelnik policijske stanice, tog je jutra, Karlu odredio poseban zadatak koji samo on može izvršiti u potpunoj diskreciji, sistematično i odgovorno. Morao je istražiti samoga sebe. Posao složen, no za pedanta Kakav je Karlo, prva misao bila je osmišljavanje načina prikupljanja podataka. Potom si je postavio pitanje koje bi najradije ostavio neodgovoreno, no odgovoran kakav je nije ni trenu sumnjao da mora riješiti zagonetku vlastita postojanja. Iz posla je naučio kako jednostavnih odgovora nema, a ukoliko ih ima, onda nema onih složenih. *Circulus vitiosus*, po svoj prilici sastojao se u tome da su sve pojave ovoga svijeta kružne, osim one koje spominju posljednje stvari. Odnosno – mora napisati detaljan izvještaj o svijetu koji tvori njegov svijet. Postići tako što je nemoguće jer samotnost je karakteristika svakog bića po sebi i u sebi. Druge je poznao više negoli sebe i to ga je iznenadilo. Prikupljanje informacija, njihovu klasifikaciju te analizu odredio si svakodnevnim poslom. Naočigled nepovezane misli, začudo, nikada nisu dale neki suvisao odgovor. Premda je postojala veza između odabira posla i hobija skupljanja neposlanih pisama, nije izvukao zaključak koji bi njegov duševni život opisao tjeskobnim. Jer postoji li nešto tužnije od napisanih poruka koje nikada neće stići na preporučene adrese? Zar nije duboko nesretan istražitelj koji što više nalazi to više gubi, što više rješava to mu je neriješenih predmeta više? Premda je, slučajno, možda i namjerno, život odvojio od drugih ljudi, na osamljenu mjestu, u šumi do koje vodi šumska staza, nije razvio mizantropiju, već, štoviše, otkrio je sposobnost empatije, gotovo milosrđa prema nesretnima. S tim osjećajem milosrđa nakon tjedan dana intenzivnoga samopraćenja uvidio je navike kojih do tada nije bio svjestan – brije se svaki drugi dan, rano liježe, gleda romantične komedije. Jednoga je dana, slučajno, otkrio nevjerojatnu stvar što je vjerojatno došla iz filma *Maye Deren*: na putu kući izgubio je tijelo, no ostala je njegova sjena. Pokušao je rekonstruirati kretanje toga dana, pa i prethodnih, usprkos predanom nastojanju odgonetavanja, rezultat je bio mršav, zapravo nikakav. Tijelo nije pronašao. – Bolje išta nego ništa – pomisli – barem posjedujem sjenu. S obzirom na stres kojemu je na poslu izložen, zaključuje kako ga je malo po malo potrošio, kao što se troše cipele, makar one bile Grensonove – *GHILLIE BLACK GRAIN CALF – ROSE COLLECTION*. Doduše, tako kvalitetna obuća dugo traje, njegovoj će sjeni dobro doći, prije negoli se izližu moći će u njima živjeti najmanje godinu dana. Bolje nego da je jednokratani užitak, primjerice kamenice u ustima neobuzdanog sladokusca. Karlovoj sjeni dan je dobro započeo, morala je nastaviti posao svoga vlasnika, čija izgubljenost, vjeruje, samo je prolazna neugodnost. Stvari se gube po ne-mjestima, osobito na aerodromima, stoga nije pridavala veću pažnju, niti se značajnije brinula negoli je društveno poželjno. Istraživala je tajna mjesta na kojima je Karlo živio za drugoga, vjerujući u bezgraničnu silu ljubavi. Ta su mjesta, skrivena, zapletena u zakucima svijesti, oblikovala intenzivan osobni reljef emocija. Njihova nedostupnost, na visini zrak je rijedak, odvrćala je planinare u potrazi za adrenalinom, za alpiniste oni su bili čista esencija srca i duševnosti. Neka vrsta osobnoga Grala, do kojega još nitko nije stigao, Karlovoj sjeni bio je znak upozorenja da to nije staza kojom je lako, pa ni preporučljivo gaziti, jer zavojita je, vrtoglava i tamna.

Kako je dan odmicao, sjena je rasla, postajala bahata do te mjere da je gubitak tijela, njegovo sniženje cijene na tržištu postojanja, shvaćala ne kao rasprodaju već kao prodaju zaliha. Suprotstavila se načelniku policije. Otišla je do Maye Deren i optužila ju za plagijat. Grensonove je cipele bacila već do podneva. Zamjerila se vlasti, od kulture bje odbačena kao lažna, a gospodarstvo nema koristi od nevidljivosti koja želi biti vidljiva. U tome i jest vizionarstvo ekonomije – inzistirati na odjeći golotinje gologa cara. Sjena je ostavila dubok trag. Što je prisutnija, to je odsutnija, prokletstvo narcisoidne sjene kojoj se grad smanjivao. Odbačena od svih, neumjerena, sveproždiruća aždaja, hodajuća noć, nagovještaj zloknosti, sve što je i što bi mogla biti suncu je počelo predstavljati egzistencijalni problem. Sjena se pokušavala otrgnuti njegovoj vlasti, sposobnosti da dijeli darove i uzima danak. Sva sreća, možda pomisli Sunce, što je Karlova sjena toliko narasla da više nema potrebe za samopromatranjem i praćenjem, jer ona je bila svugdje. Ono je, na izmaku dana, u suton, nestalo iza Učke, a s njim i sjena. Karla se više nitko ne sjeća. Jer kako misliti o nečemu čega nije niti bilo?

MISTERIJ ŽIVOTA

Jutro je za Armanda počelo sretno, dan, pak, završio tragično. No, možda bi se na stvari moglo gledati i drukčije. Kao i uvijek, uostalom. Po svim bi zemaljskim parametrima Armando, čovjek koji se voli češati po leđima, već nekoliko sati trebao biti mrtav. Ali, valjda su došla takva vremena, suvremena, da se niti u smrt ne može sa sigurnošću pouzdati. Zaboravljeno je Alarconovo doba kada se smrt smatrala prijateljicom, s kojom se dalo uglaviti i pokoji dogovor. Novo vrijeme, a Armando je njegov navjestitelj, jednostavno ignorira sve što mu se ne sviđa tako da stvari izgledaju kao da se i nisu dogodile. Stariji bi ljudi na takve pojave u društvu uvijek gledali nevoljko, ispod oka, s neodobravanjem i gundanjem, prepoznajući bahatost ne bi je povezali s mladalačkom drskošću. Za svakoga bi drugoga, no ne i za Armanda, metak u prsima značio oproštaj od najdivnijeg među svjetovima, ali... Ali, Armando je tog dana imao druge planove, možda se trebao oženiti, možda samo poslati dopisnicu, moguće čak i kupiti papige tigrice, ali nikako nije namjeravao umrijeti, osobito ne slučajno, ne vlastitim izborom. Što zbog karakterne uobraženosti, što zbog uvjerenosti kako nije završio sve što je započeo na ovome svijetu, Armando s nonšalantnim čuđenjem, pogledom punim nezainteresiranosti za situaciju u kojoj se našao, i u kojoj bi po svemu sudeći trebao već ležati na podu, u krvi, mrtav, odagna svaku pomisao na takovrsnu inkomodaciju. Ne dolazi u obzir razgovarati s tri mrtva, plesati s njima, igrati preferans. Štoviše, uputio se u grad, smjerom kojim je išao i do čudnovata događaja, kako bi realizirao dogovor kojega se više ne sjeća. Ništa zato, sjedne na klupu nasuprot luci uživajući u zubatome suncu, počese se po leđima. Odijelo je bilo umrljano, neznatno, suvremeni su odjevni materijali otporni na udarce, poderotine i strugotine, gotovo da ih se ne može zaprljati, tako da su na događaj podsjećala samo dva sitna, već zaboravljena u svojoj neznatnosti, detalja: rupa od metka i nekoliko kapljica

krvi, već osušene, nalik otopljenoj čokoladi. Nakon nekoliko sati druženja sa suncem i morem, Armandu padne na um, sasvim slučajno, jer sve velike ideje dolaze nenajavljeno, da si postavi pitanje daljnjeg smjera kretanja kroz život, ciljevi i želje, oni prethodni, do toga jutra, sada izgledaju u svojoj općenitosti i općosti banalni, a o novima još ništa ne zna. Ništa mu od ukazanih putokaza ne učini se njegovim smjerom, pače neke od ideja smatra uvredom zdravom razumu, no odagna ih pripisujući ih smušenosti i rastresenosti uzrokovanih današnjim stresom. Budući da život dolazi sam po sebi i nezaustavljiv je, ne računajući kozmičke razmjere i atomski rat, već će se nešto dogoditi što će ga, razmišljao je, usmjeriti. Dalje je stvar inercije. Dopustiti životu spontanost, nepredvidljivost, mogućnosti, ne mu se opirati, sputavati ga i klišeizirati, jer život je oblik postojanja bića. S biološkog gledišta život je svojevrсно zbivanje kojim su zahvaćena sva živa bića. Život kao proces sastoji se od mnogobrojnih djelomičnih procesa čije se djelovanje odvija u životnom vijeku jedinke. Drugim riječima, najvažnija karakteristika života jest da je živ. Armanda takva spoznaja trenutno oraspoloži, živahno ustane s klupe te se uputi kući.

NOVINAR

Sve što je Jakov od uvijek htio biti ostvarilo mu se u trenutku kada se kao novinar zaposlio u redakciji najtiražnijega državnoga dnevnika. Oživotvorene maštarije Jakov je primio otvorena srca, pun milosrdne zahvalnosti prema stvoritelju ovoga dana. Tko visoko leti, nisko pada, stoga Jakovljevi let više je nalikovao kokošjem. Lekciju skromnosti i poniznosti dobio je od roditelja kojima je gradski život bez vjere jedino donio čir. Na putu do novina, već prvoga dana, dogodila su se dva sudara, jedan motociklist je pao, podletivši pod auto ozlijedio glavu, za to vrijeme gospodarska kriza, slušao je na mobitelu, pokazala je svoje nepredvidljive zube, izgrizavši realni, industrijski sektor koji će tog dana na smrt iskrvariti, dok se na trećem katu poslovno-stambenog kompleksa odigravala prava obiteljska drama u kojoj nadrogirani sin tajkuna razbija stan u nastupu tkozna koje apstinencijske krize, zatvoren u sobi kao u zatvoru. Probijajući se kroz događaje kao Stasi kroz pustinju i prašumu, zamijetio je oblačno nebo, tmurno, pred kišu, olovni, tmasti i gusti oblaci prijetili su oprati grad. Ptice u niskome letu potvrđivale su opravdanu bojazan. Vrijeme zna biti ćudljivo, pomisli, baš kao i moj osjećaj zadovoljstva. Nepredvidljiv zna biti Jakov, baš kao i događaji što se odvijaju bez unutarnje veze, slučajno. Namjerni slučajevi nisu slučajni jer ih proizvodi um s namjerom da slučajevi budu slučajni, stoga je i Jakovljeva nepredvidljivost predvidljiva. Skrenuo je od glavne prema slijepoj ulici, nadajući se izbjeći gužvu. Znao je prećicu do redakcije. Prećice obično bivaju duže, tako da je ekspresno stigao u *pretpakao koji je pakao*. Brzo je stizao, polako odlazio kraćim putem u ulicu Žrtava fašizma. No, u njoj je bjesnio pravi rat, granate su padale sa svih strana, ranjeni umirali u mukama na razrovanim cestama, hitna pomoć od umora padala je s nogu, tenkovi gazili sve pred sobom, avioni ravnali svaku izbočinu na reljefu grada. Ulične borbe na sve strane, geleri, štektanje automata, valja čuvati glavu, no vjera ispred

svega. Neprijateljska ofenziva bjesnila je u svoj svojoj žestini. Jakov kao izraziti vjernik nije se uplašio za svoj život. Uostalom, dan je lijepo počeo i nema nikakva razloga da tako i ne ostane. Ako i pogine, uskrsnut će, jer dobri ljudi poput njega vječno žive u Kristu. Kao i mačke imaju devet života, samo malo više, zapravo beskonačno, ili barem dok Bogu ne dojadi neprekidno oživljavanje. Premda Jakov nikada nije pomislio kako je Bog Prva i Hitna pomoć, trenutno se ipak pouzdao u osloboditeljsku moć molitve. Bog mu ukaže put misli i put hitnje – razmišljajući jedino kako izvući živu glavu, Jakov je upuzao u neku ruševnu zgradu, bivšu ljuštionicu riže, kako bi izbjegao pogibli. Bog voli djecu i pijance, vjerojatno i bezglave budale kao što je Jakov te mu je pustio, na ramenima dugu neopranu kosu i smeđe oči vrlo prodorna pogleda, jednodnevnu bradu koju navodno žene vole. Uletio je u portun stare secesijske zgrade koja je svojedobno pripadala masonske loži Sirius te kroz njezine vlažne i zaboravljene hodnike istrčao na drugu stranu gdje je poslovna užurbanost poslovično intenzivna. Sunčano jutro nagovještavalo je dan pun mogućnosti, obećanja će se ispunjavati, osjećao je. Miris kave natjerao ga je sjesti na terasu, gledati prolaznike ispod naočala, značajno se okretati za komadima i glasno komentirati ljepotu. Lijepo žene prolaze kroz grad, pjevušio je sebi u bradu koju je Bog najprije sebi napravio. Ne bi se puno pogriješilo kada bismo dan gledali kao na sliku, kao niti to da Novinar nju mora prvo vidjeti, a onda je za jedan dan ovjekovječiti. Jednokratnu beskonačnost koju Jakov cijeli život nastoji pronaći u životu grada uskoro će, pretpostavlja, pronaći u svom prvom novinarskom zadatku. Lift, a njime putuje na 6. kat, beskrajno dugo vozi. Upravo je trajao kolegij, na koji je zakasnio. Opravdavajući se gužvom, uzbuđenošću, nesnalaženjem u prostoru i vremenu, višim silama, bolestima u obitelji, Jakov radostan, pun entuzijazma primi svoj prvi zadatak. Treba otići na portale i s njih izdvojiti nekoliko vijesti koje bi po njegovu mišljenju čitatelje zainteresirale. Potraga je urodila sljedećim temama: Odvjetnica objavila erotski roman pa dobila otkaz, Zbog prometne nesreće u tunelu par kratko vrijeme seksom, Brook Shields lavica ugrizla za dupe, Scarlett Johansson voli nezdravu hranu, Katherine Heigl odvojila malo vremena za sebe.

TUDA SAM PROLAZIO

Ovdje sam već bio – pomisli Jurij – u ovom spletu ulica. Jurij nikada još nije napustio kvart u kojemu mrzovoljno može dangubiti. Sve do tog dana kada je napustio posao i htio se preseliti u istočni dio grada. Prvi put, a on još uvijek traje, izgubio se svega nekoliko zavoja od svoga dvorišta. Posljednjim atomima snage Jurij se vraća kako bi umoran zaspao u krevetu, bijesan na sebe, podjednako i na urbaniste koji su od ulica načinili neprohodnu šumu. Idućeg dana možda malo smetenome Jurju kiša pokoleba koncentraciju te se opet nađe u nepoznatom dijelu kvarta. Predosjećajući kako ne ide u dobrom smjeru, prema istoku, što se uskoro i potvrdi. Prepoznao je raskršće što dijeli njegov svijet na četiri dijela. Ohrabren već viđenim mjestom što ulijeva mu sigurnost zanemari križanje i uputi se smjerom koji mu se čini najmanje poznatim. U početku napuštanje kvarta je bilo interesantno – zadubljen u

perivoje, izloge, uredne no preužurbane ljude – ne primijeti da se kreće po već utabanim stazama, vlastitim tragovima koje slijedi, misleći da nisu njegovi. Svako je otrežnjenje bolno, nema razloga misliti da je i Jurjevo bilo drukčije, ali njegovo je bilo prožeto panikom. Sumrak se valjao nebom, dok Jurij hoda prohodnim, ali prohodanim stazama. Ili kraće – izgubio se. Izgubljen u prijevodu, jer ulice su tekst grada, shvati da nedovoljno zna vlastiti jezik, kamoli onaj kojim govore nepoznati stanovnici udaljenoga istočnoga dijela grada. Hodanje se već oteglilo, jedva je teglio svoje kaotične misli, kamoli usto još i tijelo, a da se pritom svaki kamenčić, odbačeni opušak ili autobusna karta na cesti činio poznatim. Na težak je način Jurij došao do spoznaje da se o poznatome ne može govoriti nikako drukčije negoli kao da je riječ o nečemu nedokučivome i tajanstvenome. Takve, defetističke, misli prekinu mu snažan zvuk kočenja s lijeve strane. Za dlaku izbjegavši izvjesnost da će mu u grobu crvi izjesti meso, a vlaga rastočiti kosti, Jurij se ispriča vozaču zbog nesmotrenosti koja ga je skoro stajala života, a šoferu zatvora.

POSLOVI

Među zanimanjima koja su u neku ruku pred izumiranjem svakako je i onaj Andrijin. Andrija je čuvar ničega. Revno svoj posao radi cijeli život, a na podrugljiva pitanja kako može čuvati nešto čega nema, on staloženo odgovara: a tko kaže da toga nema? Zar nije čovjek osjetio nevidljivi dodir zvijezda, mjeseca i sunca, zar nije vjetar čovjek spremio u debele jutene vreće, a njih u duboku pećinu? Andrija bi mogao govoriti o riječima koje se skrivaju na tavanu kako ne bi bile krivo protumačene, kao što je jednom iz plamteće buktinje spasio malu vatru koja nije htjela spaliti kuću. Naviknut na porugu i omalovažavanje ukazuje na vlastito iskustvo koje mu osigurava, usprkos ismijavanju, dug i sretan život. Uvjet za to je, veli, istovremeno biti veseo i tužan, i nikako nije poželjno večerati voće i povrće. S druge strane posao treba shvatiti vrlo ozbiljno jer, na kraju krajeva, on o čovjeku govori više negoli riječi. Da bi se ništa sačuvalo u izvornom obliku prije svega treba ograničiti rast svega. Nepotrebne stvari, koje se najčešće susreću u trgovinama, poput korova su – bujaju, gotovo su neiskorjenjive, a kao ambrozija uzrokuju teška alergična stanja. Nepotrebne stvari znaju glumiti mrtvaca, to Andrija sada već rutiniranim okom, prepoznaje. Kada se skrene s njih pažnja, one ožive i postanu opet poželjne, kao u mladosti. Ali, potrebno je mnogo više domišljatosti od navedenoga da se o ničemu ne bi uopće moglo pričati. Svijet ljudi sazdan je na suprotnostima, stoga Andrija s jedne strane ograničava rast nepotrebni stvari, ali istovremeno brine se o proizvodnji nekih drugih stvari, prije svega onih koje još ne postoje, koje nisu u upotrebi ili onih koje treba tek izmisliti. Jedna od stvari koja još nije u upotrebi, a koja naglašava suprotnost ničemu, svakako su rupe u pamćenju. Rupe kao takve, vrlo su raširene, poznate su i kao nusprodukt pamćenja, ali peć u kojoj se one proizvode još je u fazi prototipa. Nije svaka rupa ista. U nekim od tih crnih rupa ništa je jedini sadržaj dok u drugima je samo refleksija. Čini se kako Andrija zapravo cijeli svoj radni vijek pokušava proizvoditi prazan prostor, dokazujući kako on

nije neprolazan i statičan nego da se on pojavljuje u mnoštvu drugih ništa, koje zna biti nesavršeno. Kao prednost posla Andrija ističe dvije stvari: nikada još nije vidio Poslodavca te da ima apsolutnu slobodu u životu i radu. Povremenu tjeskobu da još ništa nije vidio rješava logičnim samouvjeravanjem kako dobro radi posao za koji je plaćen te da sve što vidi i nije ništa drugo doli ništa. U šali Andrija zna reći, a veliki je pobornik smijeha i plača, netko bi rekao crnoga humora, da svega četiri bića vide ništa: Duns Scotus, Bog, Papa i Andrija.

SLAVA

U njezinome gradu postoji nekoliko načina da se postane slavan. Jedan je da se učini nešto važno. Drugi je da se pokuša učiniti nešto važno. Treći način govori o tome da se nešto učini. Potonji pristup slavi daleko je najteži. Zahtijeva kreativnost, maštu, invenciju, a uspjeh nije osiguran. Pa ipak, u prirodi građana toga grada možda nije dobrohotnost ili druželjubivost, čak i poštenje, ali upornost svakako je vrlina na prvome mjestu. Ona, već u godinama kada s mirom u duši i glasu može otvorenih očiju promatrati strku u kojoj živalj živi, nezainteresirano prokomentira sebi u bradu – to nije život nego životarenje, jer svi građani, želeći biti poznati svima, po cijele dane klatare se na ulici. Niti pijani, niti veseli, trijezni, tužni čitav život građana sveden je na uski koridor trga i nekoliko ulica uokolo njega. Očekujući iznenadnu slavu žive kao da će se baš taj dan dogoditi to nešto, a oni koji su slavni hoće biti još slavniiji te čak i spavaju na ulici. Spavajući malo, ustajući rano, građani su, postupno ovladavajući umijećem strpljenja, otkrili kako je za uspjeh potrebno nešto više od činjenja. Jer ako je zbog smrti Julije Charles nastao francuski romantizam i Lamartineova slava, onda što bi bilo prirodnije nego da se nekoga u gradu jednostavno skrati za glavu. Dok jednome ne smrkne, drugome ne svane, odnosno neka propače zora. S obzirom da je romantizam, sa sklonošću za bizarnim, već eksploatiran, valjalo je razviti početnu ideju te od bizarnoga učiniti svakodnevicu. Uskoro su se, u rubnim dijelovima Staroga grada, na križanju Vodovodne i Grohovčeve ulice, počela nalaziti trupla viđenijih slavni osoba. Glas se brzinom gluhoga telefona proširio Korzom, čaršija je zabujala, a jednom iz boce pušten duh smrti nije mogao biti u nju vraćen. Po nekom nepisanom pravilu da se ne ubije i lažno svjedoči ne može se živjeti, što uostalom svjedoče i novine koje pišu ono što čitatelji od njih izrijeком zahtijevaju. Mrtvi su sve više zauzimali prostor živima što je bio dokaz tezi o tome da se i u natežim trenucima živjeti mora, pa makar se i umrlo. Upravo tome usprkos! Kako je svijet mrtvih rastao, Korzo je nužno poprimito nešto drugačiji izgled, prije svega promijenile su se prodavaonice odjeće. Moderan je postao nešto prozračniji look, kao i plastične operacije koje bi trebale sakriti neispavanost, duboke podočnjake i prhutavu, raspadajuću kožu. Na novinarski upit najslavnijemu manekenu o operacijama uljepšavanja, samo se nasmiješio i dvosmisleno odgovorio – Nikakav povež nisam nosio preko lica, ne znam o čemu pričate. Nisam pao, niti bio na plastičnoj operaciji. – Sud povijesti, jednoga dana kada bude presuđivao o razlikama u veličini slave, neće moći

zaobići neosporno: sa svojim su se stanjem građani prirodili. Više nitko nije razmišljao o nasilnim smrtima, ubijenima i osakaćenima jer nije bilo razloga vidjeti očito i o tome pričati. Uzevši situaciju slave, a sada se već o njoj govori u cijeloj zemlji, zdravo za gotovo najodvažniji među slavnima najednom se nađu pred testom života. Poput književnika koji stječu uvažavanje nakon smrti, a tek porugu za života, slavni vide rastuću popularnost na smrt mrtvih te moraju sami pred sobom povući konzekventan potez samoubijanja. Ona, već u godinama kada s mirom u duši i glasom može otvorenih očiju promatrati strku u kojoj mrtvi žive, nezainteresirano u *uspomenama duše*, na kraju svoga gradskoga puta, u Šišmiševoj, najmanjoj ulici na svijetu, nakon što je izgubila svoga Leopolda, sve što još može jest meditirati o svetom karakteru života, univerzalnoj snazi ljubavi. Živi i mrtvi tome svjedoče.

SUSRET S VREMENOM

David je od onih rijetkih ljudi koji i kada kasne stižu na vrijeme. U njegovu slučaju vozni redovi autobusa i vlakova prilagođeni su dnevnome ritmu ljenjivca. Zaručnicu je šarmirao nonšalantnim, nehajnim odnosom prema okolini kojoj bahaćenje opravdava osmijehom. Blago arogantan nastup, samouvjerenost, svijet se savija po obodima kruga, recimo prstena od bijela zlata koji nosi na lijevoj ruci. Ipak, na jedan sastanak neodgodivo mora stići, stoga žuri. Oblači crno, klasično odijelo, dolčevitu, također crnu. Pretpostavlja da na Vrijeme mora ostaviti odmjeren dojam. – Vrijeme nikoga ne čeka – tim je riječima potihom Vrijeme pozvalo Davida k sebi. I sada je tu gdje je – užurbano se sređuje, ne želeći ga razljutiti. Kao i svako vrijeme, i ovo negoduje zbog Davidova blagoga kašnjenja, gotovo nezatnoga, no vremenu ono predstavlja čitav jedan svijet. Nelagodno se osjećao, kao pred porotnikom, pred sucem, zakašljao je i nakon dužeg trenutka šutnje tiho prozborio – došao sam na tvoj poziv. Vrijeme ga prvo šutke promatra, odmjerava, puštajući prolaz onome što proći mora – nelagoda, neizvjesnost, nespokoj. Puštao sam te, Vrijeme će, da živiš po ritmu tijela svoga, unutrašnjega sata što sam ga svakome čovjeku posebno navio, netko ima vekericu, netko digitalni, a netko atomski sat, no svi oni imaju tek jedan cilj – dovesti vas do kraja. K meni. Jedino s tvojim satom imam problema, kao da ga sam navijaš, u nekim nepravilnim periodima. Vrag je odnio šalu, pomisli David, budi ponizan, šuti, možda se izvučeš, pričao je u sebi sa sobom. Čujem te i prije no što bilo što pomisliš, monolog mu Vrijeme prekine, stoga me to više zbunjuju razlozi tvoga kašnjenja. Pa čak i na susret sa mnom nisi došao na vrijeme. Ispričat ću ti jednu poučnu alegoriju: Bila jednom prelijepa jedna žena koja je marljivo radila, danonoćno šivala, organizirala i uređivala gdje god bi se našla. Svi su je voljeli, no njoj to bje neugodno, skromna kakva je bila, odmahivala bi rukom, pognula glavu i pustila u vjetar hvalu. No, kada bi se našla sama, pred ogledalom, pogledavši se pred onim koji bezosjećajno, vjerno vraća sliku svome vlasniku, gotovo je briznula u plač, očajna: cijelu godinu ljudi spominju moju tjelesnu težinu. Biti poznat po dobivanju na kilaži je smiješno! Zapravo se ja nisam osjećala toliko debelom koliko su mi svi govorili. No, imam samopouzdanja više nego ikada u životu. Trenutačno sam puno

mirnija u sebi nego sam bila i spremna sam se suočiti sa svime u životu. Zatim je dodala indikativnu rečenicu – Dvadeset i tri godine je starost. To je skoro kao dvadeset i pet, što je skoro sredina dvadesetih.

Jesi li razumio? Vrijeme će. David samo kimne glavom. Možeš ići, odgovori mu nijemi sugovornik, i točnije navijaj budilicu, usput dometne.

IZABRANE PJESME

Denise Levertov

KAKO BI IZGLEDALA MOJA KUĆA DA JE ŽIVO BIĆE

To bi biće bilo životinja.
Ta bi životinja bila velika, u najmanju ruku velika
ko konj za tegljenje. Preživala bi, ko krave
koje imaju nekoliko želudaca.
Nitko ju ne bi mogao slijediti
u gusto šipražje da bi svjedočio
njezinoj navadi parenja. Skriven dlakom
teško bi joj se mogao odrediti spol.
To bi definitivno obeshrabilo
istragu. Ali mogla bi biti, ako je ne bi zadirivali,
jedna prijazna, ugodna životinja,
pouzdana ko sjenica. Njezina bi inteligencija
bila na visokoj razini,
ni ljudska niti životinjska, vraška.
I zadovoljno bi prela, iako, jasno,
budući da je kuća, ti bi sjedio u njenom krilu,
a ne ona u tvome.

PROLJEĆE

Crvene oči kunića
nisu tužne. Nitko više ne prolazi
tužnim zlatnim selom

u teretnjaku. Sunce na zalazu
ostavlja ga u miru. Ako
zavjese vise ukoso
za to nije nitko kriv.
Okolo uokolo naokolo
posvuda isti zvuk
kotača u okretanju, stvari
bivaju starije, sve
šutljivije. Ako psi
laju jedan na drugoga
cijele noći, i njihove oči
im bljeskaju crvene, to
se nikoga ne tiče. Imaju
dostatno prostora u mraku
za lajanje preko puta. Kunići
će pokazivati svoje zube
proljetnom mjesecu.

TAJNA

Dvije djevojke su otkrile
tajnu života
u neočekivanom pjesničkom
stihu.

Ja, koja ne znam
tajnu napisala
sam stih. Rekoše
mi

(preko treće osobe)
da su je pronašle
ali ne i što je
niti

kakav je to bio stih. Bez sumnje
one su do sada, više od jednog tjedna
poslije, zaboravile
tajnu,

stih, ime
pjesme. Volim ih
zbog toga što su otkrile
ono što ja ne mogu otkriti,

i zato jer me vole
zbog stiha koji napisah
i jer ga zaboraviše
tako da ju

mogu tisuću puta, sve dok ih smrt
ne pronađe, uvijek iznova
otkrivati, u drugim
stihovima

drugim
događajima. I zbog
želje da je saznaju,
pod

pretpostavkom da postoji
takva tajna, da,
zbog toga
najviše od svega.

ZA R.D., 4. OŽUJKA 1988.

Bio si moj mentor. Ne znajući
prerasla sam potrebu za mentorom.
Ne znajući, uzeo si to za zlo
i napao me. Gorko sam uzela za zlo
napad i ne znajući to
oslobodila se da bih pošla dalje
bez mentora. Ljubav i dugo prijateljstvo
raspalo se, izbljedilo i nestalo
u donjim slojevima življenja.
Prodoše godine, godine prodoše,
i vijest o tvojoj smrti poslije godina bolesti
bijaše podatak koji nije imao odjeka u meni,
odavno sam te bila izgubila, i oplakala
i odložila te kao što se složena odjeća

odlaže u ormar. Ali jutros se probudih
 još za mraka, iz sna
 koji te unio živa u moj život:
 bijah u crkvi, blizu kapelice Djevice Marije
 na pročelju zapadnog prolaza. Začuvši korake
 ja se okretah: baš si ulazio u red
 pokraj mene, no pogledi nam se sretoše
 i ti mi se osmjehnu, svojim neusredotočenim
 pogledom usredotočivši se u taj osmijeh da bi obnovio
 svu tu zbilju koja se ugasila zbog našega glupog ponosa.
 Ti prođe pokraj mene, i kad si sjeo
 uza me ja metnuh ruku dobrodošlice
 na tvoje i tvoje ruke bijahu tople.
 Nije mi trebao
 mentor, niti da to budeš ti;
 ali sam opet
 bila tvoja izabrana sestra, a ti
 moj izabrani brat.
 začusmo moćne harmonije koje se šire i počinju ispunjati
 kameni svod,
 zvucima koji su se ovdje razlijevali stoljećima.

ZARUČNIČKI PRSTEN

Moj zaručnički prsten leži u košarici
 kao na dnu zdenca. Nitko neće doći po njega da ga upeca
 i iznova ga stavi na moj prst.

Leži on
 među ključevima napuštenih kuća,
 čavli čekaju nekoga komu će trebati i tko će ih čekićem
 zabiti u neki zid,
 telefonski brojevi, bez imena, prikačeni
 beskorisnim spajalicama.

Ne može se pokloniti
 zbog straha da ne donese zlu kob

Ne može se prodati
 jer je brak u svoje vrijeme bio
 dobar, iako je to vrijeme prošlo.

Bi li neki majstor
 mogao ugraditi u nj svijetlo kamenje, pretvoriti ga
 u blistav prstenčić koji nitko ne bi prihvatio

kao svečane zaruke niti obećanje
koje oni što žive neće održati? Pretvoriti ga
u običan dar koji bih mogla pokloniti u znak prijateljstva?

ŽIVJETI U BOŽJOJ MILOSTI

Zavaliti se pod najvišim
najstarijim drvećem. Koliko će grane
rasti, rasti
prije nego se rebra od skloništa
otvore!

Živjeti u milosti Božjoj. Savršena
izreka odveć primjerena, nema odstupanja.
Strahopoštovanje, ne udobnost. Kamen, kutovi od
kamenoga drva pod mekom
posteljom od mahovine.

I strahopoštovanje odjednom
prolazi onkraj sebe. Postaje
oblik udobnosti.
Postaje stalni
zrak po kojemu kliziš, ruke
raširene poput krila šišmiša.
Čuti višestruku tišinu
drveća, dubine
kišne šume njihovog slušanja.

Plivati, uspravno,
ko što bi te
držala slana voda,
kad si se već odvažio.

Živjeti u milosti Božjoj.

Osjetiti drhtanje ushićenog

slapa koji se sunovraćuje
postojano dolje i dolje

do stisnute šake stijene.
 Munjevitost poniranja
 sat poslije godine dana poslije stoljeća,
 O ili Ah
 neprekinuti, glas
 višestruko nasukan.
 Disati
 sprej. Njegov dim.
 Lukovi
 od pjene od bijelog čelika, obronci
 od odbjeglog žada jedva primjetni. Takva strast –
 bijes ili radost?
 Dakle, ne blaga, ne umjerena,
 božja ljubav prema svijetu. Golema
 poplava milosti
 bačena na opiranje.

BOGATSTVO SIROMAŠNIH

Kako su sive i teške smeđe noge nesretnika
 na zemlji.
 Kako se pouzdano sakati od rođenja
 probijaju ulicama, duboko u njihovim
 životima.
 Kako su izbrazdane crtama usuda ruke
 žena koje sjede na uglovima ulica
 nudeći sjemenke i cvijeće
 kako živahni njihovi razgovori.
 Koliko samo znaju o smrti.
 Umorna sam od »likovne umjetnosti nezadovoljstva.«

BRAČNA PATNJA

Bračna patnja:

bedro i jezik, ljubljeni,
 opterećena su njime,
 on udara u zube

Tražimo zajedništvo
a otuđeni smo, ljubljeni,
svaki i svaka

To je gorostas a mi
u njegovu truhu
u potrazi za radošću, nekom radošću
nepoznatoj izvan njega

dvoje po dvoje u arci
od njegove boli.

PJESMA ZA IŠTAR

Mjesec je prasica
i rokće u mojemu grlu
Njezina velika svjetlost sjaji kroza me
pa blato moje šupljine svjetluca
i izbija u srebrnim mjehurićima

Ona je prasica
a ja svinja i pjesnikinja

Kad ona otvori svoje bijele
usne da me proždre ja odvratim ugrizom
i smijeh zaljulja mjesec

U crnoj požudi
mi se ljujamo i rokćemo, rokćemo
i sjajimo.

NETKO POKUŠAVA

‘Taj gmizavac Tolstoj’, zajeca ona.
‘On... on... nije mogao ni...’
Nešto glede njegovog brata na samrti.

Kažnjavanje kmetova
nije smanjivalo gnojne rane na njihovim leđima.
Šume. Ljudi. Netko plače

pod žutom
jesenjom brezovinom od koje
podivlja: novi komplet rješenja:

Kad je kockanje, koje ga je skoro lišilo uzbuđenja,
ili tri dana s Ciganima
raspalilo u njemu čisti ego, mogao je,

isto tako, pisati kući, 'Prodajte ih.'
Istina. 'Ipak' (netko tko ju je ljubio, reče,
hladno i čvrsto dok se ona topila,

licemjerno, gadeći se samoj sebi, čitala)
'Ipak', ostade na tome. 'Napisao je
to što je napisao; i čini se da je bolje shvatio

nego mnogi od nas:
biti čovjek nije lako. Nije
lako biti kmet ili učitelj i savladati

tu vještinu. Za to su potrebni živci. Kopile. Nitkov.
Ipak, duboka je žalost
teškom mukom koracala za njegovim sprovodom,
koji je zaslužio.'

VIDJEVŠI NA TRENUTAK

Pomislih da mi rastu krila –
bijaše to larva.

Pomislih, vrijeme je za korak
u vatru –
bijaše to duboka voda.

Eshatologija je riječ koju naučih
kao dijete: studija o Posljednjim stvarima;

Pogledavši se u zrcalu – ne više mlada,
vijesti – uvijek o smrti,
psi – bude se iz sna s bukom
i zavijanjem, zavijajući,

Ipak,
vidim za trenutak
to nije to: to su
prve stvari.

Riječ po riječ
plivaju kroz staklo.
Prema meni.

PSIHA U SOMERVILLEU

Ljuta sam na X na Y na Z
jer nisu ti.
Hvata me entuzijazam,
maše repom i laje. Odlazi.
Idi kući.

Ljuta sam na moje oči jer te ne vide,
one me peku i bole i vide snijeg
postojano blještavilo.

Ako sam Psiha kako to da ne mogu
prinijeti lampu našoj postelji?
Trebala sam unaprijed znati
sve muke koje će mi donijeti
zablenuti pogled, više nego je to Psiha
ikada mogla zamisliti,
pa čak i tako, kako to da nisam uspjela podići
žuti plam kako bih vidjela
ljudsko biće za koje sam znala
da se treba pojaviti.
Ona nije ni znala! Ona je užasnula
zvijer i otkrila
Boga. Ali ja
znam i glad

Kušamo drugo jelo koje nam život,
k'o širokogrudne seoske djevojke,
iznosi, dok prolazimo, pred nas –
ali naša su usta naborana,
i mrlja od pepela na jeziku.

To nije radost što smo izgubili –
požar, plamti
u mraku ili sjaji kako ga volja.
Što je prošlo
jest zajednička sreća,
običan kruh koji smo mogli jesti
sa starom jabukom saznanja.

Ta stara – ponekad nas zgrabi,
ali je bila čvrsta, opora,
ponekad slatka...

Pepeljasta jabuka ovih dana
raste iz otrovana tla. Mi smo zatočenici
i moramo jesti
svoje obroke. Cijelim putem
u lancima, čak i ako, poslije svega,
dođemo do
svakodnevnih vrata smrti, s vremenom
smijući se njezinim uobičajenim
davnim osmijehom.

DJELOMIČNA SLIČNOST

Lutkina kosa sakriva
jajoliku lubanju koja slabašno
kuca, unutar koje
mušice se u pohotljivom nemiru
guraju i sliježu ramenima. Oh, Eileen, moja
velika lutka, tvoje zlatne vlasi
ne bijahu sjajnije od ovih
ljudskih dlaka, ali
tvoja glava bijaše
blistava u svojoj praznini,
jedna čista sobica.

Njezina topla i ružičasta usta
 zbore laži – vjerovala
 bih im kad bih mogla vjerovati:
 njene lijepe oči
 otkrivaju korupciju. Oh, Eileen
 kakva je krepost
 sjajila u otvaranju i zatvaranju tvoje
 genijalne sljepoće.

NEWS REPORT, RUJAN 1991.

Amerikanci sahraniše žive iračke vojnike
 u Zaljevskom ratu

»To što ste vidjeli bila je
 jedna hrpa rovova
 iz kojih su stršile ruke«
 »Plugovi koji se popeše na
 tenkove. Borbena
 jaružala.«
 »Pokopane«.
 »Pažljivo planirane
 i isprobane«.
 »Kad smo prekinuli
 nitko nije bio ostavljen«.
 »Odlikovani
 Srebrnom zvijezdom«.
 »Reporter
 zabranjeni«.
 »Niti jedan
 Amerikanac nije bio ubijen«.
 »Slike
 nemoguće«.
 »Sve što ja znam,
 tisuće«, reče
 pukovnik Moreno.
 »To što ste
 vidjeli bila je jedna hrpa
 zatrpanih rovova
 s ljudskim
 rukama i stvarima

koje su stršile.
Ministar Cheney
ne spominje.
Svaki je Amerikanac
bio je uvjeren
podnio žrtvu
za maloručnu
vatru. Znam da
pokop takvih
ljudi Zvuči prilično
gadno, reče
pukovnik Magart,
No...«
»Njegove su snage pokopale
oko šest stotina
i pedeset
u tanje linije
rovova.«
»Ljudske ruke
strše«.
»Svaki Amerikanac
unutra.«
»Žrtva.
Ne želim žrtvovati
život mojih
vojnika«, reče Moreno,
»ne isplati se«.
»Taktika se planira
radi zaplašivanja«, rekao je
potpukovnik
Hawkins, koji je
pomogao to smisliti.
»Schwartzkopfovo osoblje
privatno je procijenilo
da je šezdeset do sedamdeset
tisuća ubijeno
po rovovima..«
Redov Joe Queen je
odlikovan
Brončanom zvijezdom
jer je zatrpao
roveve svojim jaružalom.
»U uvjerenju.«

Nepokolebljivo.
 Mnogi su se dečki
 uplašili, reče on,
 ali ja
 sam uživao.
 »Hrpa
 rovova. Ljudske
 ruke i stršeći
 predmeti.«
 »Isplatilo se«.

JUTRENJA

1

Mjerodavnost! Njezine sjene
 brišu prošlost u snima, moglo bi se reći,
 neprecizno,
 prizivajući gotovo nečujno
 kidanje ogromnih
 listova celofana. Ne.
 Stišće. Točno u snima
 drži te nesprennog,
 prepoznaješ to prije vremena.
 Tren prije buđenja
 alarmno je zvono crveni čunjasti šešir, poprima
 oblik.

2

Mjerodavnost! Rekoh
 ustajući s WC-školjke.
 Radijator jednolično kucka
 pričajući o pari koja se diže.
 Mjerodavnost, rekoh
 lomeći ručku moje četke za kosu
 dok sam u ritmu četkala
 kosu. To je to,
 to je radost, to je uvijek
 priznanje, poznato
 pojavljivanje puno sebe, i
 više svoje negoli čovjek znade.

3

Rađa se novi dan
kako se širi toplina
kuca u cijevima
s ritmom hvatajuć se sebe
da zbori o svojem izumu –
pravom, snesenom
jajetu čiju išaranu ljusku
miluje pjesnik i koju mora slomiti
ako se želi nahraniti.

4

Naslikana sjena gdje
da, sjena mora pasti.
Kravlji dah
nezaboravljen u magli, u
riječima. Da,
vjerojatnost uvlači
u nas toplinu, polijeće
da prati
da prati
prati
preobražaje dana
u njegovu okretanju, nastajanju.

5

Promiješaj sveto sjeme, postavi
zdjelu na stol i
pozovi dijete da jede.

Dok jedemo mislimo,
dok mislimo podstrujni
san prolazi kroz nas
brže od misli
prema prepoznavanju.

Pozovi dijete da jede
otpravi ga, njegova usta
imaju okus paste za zube, da se spusti
na zemlju, u vlak što zavija
i školu.

6

Mjerodavnost! Kotrlja se
 van dosega, onkraj
 nogu u trku i
 raširenih prstiju, niz
 zelene padine i u
 crne morske valove.
 Pričaj mi, konjiću, ljubljani,
 kaži mi
 kako pratiti željeznu loptu,
 kako kroz zemlju
 pod valovima
 do mjesta na kojemu te moram ubiti i izaći
 iz tvojih kostiju iz razbacanog mesa
 visoka, smiješeći se, obnovljena,
 stvorena na tvoju sliku i priliku.

7

Čudesna Istino, suoči nas
 na svakom koraku
 u svakoj krinci, željeznoj kugli,
 jajetu, mrkom konju, sjeni
 oblaku
 od daha u zraku,

živi
 u našim prenapučenim srcima
 našim pušećim kupaonicama, kuhinjama punim
 stvari koje treba učiniti,
 običnim ulicama.

Istino zatvori svoj osmijeh
 da te upoznamo, strašna radosti.

IZGRADNJA MIRA

Začuje se glas iz mraka,
 »Pjesnici nam moraju dati
 sliku mira, kako bismo smanjili silnu, dobro nam poznatu

sliku uništenja. Mira, ne samo
odsutnosti rata.«

Ali mir, kao i pjesma,
ne nalazi se nadohvat sebe,
ne može se zamisliti prije nego se dogodi,
ne može se upoznati, osim
u riječim njegove izrade,
gramatici pravde,
sintaksi uzajamne pomoći.

Osjećaj prema njemu,
nejasno osjetilni ritam, to je sve što imamo
dok ne počnemo izgovarati njegove metafore
učeći ih dok zborimo.

Mirovna se crta može pojaviti
ako rekonstruiramo rečenice koje naš život čine,
opozovemo reafirmaciju profita i moći,
preispitamo svoje potrebe, dopuštene
duge stanke...

Mirovni ritam može držati u ravnovjesju svoju težinu
na tom raznovrsnom osloncu; mir, nazočnost,
energetsko polje jače od rata,
možda zapulsira tada
strofu po strofu u svijetu,
svakoj djelatnosti života
jednom od svojih riječi, svaka riječ
titraj svjetlosti – vidovi
za tvorbu kristala.

UPAD

Nakon što sam odsjekla svoje ruke
i uzgojila nove

dođe nešto za čime su čeznule moje bivše ruke
i zamoli me da ga uljuljam.

nakon što su moje iskopane oči
izbljedadjele i nove se uzgojile

dođe nešto za čime su plakale moje bivše oči
i zamoli me da se na nj sažalim.

U KALIFORNIJI: JUTRO, VEČER, KRAJEM SIJEČNJA

Blijedo, zatim potaknuto
svjetlo
napreduje,
reseći
vrhove palmi i borova,

rosa
svjetluca,
pismo od
iskrica.

Uskoro huka
kosilica
pokosi već kratku
travu s tratina,

muškarci duge
mlaznice od pesticida
guraju u korov,
mahovinu u pukotinama od cementa,

i glasnija huka
zrakomlata koji se dižu
da bi zaprašili vinograde gdje bracerosi
pokušavaju zadržati dah,

te, u daljini, buldožeri, bageri,
vrevu destruktivne gradnje.

Povezana dubokom
sjenom hrasta, prozračna
sjena eukaliptusa,

rudareva salata,
mekana, nekušana,
i druga trava, nekošana,
bujna,
manje zelena više blistava.

Krhki raj.

.

Pri kraju dana cijelo nebo,
golemo, bezgranično, poplavljeno prozirkom
ljubičastom,
bojom glicinije
bez oblaka
nad šetnicama, industrijskim parkovima
domovima s upaljenim svjetlima,
beskućnicima koji slažu svoje pakete.

.

Tko može izreći
gorčinu svega toga što stalno
prijeti, okupira, troši

i stalno
ipak
istrajava u ljepoti,

mirno k'o mladi mjesec
tek izišao i polako
pije svjetlost
iščeznulog sunca.

Tko može izreći
pohvalu takvoj velikodušnosti
ili stidu?

LICEMJERNE ŽENE

Licemjerne žene, kako rijetko zborimo
o našima sumnjama, dok neodlučno
skrbimo o muškarcu u njegovoj sumnji!

I ako nam u Mill Valleyu smještenom u drveću
slatka kiša splavari kroz zapadni zrak
bijeli znojni bik od pjesnika reče

da su naše pičke gnjusne – zašto ne bismo
priznale da smo i mi mislile tako? (I
kakva sramota? One nisu za oko!)

Ne, one su tamne i smežurane i dlakave,
mjesečeve špilje... I kad nas
tamno zujanje ispunjava,

hladnoćom spram života,
mi smo previše žene da bismo
priznale takvu neženstvenost.

Kurvanjski s dušobrižnošću
igramo i molimo – i poslije
ne govorimo o tomu ništa. A naši snovi,

s kavom smo ih lakoumnošću odrezali
k'o nokte, ošišali ih kao krajeve
ispucale kose.

ZBOGOM TOLERANCIJI

Genijalni pjesnici, ružičastog lica
Gorljivi mudraci –
Dali ste svijetu
mogućnost da odabere mrvice
zalogaje jezika koji se predstavlja
kao što se predstavlja odrezak¹

¹ T-bone steak, sastoji se od bifteka i ramsteka, odvojenih komadom kosti u obliku slova T

i torta od višnje.
Zbogom, zbogom,
nije me briga
ako nikada više ne okusim vaše fino jelo,
vas neopredijeljenih, vidovnjaka sa svih strana.
Tolerancijo, koji su sve zločini
počinjeni u tvoje ime.

A vi, dobre žene, pekarice najlješeg kruha,
darovateljice krvi. Vaše me mrvice
guše, ne želim ni
jednu kap vaše krvi u sebi, ispumpana
je ona od slabog srca, savršenih bila koja nikad
ne krzmaju: ne odgovaraju
na zbilju od noćne more.

To su moja braća, moje sestre,
čija krv šiklja i zauvijek
prestaje
jer ste vi odabrali da vjerujete
kako se to vas ne tiče.

Zbogom, zbogom,
vaše pjesme
zatvaraju svoje usnice,
vaš se uplijesnio kruh,
među nama se
otvorio golemi ponor,
i neće se zatvoriti, vi gledate
stvari na drukčiji način.
Nećemo se opet sresti –
osim ako skočite, ostavite
za sobom gnojne
crve svoje spokojnosti,
svoju blijedu ironiju,
svoj raspoloženi, ubojiti,
krivo nasađeni uravnoreženi sud,
skočite onkraj, ne –
uravnoreženi?... kako
će onda naše fanatične suze
teći i pomiješati se
s radošću...

Vi, neopredijeljeni, vidovnjaci sa svih strana.
Toleranciju, koji su sve zločini
počinjeni u tvoje ime.

VELJAČA NAVEČER U NEW YORKU

Kad se trgovine zatvaraju, zimska svjetlost
otvara zrak u ljubičastvoplavu,
bljesne mraz kroz zadimljena
zrnca tinjca, sol na nogostupu.
Kad se zgrade zatvaraju, nesputani samosvojni
koraci hitaju ulicama
u žurbi i šetnji; baloni
lebde i rone iznad njih: tijela
ondje nisu.
Kad zasvijetle svjetla, dok nebo potamni,
jedna žena s visokim potpeticama
s drugom ženom zbori
dok lagano koracaju,
»Kažem ti, ono što ja najviše volim
jest život. Volim život! Čak i ako ikada
ostarim i teško dišem – ili omlitavim! Znaš?
Šepamo zajedno? – ja bih...« Glas se ne ču.
Mnogobrojnim tonovima bez reda
što mijenjaju brzinu, ples
u pravcu kompasa, vani, rijeka s četiri tijeka.
Nebeski svod
stisnuo se u drvoredu, lijevo na kraju
ulica,
zapadno nebo, istočno nebo: više života večeras!
Raspon otvorenog vremena na zimskoj periferiji.

SVE ŠTO SE ZBIVA JEST STVARNO

Od smeđastožutog svjetla
iz kišnih noćiju
iz mašte nalazeći
sebe i više od same sebe
sama i više nego sama

na dnu zdenca gdje mjesec živi,
možeš li me gurnuti

u prosinac? Nizinu
prostora, percepciju prostora
u kuli od sjena od oblaka raspršenih
po oblacima preko
Nove zemlje, novostvorene
pod teškim koracima prosinca? Samo
način da se živi?

Manjkav mjesec
djeluje na istinu, i stvara
jesen od provizorne
tišine.
Živjela si, ali negdje drugdje,
tvoja nazočnost takne druge, prsten po prsten,
i promijeni ih. Jesi li pomislio
da se neću promijeniti?

Crni mjesec
ode, obavio je svoje. Nježnost,
neizreciva jesen.
Vjerni smo
samo u mašti. Što
mašta
uhvati
mora biti istina k'o i ljepota. Ono što te drži
za ono što vidiš od mene jest
samo taj čvrst zahvat.

DOĐI U NAZOČNOSTI ŽIVOTINJA

Dođi u nazočnosti životinja.
Niti jedan čovjek nije tako bezazlen
kao zmija. Usamljeni bijeli
zec na krovu je zvijezda
koja striže ušima na kiši.
Ljama zamršeno
sklapa svoje stražnje noge da bi sjela
ne s prijezirom već blago

zanemaruje ljudsko odobravanje.
 Kakva radost kad bezbrižni
 pasanac pogleda u nas, a ne
 ubrzava svoj kas
 po stazi u palmin šiprag.

Što je tu radost? Da niti jedna životinja
 ne posrne, al zna što joj je činiti?
 Da zmija nema mane,
 da zec ispituje svoj čudno okruženje
 u bjelozvezdanoj tišini? Ljama
 počiva u dostojanstvu, pasanac
 ima namjeru nastaviti prema palminu šipražju.
 Oni koju su bili sveti, tako su i ostali,
 svetost se ne rastapa, to je nazočnost od
 bronce, samo pogled koji je to vidio
 posrne i okrene se od toga.
 Stara se radost vraća u svetu nazočnost.

OBLACI

Oblaci dok ih gledam, dižu
 se žurno, ružičasti u
 naviranju tmurne snage

valjaju se u večernjim satima preko
 krovova i zatvorenih
 krutih zidova –

Sinoć

kao da je smrt upalila blijedo svjetlo
 u tvojem tijelu, tvoje tijelo
 bijaše hladno pri momemu dodiru, ili ne hladno
 ali ravnodušno, hladeći kao da posljednji tragovi
 topline još ubijek blijede u tebi.
 Moja je bedra spalio hladni strah ondje gdje
 ih dotaknuše tvoja.

Ali natjerah u mozak svoju viziju neba
 otvorenu i zatvorenu, za razliku od prostora u kojemu
 se ti oblaci kreću –

Pojavi se nebo od sive magle –
I kako sam gledala napeto u to što smo vidjeli
njegovo sivilo ne bijaše sivo već mliječnobijelo
u čijim je zrakama od opalnozelenene
vatrenoplave, blještave, izbljedjele, opet blještave,
polje uletjelo u vidokrug, šireći se
između mjesta gdje smo stajali mi i obzorja,

polje od najsvježije visoke zelene trave
ozvjezdane maslačcima,
zelenim i zlatnim
zlatnim i zelenim naizmjenice u zanjihanim
suzvucima, madrigalsko polje.

Je li smrt hladnoća koja je posjetila našu postelju
nešto drugo od onoga što se činilo, je li
to sivilo na koje se oduševljeno gleda?

Brišući svoje naočale i naginjući se zapadu,
čistio sam svoj um od danje magle i naslanjao
se na sebe da bih vidio
boje istine

gledam oblake dok ih vidim
u raskoši koja napreduje, slijedeći
sunce koje je zašlo.

CAEDMON

Svi su drugi govorili kao da
je razgovor ples.
Ja, nespretnjaković, s nespretnim nogama
razbio bih klizeći krug.
Rano sam naučio da
se zgrbim
blizu vrata:
a onda kad bi otpočeo razgovor
ja bih obrisao
usta i uputio se
neopazice natrag u štalu
da bih bio s toplim životinjama,

nijem među zvucima tijela
 onih jednostavnih.
 ugledao bih u okretanju
 osvijetljene jurnjave zlatne
 čestice koje lijeću
 od sjene do sjene
 sporo u svjetlu
 dubokih spokojnih uzdaha.
 Krave su preživale ili se meškoljile
 ili su bile mirne.
 Ja bijah kod kuće usamljen,
 u dobroj mjeri. Dok
 me nagli anđeo ne prepade – svjetlo zasjeni
 moj ubogi trak,
 šuma od baklji, plameno perje, iskre
 poletješe:
 ali krave, kao i prije,
 bijahu mirne, i ništa nije gorjelo,
 ništa već ja, kad mi vatrena ruka
 dotače usne i oprlji jezik,
 povukoh svoj glas
 u plesni krug.

VRIJEME PROŠLO

Stari drveni koraci prema ulaznim vratima
 gdje sam sjedila u to jesenje jutro
 kad si sišao tek probuđen.
 I moja radost kad sam te ugledala (izranjaju
 u zlatni dan –
 Rosa skoro mraz)
 osovi me na moje noge da ti kažem
 koliko sam te voljela:

Ti drveni koraci
 sada su prošlost, uvenuli,
 zamijenio ih granit,
 težak, siv, i zgodan.
 Stari koraci žive
 samo u meni:
 moje noge i bedra

pamte ih, a moje ruke
još uvijek osjećaju njihove krhotine.

Sve drugo glede i oko te kuće
donosi sjećanje na druge – na brak,
mojega sina. I koraci također: sjećam se
sjedeljki ondje s prijateljicom i njenim sinčićem
koji je umro,
ili je to bio drugi koji je živ i raste?
I sjedim ondje 'u mojemu životu', često sama
ili sa svojim mužem
ipak, taj jedan trenutak,
tvoje veselo, bez straha, mladenačko, »I ja
volim tebe«,
Tišina koju ne narušava ptica, ni kriket, zlatno
lišće
vrtloži se u tišini, u padu bez
povjetarca koji će ga otpuhati,
to je ono što se vije
u mojoj glavi i tijelu preko onih drvenih
dasaka
koje su bile tople, drevne, a sada
čekaju negdje da budu spaljene.

KARTA ZAPADNOG DIJELA GROFOVIJE ESSEX U ENGLESKOJ

Nešto zaboravljeno dvadeset godina: iako moji očevi
i majke dođoše iz Cordovae i Vitepska i Caernarvona,
i iako sam stanovnica Sjedinjenih Država i manje
stranac ovdje nego bilo gdje drugdje, možda,
ja sam rođena u Essexu:
Cranbrook Wash pozvao me u svoj tamni tunel,
potočići Valentinesa čuše moje odluke,
Roding držaše moju glavu iznad vode kad mišljah da će
me potopiti; u Hainaultu samo sumaglica tankog drveća
stajaše između crvenih dvokatnjaka i lova na svinje,
duh milosrdnog Phillipa tinjao je ondje.
Pergo Park znao je mene, i Clavering, i Havering-atte-Bower,
Stanford Rivers izgubiše me u postelji od ive, Staplrford Abbots
posla me sigurno kući po cesti poslije Simeonove tihe
večernje molitve,

Wanstead me je vukao sve više i više u svoju osnovnu poeziju,
 u njegovom zmijolikom jezeru ja vidjeh violončelo među zlatnim
 mrtvim lišćem,
 kroz njegovo drveće duha velike kuće.
 U Ilford High Roadu vidjeh mnoštvo koje prolazi blijedo
 u svjetlosti zalazećeg sunca, sedam kraljeva
 u mračnim zvjezadnim haljama okupiše se u Seven Kings
 mjestu od zakona,
 gdje su moje rođenje i brak zabilježeni u knjige
 i smrt mojega oca. Woodford Wells
 gdje su staru kuću zvali The Naked Beauty (jedan bijeli
 kip odbačen u vrtu)
 svjedočila je sastanku i rastanku dviju sestara,
 zaboravljen? I malo dalje
 od brda prije Thaxteda? Gdje nas je zadesio mir? Ne jednom
 već nekoliko puta?)
 svi Ivansovi sanjaju o svojim selima,
 svi Mariasi sanjaju svoje utvrđene gradove,
 skupljaju dijelove New Worlda, polako,
 ne znajući kako da ih sastave niti kako spojiti
 sliku sa slikom, sada znam kako je bilo s vama, jedna stara karta
 napravljena puno prije mojega rođenja pokazuje drevni
 put kojim sam hodila kad sam imala deset godina i gorjela od želje
 za velikim svjetskim sjajem, dijete koje je ostavilo tragove
 neizbrisivo po cijelom atlasu, koje se sada u dalekoj zemlji
 sjeća prve rijeke, prvoga
 polja, cigle i drva bačenih na nju spremnog za gradnju,
 toga novoga mirisa, i sjeća se
 zidova u vrtu, prvoga svjetla.

NIT

Nešto se vrlo lagano
 Nevidljivo, tiho,
 Spušta na me – jedna nit
 Ili mreža od niti
 finijih od paučine i tako
 Elastičnih.
 Nisam joj iskušala
 čvrstoću. Bodljikava me kuka
 nije probola niti poderala. Nije li

me tako davno ova nit
počela povlačiti? Ili
davno prošla? Jesam li
rođena s njenom omčom oko
vrata, zauzdana? Ne strah
već uzbuđenje
od čuda čini me
da hvatam dah kad osjetim
teret od nje kad pomislim
da se je olabavila i otišla.

ZDENAC

U šesnaestoj sam vjerovala da bi me mjesečina
mogla promijeniti kad bi htjela.

Povukla sam glavu
na jastuk, čak sam pomakla i svoju postelju
dok je mjesec polako
prelazio po otvorenoj rešetci.

Željela sam ljepotu, opasni
odsjaj od čelika, vitkije svoje tijelo,
blijedno lice da mi bude još bljeđe.

Kupala sam se mjesečinom
s marom, k'o drugi sa suncem.
No, mjesečevo buljenje bez smiješka
držalo me budnom. Jutrima
bijah zajapurena i zlovoljna

bilo je to u tamnim noćima dubokoga sna
kad sam najviše sanjala, potonula u zdencu,
i budila se odmorna, i iako ne lijepa,
a ono ispunjena nekom drugom snagom.

ČITATELJU

Dok ti čitaš, bijeli medvjed ležerno
piški, boja snijeg
u ljubičasto,

i dok ti čitaš, mnogi bogovi
leže među lijanama: oči opsidijana
gledaju naraštaje lišća,

i dok ti čitaš
more okreće svoje tamne stranice,
okreće
svoje tamne stranice.

ZMIJI

Zelena zmijo, kad sam te objesila oko vrata
i pomilovala tvoje hladno, pulsirajuće grlo
kad si zasiktala na me, bljesnula
strijelastim zlatnim ljuskama, ja osjetih
tvoju težinu na svojim ramenima,
i suho šaputanje tvog srebra
koje je odjekivalo blizu mojih ušiju –

Zelena zmijo – zaklela sam se svojim drugaricama
da si sasvim izvjesno
bezopasna! No, uistinu
nisam u to vjerovala, i bez nade, samo
sam te htjela zagrliti, radi radosti,
koja ostavlja za sobom
dugi osjećaj užitka, dok se lišće miče
a ti nestaješ u šari
od trave i sjena, i ja se vraćam
nasmijana i ukleta u tamno jutro.

TROSTRUKO OBILJEŽJE

Naivna odluka: uživati.
I patos
od nadanja, od njegove brige:

– on u zakrpanoj pelerini,
ona je s pomnjom uplela

grimizni trak u svoju kosu
 djetešce, okrugli poluskrivni oblik
 ovijen njezinim rebozom,² a sinčić čvrsto
 se držao skuta njene suknje
 blijed i ozbiljan pod spuštenim sombrero –
 svi motreći
 fotografije s pomnjom, spremni
 platiti i ući –
 u svjetove od razigranih sjena, polu –
 prisne, tople uz kokice, hladne
 s čudnim motivima, barbarskih velikana!

VARIJACIJA NA JEDNU TEMU OD RILKEA

Izvjescni dan postade sadašnjost sama:
 ondje bje, sučelice meni – nebo, zrak, svjetlo:
 biće. I prije nego se poče spuštati
 s visine podneva, nagnu se
 i pogodi moje rame poput mača
 pljoštimice, udijelivši mi
 čast i zadaću. Dan gonjen vjetrom
 oprosti se, kovno – il' to bjeh ja, zvono probuđeno,
 i ono što čuh bijah cijela ja
 zboreći i pjevajući što znah: što mogah.

ŽELIM MJESEC

Ne mjesec. Cvijet
 s druge strane vode.

Voda odnosi prošlost u poplavi,
 povlači cijelo drvo za kosu,

štalu, most. Cvijet
 pjeva na dalekoj obali.

² Indijska marama u kojoj se nose djeca, od novorođenčadi, do treće godine.

Ne cvijet, ptičji zov
skriven u mračnom drveću, glazba

iznad vode, stvara tišinu
iz smeđih nabora riječnog ogrtača.

Mjesec. Ne, jedan mladić ide
pod drvećem. Ondje su lampioni

među lišćem.
Blage, mudre, vesele,

njegovo je lice budno od vlastita svjetla,
vidim ga preko vode kao izbliza.

Šaljivčina. Glazba zvoni iz njegovih zvona,
ozbiljno, tužni napjev,

Ja plešem uza nj na mojoj obali.

MREŽA

Zamršeno i bez traga
ljulja se i prepliće,
tamno vlakno sa svjetlom:

dizajnirano, onkraj
sve paučaste majstorije,
da veže, ne da zaplete:

ushićenje, tugu, radost, kajanje, obgrljene;

drmanje, mijenjanje,

zauvijek

formiranje,

pretvaranje;

sve pohvale,

sve pohvale za
veliku mrežu.

DRVO ZBORI O ORFEJU

Bijela zora. Mir. Kad je počeo šumor
mišljah da je to morski vjetar koji dolazi u našu dolinu
s glasinama od soli, bez iti jednog drveta na obzorju. Ali bijela se magla
nije širila; lišće moje braće ostade razbacano,
nepomično.

Ipak šumor se približavao – a onda
moje najudaljenije grane počеше pucketati, skoro
kao da ispod njih gori vatra, previše blizu, i njihovi vršci
su se sušili i skupljali.

Ipak, nisam se bojala. Samo
duboko upozorena.

Bila sam prva koja ga vidi, jer sam odrasla
vani na strmom pašnjaku, iznad šume.

On je bio čovjek, činilo se: dvije
grane što se kreću, kratki trup, dvije
granate ruke, fleksibilne, svaka s pet bezlisnih
grančica na njihovima krajevima,
i glava okrunjena smeđom ili zlatnom travom,
koja nosi lice manje nalik kljunu ptice,
više cvijetu.

Nosio je breme od
neke odsječene grane povijene dok bijaše zelena,
s uzicom od vinove loze koja ju je čvrto stegnula. Od toga,
kad ju je dotaknuo, i od njegova glasa
koji za razliku od glasa vjetra, nije imao potrebu za
našim lišćem i granama da bi upotpunio svoj zvuk,
stiže šumor.

Ali to sad više nije bio šum (bijaše se približio
i zaustavi se u mojoj prvoj sjeni) bijaše to val koji me okupa
kao da se ispod i oko mene
podiže kiša
umjesto da pada.

I ono što osjetih ne bijaše više suho šumorenje:
Činilo se da i ja pjevam kao što je on pjevao, činilo se

da i ja znam ono što zna ševa; sav moj sok
penjao se suncu koje je do sada
granulo, dizala se magla, trava
se sušila, ali moje je korijenje osjećalo glazbu koja ga je vlažila
duboko pod zemljom.

Prišao je još bliže, maslonio se na moje deblo:
kora je drhtala poput presavijenog lista.
Glazba! Nije bilo niti jedne moj grančice
koja nije drhtala od radosti i straha.
Tada, kad je on pjevao
to više nije bio samo zvuk koji pravi glazbu:
on je govorio, i iako niti jedno drvo nije slušalo ja sam slušala, i jezik
uđe u moje korijene
iz zemlje,
u moju koru
iz zraka,
u pore mojih najzelenijih mladica
nježno k'o rosa
i on je pjevao bez riječi ali meni su bile poznate.
Pričao mi je o putovanjima,
o tomu gdje sunce i mjesec odlaze dok mi stojimo u mraku,
o putovanju oko svijeta o kojemu je sanjao da će ga ostvariti
jednog dana
dublje od korijenja...
Pričao je o ljudskim snovima, ratovima, strasti, jadu,
a ja, drvo, razumjeh riječi – ah, činilo se
kao da će se moja debela kora raspuknuti k'o mladica
koja prebrzo raste u proljeće
kad je pozni mraz usiječe.

Vatreno je on pjevao
da se je drveće prepalo, a ja, drvo, uživah u njegovom plamenju.
Novi pupoljci izbiše iz mene, iako je bio vrhunac ljeta.
Kao da je njegova lira (sad sam znala njegovo ime)
bila i mraz i oganj, njezini su suzvuci plamsali
do moje krune.
Opet sam bila sjeme.
Bila sam paprat u močvari.
Bila sam ugljen.

TUŽENJE ADAMOVO

Neki ljudi,
bez obzira na to što im dadeš,
još uvijek žele mjesec.

Kruh,
sol,
bijelog mesa i crvenoga,
još su gladni.

Bračnu postelju
i kolijevku,
još uvijek su praznih ruku.

Možeš im dati zemlju,
vlastitu zemlju pod nogama,
oni će se odati

razbojstvu: iskopaj im najdublji zdenac,
on im neće biti dostatno dubok
da bi iz njega mogli piti vodu.

URES

Kosa je Crvene Ruže smeđa kao krzno
i svijetli pri svjetlu ognja dok ona spravlja
večeru od meda i jabuka, gruševine i surutke,
za medvjeda, i ostavlja je zgotovljenu
na kamenu od ognjišta.

Sive oči Bijele Ruže
gledaju u mračnu šumu,

Obrazi Crvene Ruže gore,
znak su njezinog žarkog, radosnog
milosrdnog srca.
Bijela je Ruža blijeda,
okreće se kad čuje
medvjedu šapu na zasunu.

Kad on uđe, na njegovu
je krznu mraz,
on se primakne ognju
koji isijava varnice.

Crvena Ruža hvata miris šume,
gljiva, smole.

Zajedno, Crvena Ruža i Bijela Ruža
pjevaju medvjedu;
to je uspavanka, molitva,
pjesma o braku, o
hodočašću u planine
odavna.
oslonivši se na lakat
medvjed širi srce
kima glavom i mumlja; uskoro uzdahne
i spusti glavu.

On spava; Ruže
potiču oganj.
Utonule u oblake svojih perina
spremaju se za spavanje.

Crvena Ruža u spilji koja miriše na med
sanja da zlatnim češljom
četka krzno svoje mladunčadi.
Bijela Ruža leži budna.

Bijela će se Ruža udati za medvjedovog brata.
Hoće li i on
kad dođe vrijeme za to
izaći iz medvjedeg skrovišta?
Je li taj drugi, njezin zaručnik,
ovdje u sobi?

SVJESNA

Kad sam pronašla vrata
otkrila sam da listovi vinove loze
među sobom zbore, obilno

šapuću.
Moja ih je nazočnost primorala
da stišaju svoj zeleni dah,
zbunjeni, načinom
na koji ljudi ustaju, kopčaju svoje jakne,
ponašaju se kao da u svakom slučaju odlaze,
kao da je razgovor završio
baš prije vašeg dolaska.
Dopadao mi se
pogled koji primih, ipak,
od njihovih nejasnih
pokreta. Sviđao mi se zvuk
tih osobnih glasova. Drugi put
ponašat ću se k'o oprezno sunce, otvoriti
vrata mrvicu, prislušivati
u miru.

KRIJUMČARENJE

Drvo znanja je bilo drvo razuma.
Zbog toga nas je njegov okus
proгнаo iz Raja. To se voće
trebalo osušiti i usitniti u fini prah
da bi se koristilo u nuždi, začim.
Bog nam je jamačno htio otkriti ovo novo
zadovoljstvo, poslije.
No, mi nakljukasmo svoja usta njime,
i nastavismo žderati na vrat i na
nos, ne znajući ništa bolje.
Ali u velikm količinama on je otrovan; para
se kovitlala u našim glavama i oko nas
da bi stvorila gusti oblak koji se stvrdnuo k'o čelik,
u zid između nas i Boga, Koji je bio Raj.
Nije da je Bog nerazuman – ali razum
u takvom slučaju bje tiranija
i zaključa nas u svoje vlastite okvire, sjajnu čeliju
koja je odražavala naše vlastito lice. Bog
živi s druge strane tog zrcala,
ali kroz prorez gdje barijera ne
dotiče sasvim tlo, još uvijek uspijeva

da se stisne unutra – k'o pročišćeno svjetlo,
krhotine od požara, glazbeni napjev čujan
pa nečujan, pa opet čujan.

EROS

K'o od cvijeta
životinjski miris
u božjoj kovrčavoj
kosi –

Ne umišljaj
da su poput cvijeta
njegove osobine
ovdje da bi te

iskušavale ili
upravljale moljčevom
gladu –
Naprosto on je
samome sebi hram,

kosa i koža
žrtva od krvi i cvijeća
na svojem oltaru

bez obzira,
klečao
neki vjernik, ili ne.

S KROVA

Ove divlje noći, skupljajući rublje za pranje kao da je cvijeće
životinjske vitice plešu po užetu
i udaraju me blago po licu, nečujno veselje
u mahanju rukava od košulje,
Prisjećam se svoje radosti u noćnoj bijedi

hodanja po mraku i vjetra po iskrčenoj zemlji,
 započetih temelja i nedovršenih
 jaraka za odvod i u razmacima poredanih
 krugova jarkoga svjetla
 koji označavahu ulice koje su trebale biti
 u hodu s tobom ali toliko daleko od tebe,

i sada sama u prvoj listopadnoj
 odluci glede zime, tako blizu tebi –
 moje ruke pune razigrane buntovne posteljine, teretnjak
 odlazi niz rijeku dvije četvrti dalje, spreman za isplovljavanje,
 zelene baterijske svjetiljke Harborside Terminala
 bliješte na Jersey Shoreu,
 i vlak negdje pod zemljom vodi te prema meni
 u naš novi stan iz kojega možemo vidjeti

rijeku i njezin promet (Hudson i
 skrivenu rijeku, tko može reći koju to gledamo, vidimo
 nešto od obje. Ili tko može reći
 da bogalj koji prodaje metle, koji je otišao
 baš kad nam je trebala nova metla, nije jedan
 od onih Skrivenih?)

Gajbe voća istovaruju se
 preko ulice po tucaniku,
 i žeravnik plamtli
 da bi ugrijao ljude i spalio otpad. Poželjeli smo si
 sreću kad smo kupili metlu. Ali sreća nas
 nije dovela ovdje. Za dizajn

čisti zrak i hladni vjetar lašte
 riječna svjetla, po dizajnu
 trebamo živjeti sada u novome mjestu.

HIMNA EROSU

O Eroze, ti koji se tiho smijuljiš, čuj me.
 Neka me sjena tvojih krila
 počešlja.
 Neka me tvoja nazočnost
 zagrlji, kao da je mrak

paperje labuda.
Daj da vidim tu lampu za mrak
u ruci,
ova zemlja postaje
druga zemlja
bogougodna da je poželiš.

Mamurni bože,
uspori kotače mojih misli
da mogu slušati samo
sniježnu tišinu
tvoje kruženja.
Spoji mojeg ljubljenog sa mnom
u dimnom prstenu tvoje moći
da možemo biti, jedno drugom,
stvorenja od ognja,
stvorenja od dima,
stvorenja od puti
novoviđenje u sumraku.

IKONA: PAKLENO MUČENJE

Dolje kroz grobni luk prema unutra
On se probio ramenima u Limb
da ih okupi, ošamućene, iz drijemeža bez snova:
milosrdni mrtvaci, proroci,
nevini upravo Njegove dobi
i nebrojeni drugi čekaju ovdje
nesvjesni, u beskrajnoj praznini koju On
prekida sada, pognuvši se da ih povuče za ruke,
da ih izvuče iz njihovih sarkofaga,
zbunjen, gotovo bezvoljan. Didmas,
susjed u smrti, prašinu Golgote
još uvijek ispruganu na isušenom znoju njegova tijela
nitko nije oprao niti pomazao, ovdje je,
zbog redosljedja koji nije poznat u Limbu;
obećanje, dano od križa do križa
u podne, lukovi onkraj zalaska sunca i zore.
Sve će ih On brzo odvesti
na put u Raj: oni su sigurni.

Kad to bude učinjeno mora se zbiti boj
 koji nitko živ ne može zamisliti:
 živi, umirući, silazeći da se spasu iz
 sjene, bijahu u manjim mukama
 od ovih: da bi se probili
 kroz zemlju i kamen svijeta bez vjere
 natrag u hladnu grobnicu, uplakanu
 zagušljivu zavjesu; da se vrate od njih
 u disanje i kucanje srca, i krenu
 iznova svijetom, zatvore u dane i tjedne, opet,
 rane od Njegove boli su otvorene, i Duh
 struji kroz svaku stanicu u tijelu
 tako da ako smrtnik očima može podnijeti
 da to vidi, tada bi mogao vidjeti da je
 Njegovo smrtno tijelo obasjano iznutra, sada,
 i tuži za domom. On se mora vratiti,
 prvi, u Božje strpljenje, i upoznati
 opet glad, i udijeliti
 poniznim prijateljima radost
 jer daju hranu Njemu – ribu i saće.

U KALIFORNIJI TIJEKOM ZALJEVSKOG RATA

Među eukaliptusima koje je uništila biljna uš, među
 drvećem i grmljem zakrčljalim od božićnoga mraza,
 dvorištima i obroncima iscrpljenim od petogodišnje suše,

Izvjescni su se prozračno bijeli cvjetovi pravovremeno
 iznova pojavili, i guste nakupine blijedoružičastog, tamno roza –
 delikatnog izobilja. Izgledali su

kao gosti koji stižu s radošću na uobičajeni
 festivalski dan, nesvjesni događaja godine, ne primjećujući
 kostrijet koju su drugi nosili.

Za neke od nas, bezvoljni se krajobraz dobro
 uklopio s našom sramotom i gorčinom. Nebesa beskrajno plava
 dnevno sunce, zgroziše nas k'o smješko.³

³ Žuti bedž s osmijehom

Ipak, cvjetovi, držeći se tankih grana
lakše no ptice koje se boje leta,
digoše utonulo srce

čak i protiv svoje volje.
Ali ne
kao simboli nade: bijahu slabi
kao i naš otpor prema zločinima koji se ponavljaju

opet, iznova – u naše ime; i da, oni se vraćaju,
iz godine u godinu, i da, kratko bljesnu u spokojnoj radosti
Nasuprot tamnom odsjaju

zlih dana. Oni jesu, i njihova je nazočnost
neizrecivi mir – i bombaški napadi jesu i bili su,
bez sumnje, će i biti; ta tiha, ta ogromna istodobna

kakofonija. Nije utvrđeno nikakvo obećanje, cvjetovi
ne bijahu golubovi, nije bilo duge. I kad je potvrđeno
da je ratu došao kraj, on ne bijaše završio.

U MISLIMA

U mojim je mislima jedna
čedna žena, bez uresa

ali dobro građena i miriše
na jabuke ili travu. Ona nosi

sanjarsku košulju ili haljinu, njena je
kosa svijetlosmeđa i glatka, i ona

je ljubazna i vrlo čista bez
hvalisanja –

ali ona je
bez mašte

A tu je
i jedna razigrana djevojka

ili starica, ili oboje,
obučena u opal i prnje, perje

i poderani taft,
koja zna neobične pjesme

ali nije ljubazna.

ŽIVOT

Oganj u lišću i trava
tako zelena da se čini
kako joj je svako ljeto zadnje ljeto.

Vjetar puše, lišće
drhti na suncu,
svaki dan posljednji dan.

Crveni daždevnjak
tako hladan i tako
lak za uhvatiti, pospano

miče svoje nježne noge
i dugi rep. Držim
svoje ruke otvorene za nj da ode.

Svaki minut zadnji minut.

GLEDATI, IĆI, BITI

*»Svijet nije nešto što se
promatra, već da se bude u njemu«*

Mark Rudman

Gledam i gledam.
Gledanje je način postojanja. Čovjek postaje,
ponekad, jedan par očiju koji ide.
Ide kamo ga pogled nosi.

Oči
 kopaju i skrivaju se u svijetu.
 One dodiruju
 trublje, urlik, madrigale, viku.
 Svijet i njegovu prošlost,
 ne samo
 vidljivu sadašnjost, čvrstu i sjenu
 koja gleda na onoga koji gleda.

A jezik? Ritmovi
 odjeka i prekida?
 To je
 način disanja.

Disanje da se zadrži
 gledanje,
 hodanje i gledanje
 kroz svijet,
 u njemu.

NA JEDNU TEMU THOMASA MERTONA

»Adame, gdje si?«
 Božje ruke
 pipaju u mraku, prazninu
 koja je Adamov nehaj,
 njegova zbunjena pozornost za sve,
 raspaljen od raznolikosti, njegov očaj.

Raznolikost, njegov očaj;
 Božje ruke
 donose sljepilo. Kao dijete
 na barbarskim sajmištima –
 buku, svjetla, divlje mirise –
 Adam se komada. Vrtoglava vožnja!

Raskomadani Adam bulji.
 Božje ruke
 nevidljive, vrtoglava vožnja
 bliješti, svjetla ga zasljepljuju. Raskomadan,

nije dostupan sebi. Bog
trpi prazninu koja je njegova odsutnost.

O OTAJSTVU UTJELOVLJENJA

To je kad se na trenutak suočimo
s onim najgorim što naša vrsta može učiniti,
grozimo se da doznamo
ljagu u nama samima, da strah
ne razbije ljusku uma i uđe u srce:
ne u cvijet, u pliskavicu,
ni u jedan nedužni oblik
već u ovo zaludu sigurno stvorenje
da je ono i nitko drugi poput boga, Bog
(bez suosjećanja za razvoj našeg
ružnoga pada) povjerava se
kao gost, kao brat
kao Riječ.

LJUDI NOĆU

Noć koja se bježi između tebe i tebe
i tebe i tebe i tebe
i mene: gura nas ustranu, čovjeka koji se probija laktovima
kroz gomilu. Nećemo

tražiti jedno drugo, kako god –
izgubljeni, svatko za se, ne gledajući
u sporu gomilu. Među sporednim predstavama
pod filmskim znacima,
slike načinjene od milijuna svjetala,
divovi koji se kreću i opet kreću
iznova, iznad oblaka od gustih mirisa,
kave, prženih sjemenki –

niti poći gore u neki stan, tvoj
ili tvoj, otkriti
da netko sjedi u mraku:
tko je to zapravo?

Ali vi to nećete vidjeti.

Fluorescentno svjetlo mrko treperi,
 stanka. Ali ti zapovijedaš. Ono ščepaje
 svako lice i drži ga
 za kosu za te, masku za maskom.

Ti i ti i ja ponavljamo
 pokrete koji se čine kad govor
 nije uspio zborimo
 i zborimo, smijemo se, govoreći
 'Ja', i 'ja',
 što znači 'Bilo tko'.

Nitko.

PSALAM KOJI SE TIČE DVORCA

Dopustite mi da budem na mjestu dvorca.
 Neka dvorac bude u meni.
 Neka ustane četverokut iz obrambenog jarka.
 Neka voda iz jarka odražava zeleno perje pataka, neka
 školjke plivajućih kornjača sijeku površinu ili
 neka se vide kroz namreškane dubinu.
 Neka konjanici budu stacionirani na njezinom rubu, i pas
 uvijek na oprezu na rubu sna.
 Neka prostor u prvom katu bude taman, neka voda
 oplakuje kamene položaje, i živopisna zelena sluz svjetluca
 po njima; neka se brod ondje čuva.
 Neka se karijatide s drugoga kata donesu na
 grede koje su zmajevi.
 Na ogradi u središnjoj sobi, neka budu četiri
 strijelca, koji gledaju na četiri obzorja. Unutra, neka
 princ bude u kući, neka sjedi u dubokim mislima,
 o miru, svi prozori otvoreni prema lođama.
 Neka mlada kraljica sjedi gore, na hladnom zraku, njezino dijete
 u njenom naručju; neka s velikom radošću gleda veliki krug,
 sjenu hodočasnika, rad sunca i igru
 vjetra. Neka ona amo-tamo hoda. Neka potporni stupci
 drže krov, neka katovi podržavaju stupce, neka
 bude tamni prostor ispod najnižeg kata, neka dvorac digne
 četverokut iz jarka, neka jarak bude prsten
 i voda duboka, neka ga čuvari čuvaju, neka bude
 široka zemlja oko njega, neka to gdje ta zemlja stoji
 bude u meni, neka ja budem tu gdje je ona.

RUJAN 1961.

Ovo je godina staraca,
veliki starci
ostaviše nas same na cesti.

Cesta vodi na more.
Imamo riječi u svojim džepovima,
tamnih smjerova. Starci

odnesoše svjetlost svoje nazočnosti,
vidjesmo ih odlaziti preko brda
na jednoj strani.

Oni ne umiru,
oni su se povukli
u bolnu privatnost

naučivši živjeti bez riječi.
E.P. »Čini se kao umiranje« – Williams: »Ne mogu
vam opisati što

mi se događa« –
H.D. »ne mogu govoriti«.
Tama

se okreće u vjetru, zvijezde
su sitne, obzorje
okruženo zbrkanom gradskom sumaglicom.

Rekoše nam
da cesta vodi do mora,
i dadoše

nam jezik u ruke.
Čujemo
naše korake svaki put kad kamion

zbunjeno prođe pokraj nas i ode
ostavljajući nas u tišini.
I ne ne može

stići do mora na ovoj beskrajnoj
cesti do mora, osim
ako netko ne skrene ustranu na kraju, čini se,

slijedi
sovu koja tiho klizi iznad njega
koso, naprijed i nazad,

i zamiče u duboku šumu.

Ali za nas cesta se
širi, brojimo
riječi u svojim džepovima, pitamo se

kako će biti bez njih, ne
prestajemo hodati, znamo
daleko nam je ići, ponekad

pomislimo da nam noćni vjetar nosi
miris mora...

NASELJENJE

Bijah dobrodošla ovdje – čisto zlato
poznog ljeta, nastupajuće jeseni,
jutarnji se orao sunča na najvišem drvetu,
planina se otkriva u vedrini, njezin je snijeg
boje marelice dok motri na zapad,
Tolerantna u svojoj ustrajnosti, od nemirna sunca
koje stalno izlazi i zalazi.
Sada mi je dât
okus sivila koje su mi prorekli svi i osušeno suncem,
sivilo, teško i hladno. Hvalila sam se da me nije briga,
ja sam rođena u Londonu. I neću. Kopat
ću po svojim danima, jer sam došla ovdje živjeti a ne u posjetu.
Sivilo je cijena
susjedstva s orlovima, znanja
o nazočnosti velike planine, viđene ili neviđene.

ŽIVOT U PARALELNOM SVIJETU

Živimo svoj život ljudskih strasti,
okrutnosti, snova, shvaćanja,
zločina i vježbanja vrlinama
u i onkraj svijeta bez
naših preokupacija, lišeni
straha – iako pogođeni,
jamačno, svojim djelima. Svijet
paralelan s našim vlastitim iako se preklapaju.
Zovemo ga »Priroda« također.
Kad god izgubimo trag svoje opsesije,
svoje brige za se, jer odlutamo za trenutak,
čak i sat, od čiste (skoro čiste)
odgovornosti prema bezbrižnosti života:
oblaku, ptici, lisici, protoku svjetla, plesu,
hodočasničkoj vodi, velikoj tišini
čudesnog vodenog cvijeta na osvjetljenom prozoru,
glasovima životinja, rudnom žamoru, vjetru
koji razgovara s kišom, oceanu sa stijenom, mucanju
ognja vatre u uglju – onda se nešto spaja
u nama, ulijeće poput magarca na komadić njegove
zemlje s obrštenom travom i bodljikama, oslobađa.
Nitko ne otkriva
gdje smo upravo bili, kad smo opet poneseni
u svoje vlastite sfere (gdje se moramo
vratiti, zaista, da bismo razvijali svoju sudbu)
– ali mi smo se promijenili, malčice.

SVETI PETAR I ANĐEO

Izbavljen iz oštre trajne boli,
mirisa tame, stenjanja onih drugih
za koje je bio okovan –

lišen okova, i vođen
pokraj spavača,
vrata za vratima otvaraju se tiho –
van!

I duž duge ulične
veličanstvene praznine pod mjesečinom:

jednom rukom na ramenu anđela, drugom
pipajući zrak pred sobom,
očiju otvorenih ali usredotočenih...

I sve dok ne vidje da ga je anđeo ostavio,
sama i slobodna da produži
presretan, opasan, dosadnim cestama
onoga što još mora učiniti,
sve do tada nije shvatio
da to nije san. Više prestrašen
nego uhićen, nego što bje okovan, uz svoje čuvare:
odjednom, mogao je čuti svoje korake.
Jesu li anđelove noge
proizvodile bilo kakav zvuk? Nije se mogao sjetiti.
Nikome nije nedostajao, nitko ga nije tražio.
On sam mora biti
ključ, sada, pokraj vrata,
sljedeća strahota od slobode i radosti.

RAZGOVOR SA ŽALOŠĆU

Ah, Žalosti, ne bih se trebala ponašati prema tebi
kao prema beskućnom psu
koji dolazi na stražnja vrata
po koricu, po golu kost.

Trebala bih te nagovoriti da uđeš
u kuću i dati ti
tvoj vlastiti kutak,
pohabani otirač da na njemu ležiš,
vlastitu zdjelicu za vodu.

Misliš da ja ne znam da ti živiš
na mojemu trijemu.
Žudiš za tim da tvoje mjesto bude spremno
prije negoli dođe zima. Treba ti
tvoje ime,
tvoja ogrlica i oznaka. Treba ti
pravo da odagnaš uljeze,
da smatraš

moju kuću svojom
i mene tvojom
i sebe
mojim vlastitim psom.

PRIZNANJE

Kao plivači koji se
usuđuju okrenuti lice nebu
a voda ih nosi,
kao jastreb koji se odmara u zraku
i zrak ga podupire
tako bih i ja trebala naučiti
slobodan pad, i uplivati
u duboki zagrljaj Duha Svetoga
znajući da nikakav napor
ne zaslužuje takvu svekoliku milost.

BILJEŠKA O PISCU

Denise Levertov (1923. – 1997.) rođena je u Ilfordu, Essex, Velika Britanija. Za sebe je rekla da se odlučila za pisanje kad je imala pet godina. To je i potvrdila jer je sa 12 godina poslala svoje pjesme nikome drugome do T. S. Eliotu koji joj je odgovorio na dvije stranice i ohrabrio je da ustraje. Sa 17 godina objavljuje svoju prvu pjesmu. Tijekom rata bila je medicinska sestra, a 1947. udaje se za američkog pisca Mitchella Goodmana i odlazi u SAD. Ondje dolazi u dodir s pjesnicima Black Mountaina i posebice s poezijom W. C. Williamsa. Tijekom šezdesetih i sedamdesetih angažirana je glede feminističkih zahtjeva te ratnih zbivanja u Vijetnamu. Poslije se posvetila predavanjima, posebice je u tome bio važan njezin rad na Stanford Universityju. Poslije odlaska u mirovinu jednu je godinu dana provela na putovanjima putujući i čitajući, te istovremeno podučavajući poeziju po Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji. Objavila je više od 40 knjiga. Poslije smrti sahranjena je u Seattleu, država Washington.

Čini se da je ključno mjesto u njezinoj poeziji odigrala činjenica da je ona, po očevoj lozi, bila potomak rabina Schneura Zaimona, hasidičkog Židova, za kojega se pričalo da razumije govor ptica, a po majčinoj, potomak velškanskog krojača i mistika, Angela Jonasa, iz Molda. Vrijedi izdvojiti njezin iskaz: »Vjerujem da su pjesnici glazbala na kojima svira pjesnička snaga« iz kojega zrači stanoviti misticizam koji i nije bio baš u izravnoj vezi s pjesnicima Black Mountain Collegea. Mogli bismo reći da je ona bila vidovnjakinja koja

je od pjesničke tehnike svojega vremena uzela tek u manjoj mjeri vještinu »pravljena« stihova, dok je sve ostalo živi organizam kojemu je zadaća da svojom unutrašnjom harmonijom prvenstveno natjera slijepce da progledaju i da shvate da je »*svatko od nas član svakoga drugog među nama*«, aludirajući pri tome na isprepletenost ljudskih svjetova koji funkcioniraju u svojevrsnom paralelizmu, ali ne negirajući pri tomu ulogu individualnosti. Moguće da je ona, jednim dijelom svojega pjesničkog opusa, indirektno, začetnica onoga iz čega će proizaći sintagma »*proširene svijesti*« koja će obilježiti cijeli jedan naraštaj američke pop-kulture, a koji je nazočan i dan-danas u američkoj post/postmodernističkoj pjesničkoj produkciji čiji se refleksi s lakoćom dade pratiti kao globalni fenomen prema kojemu nisu ostala imuna niti najnovija pjesnička zbivanja u hrvatskoj književnosti. Štoviše, nameću se kao *mainstream*.

Važnije knjige: *The Double Image* (1946.), *The Sharks* (1952.), *Here and Now* (1956.), *The Sorrow Dance* (1967.), *What Were They Like?* (1971.), *Wedding-Ring* (1978.), *Breathing the Water* (1987.), *Evening Train* (1992.), *This Great Unknowing: Last Poems* (2000.) itd.

Izbor, prijevod i bilješka:
Petar Opačić

PROŽIMANJE STANOVNIŠTVA SPLITA I POLJICA*

Ante Nazor

Etnogeneza Hrvata složen je proces u kojemu su pitanja podrijetla i doseljenja te načina prožimanja s ostalim slavenskim i neslavenskim narodnosnim skupinama i dalje otvorena. S obzirom na etnički supstrat koji su Hrvati zatekli dolaskom do istočne obale Jadrana, te s obzirom na razne teorije o podrijetlu Hrvata, T. Raukar ističe da se pouzdano može govoriti o »strukturalnoj složenosti pojma hrvatski narod« i zaključiti da se u »zbirni etnokulturni pojam hrvatski narod u tijeku srednjega vijeka uključuje nekoliko etnokulturno različitih slojeva ili njihovih ivera«. ¹ Među njima je romanski sloj vjerojatno bio najvažniji – »kako brojnošću, tako i trajnošću djelovanja u hrvatskom srednjovjekovlju«. Ističe se njegova važnost u društvenom razvoju hrvatskih zemalja, posebice u gradskim središtima na istočnoj obali Jadrana, a tamošnji Romani drže se »nositeljima urbanoga i društvenoga kontinuiteta, te ishodištem veza između obalnoga pojasa i europsko-mediteranskoga civilizacijskoga prostora«. Dakako, stupanj uključivanja romanskoga sloja u hrvatsko društvo ili opseg hrvatsko-romanskoga prožimanja ovisio je »o geopolitičkim i etnodemografskim okolnostima«. S doseljenjem Hrvata na istočnu obalu Jadrana u ranom srednjem vijeku, gradovi na tom prostoru, koji su ušli u sastav bizantske teme Dalmacije, našli su se u okruženju novostvorene hrvatske države. S obzirom na osamljenost i međusobnu prostornu odvojenost, gradovi su se morali životno otvarati prema zaleđu, tako da je životna svakodnevnica uvjetovala prožimanje hrvatskoga i romanskoga stanovništva, posebice od XII. stoljeća, kada je počelo »naglo prostorno i društveno širenje« gradskih komuna na istočnoj obali Jadrana.

»Splićani« i »Hrvati«

Proces međusobnoga prožimanja stanovništva grada i njegova zaleđa (zbog brojnijega hrvatskoga stanovništva u zaleđu, zapravo proces kroatizacije), može se promatrati kao dio

* Poglavlje iz knjige A. Nazora *Splitsko-poljički odnosi u XIV. i XV. stoljeću*, koja će izići u izdanju Književnoga kruga Split.

¹ O tome vidi u: Raukar, 1997., 136-138.

procesa razvoja komunalnoga društva na istočnoj obali Jadrana. Prema mišljenju T. Raukara, proces kroatizacije srednjovjekovnih društava u Dalmaciji sastoji se od dvije, međusobno najuže ovisne razine, ali s veoma različitom razvojnom dinamikom. To su: a) etnička kroatizacija i b) kroatizacija društvenih struktura. Etnička je kroatizacija komunalnih društava bila prirodna i nezadrživa, no ona je bila samo jedan od oblika romansko-slavenskoga prožimanja. Mnogo je sporijom, drži T. Raukar, bila kroatizacija društvenih struktura, intelektualna slavenizacija društva, napose vladajuće klase, te dinamika izjednačavanja romanske i hrvatske kulturne sfere. Kroatizacija dalmatinskoga grada najlakše se može pratiti na jezičnom polju, jer jezik svjedoči o procesu prilagođavanja i simbiozi dvaju različitih etnikuma, a upravo suvremena lingvistička istraživanja potvrđuju da su počeci kroatizacije dalmatinskih gradova započeli već u najranijem razdoblju srednjovjekovlja.² Jednako tako, upravo se na splitsko-poljičkom području može putem pisanih izvora pratiti prožimanje različitoga (romanskoga i hrvatskoga) etnikuma. Praktički svi važniji dokumenti, od *Sumpetarskoga kartulara* (XII. stoljeće) do reambulacije iz 1397., svjedoče o procesu kroatizacije. Usporedna, odnosno istodobna uporaba romanskih i hrvatskih geografskih termina, samo je jedan od primjera na kojem se očituje romansko-hrvatsko prožimanje: campo – polje, Gargonae – Grljevac, petra – stina, stinica, torrente – potok itd.³

Etnička razlika između stanovnika starih dalmatinskih gradova i njihova zaleđa u ranijem srednjem vijeku, potvrđena je u povijesnim izvorima. Franački izvori (Einhard – Vita Karoli Magni, cap. 15.), primjećuje K. Jireček, razlikuju u Dalmaciji Romane, koji su stanovali u »maritimae civitates« pod vlašću Grka, od Slavena u njihovu susjedstvu, koji su potpali pod franačku vrhovnu vlast.⁴ Bizantski car Konstantin Porfirogenet razlikuje etničko podrijetlo stanovnika dalmatinskih gradova i njihova zaleđa, ali i dalmatinskih Romana (»Romanus«) i Bizantinaca (»Romaius«).⁵ Postojanje etničke razlike između Splićana i stanovništva u zaleđu dokazuje i *Sumpetarski kartular*,⁶ a Latine od Slavena, odnosno Hrvata, razlikuju i listine u dalmatinskim gradovima.⁷ Jednako tako, etničku razliku između stanovništva gradova i zaleđa, odnosno između Latina i Slavena, primjećuju srednjovjekovni kroničari Grgur iz Bara⁸ i Toma Arhiđakon. Tako Toma u 10. poglavlju svoga djela razlikuje »Splićane« (Spalatenses)

² V. Jakić-Cestarić, Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena, *Radovi instituta JAZU* 19, Zadar, 1972., 99-166; ista: Ženska osobna imena i hrvatski udio u etnosimbiotskim procesima u Zadru do kraja XII stoljeća, *Radovi instituta JAZU* 21, Zadar 1974., 291-336; Raukar, 1997., 137-138.

³ P. Šimunović, Nomenklatura poljičkog krša, *Poljički zbornik II*, Zagreb, 1971., 185, 198.

⁴ K. Jireček, Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega veka, *Zbornik Konstantina Jirečeka II*, Beograd, 1962., 52.

⁵ Konstantin Porfirogenet, 84 (bilješka 339).

⁶ Marušić 1992., 20: »... plurimi Spalatinorum Chroatorumque...«; ili 48: »... quidam Sclavi (...) et quidam Latini ...«.

⁷ Jireček, 52-53.

⁸ Primjerice, u glavi XXVI: »Omnes civitates maritimas destruxerunt. Latini autem fugientes montana petebant, quo Sclavi habitabant ...«. *Letopis popa Dukljanina*, ur. F. Šišić, Beograd-Zagreb, 1928., 318.

od »Slavena« (Sclauis),⁹ a u 20. poglavlju ističe kako je »Splićanima bila mrska pomisao da njima vlada čovjek slavenskoga podrijetla.«¹⁰ U 29. poglavlju, govoreći »o ratu koji se (1226.) vodio za naselje Ostrog«, Toma je zapisao da su »Hrvati rasuti po hridima snažno odgovarali kamenjem, kopljima i strijelama«, primoravši Splićane da se, zbog toga što su (Hrvati) bili zaštićeni prirodnim položajem, »okrenu drugome načinu ratovanja«. I spomenuti prikaz bitke sugerira etničku razliku sukobljenih strana; s jedne strane Splićani (»Spalatenses«), a s druge Hrvati (»Chroate«).¹¹ U 18. poglavlju Toma za Splićane (i Trogirane) upotrebljava i naziv Dalmatinci: »Splićani pak, udruživši se s Trogiranima i ostalim Dalmatincima, postavili su posvuda straže i u tajnosti su se čuvali.«¹²

Bez obzira na etničke razlike, životne su potrebe usmjeravale gradove prema zaleđu, a stanovništvo iz zaleđa prema gradu, čini se da su suprotnosti između obalnoga pojasa i širokoga slavenskoga svijeta više pogađale dalmatinske gradove, nego zaleđe. Zbog toga se može pretpostaviti da su važni ciljevi politike gradova na istočnoj obali Jadrana bili: otvoriti zaleđe vlastitim utjecajima te osigurati mirnije odnose sa zaleđem i prije svega, slobodnije komuniciranje ljudi.¹³ Takvo je dvosmjerno gibanje grad–zaleđe, zbog brojčane premoći stanovništva u zaleđu, ujedno značilo i kroatizaciju gradskoga stanovništva. Proces kroatizacije vjerojatno je započeo odmah nakon doseljenja Hrvata, a dinamika njegova odvijanja ovisila je o političkim prilikama. Podatak iz 10. poglavlja djela Tome Arhiđakona pokazuje kako je zapravo započelo međusobno prožimanje stanovništva Splita i stanovništva u zaleđu: »Splićani su se počeli pomalo družiti sa Slavenima, baviti se trgovinom, sklapati s njima ženidbene veze i činiti ih sebi bliskima i mirmima.«¹⁴ Međutim, niti političke razlike, ni povremeni sukobi između stanovništva gradova i Hrvata u zaleđu, nisu mogle zaustaviti prirodni proces njihova prožimanja i spriječiti naseljavanje Hrvata u dalmatinski grad. Povoljnije političke prilike samo su ubrzavale taj proces.

Na temelju sačuvanih dokumenata etnički sastav stanovništva u dalmatinskim gradovima može se pratiti od ranoga srednjega vijeka. Primjetno je da se već od X. stoljeća, uz romanska, grčka, starokršćanska i druga vlastita imena, u gradovima pojavljuju i slavenska (hrvatska) osobna imena. Od tada je pojava slavenskih osobnih imena među gradskom vlastelom u stalnom porastu, a dolazi i do »orođavanja« patricija sa slavenskim plemićima i vladarima iz susjedstva preko bračnih veza. U XI. stoljeću su i sami priori, tribuni, opatice, arhiđakoni

⁹ »Tunc inter eos pace composita ceperunt paulatim conuersari, comertiorum negocia exercere, conubia iungere ac pccatos eos sibi et familiares reddere.« *Historia Salonitana*, X, 46; *Kronika*, 40.

¹⁰ »Sed Spalatenses nullatenus flectebantur, detestantes prorsus regimen uiri Sclauigene experiri.« *Historia Salonitana*, XX, 104; *Kronika* 64.

¹¹ »... Et contra uero Chroate in rupibus circumfusi, lapidibus, iaculis et sagittis fortiter repugnabant. Spalatenses uero uidentes eos loci munitione defendi ad aliarum se pugnandi maneriem conuerterunt. ...« *Historia Salonitana*, XXIX, 164-165; *Kronika*, 94-96.

¹² »Spalatenses uero facta sotietate cum Tragurinis et aliis Dalmatinis ponentes usquequaque custodias sibi tacite precauerunt.« *Historia Salonitana*, XVIII, 90; *Kronika*, 58.

¹³ Raukar, 1997., 30-31.

¹⁴ »Tunc inter eos pace composita ceperunt Spalatenses cum Sclauis paulatim conuersari, comertiorum negocia exercere, conubia iungere ac pccatos eos sibi et familiares reddere.« *Historia Salonitana*, X, 46; *Kronika*, 40.

pa čak i biskupi, nosili slavenska imena, a priliv slavenskoga (hrvatskoga) stanovništva u primorske gradove se nezadrživo pojačavao.¹⁵

Dalmatinski gradovi su statutarnim odredbama nastojali usmjeravati migracije na svoj prostor. Odredbe statuta poticale su naseljavanje stručno obrazovanih ljudi, koji su svojom stručnošću i poslovnim znanjima bili potrebni za razvoj grada i njegova društva. No, većina doseljenika bila je bez neke stručne naobrazbe, i u grad je dolazila iz seoskih regija u zaleđu gradova – kakva su bila i Poljica. Oni uglavnom nisu postajali »građanima«, nego su stjecali pravni položaj »stanovnika« (*habitor*) i preuzimali najniža zanimanja u komunalnoj ekonomiji; postajali su težaci, stočari, nadničari, posluga, naučnici (šegrti), a prihvaćali su i druga zanimanja.¹⁶ Može se reći da su migracije iz zaleđa u grad ponajviše bile poticane ekonomskim motivima, a potom ugroženošću ljudi, dakle sigurnosnim motivima, posebice nakon početka učestalih osmanlijskih provala od sredine XV. stoljeća. To potvrđuje i primjer Splita i njegova zaleđa, odnosno migracije Poljičana prema Splitu.

Demografski podaci

Demografski podaci iz razdoblja srednjega vijeka prilično su oskudni, zbog čega je teško precizno odrediti broj stanovnika određenoga područja ili grada. Dalmatinski su gradovi u kasnom srednjem vijeku u demografskom pogledu pripadali kategoriji srednjih (2000–10.000) i malih (500–2000 stanovnika) gradova, prema kvantitativnoj tipologiji europskoga grada u tom razdoblju,¹⁷ u kojem su se brojnošću stanovnika, čini se, osobito isticali talijanski gradovi.¹⁸ Budući da je većina europskih gradova tada vjerojatno imala do 5000 stanovnika, dalmatinski se grad u potpunosti uklapao u demografske omjere srednjovjekovne Europe. Broj stanovnika u gradu ovisio je o geoprivrednim značajkama, stupnju društvene razvijenosti, urbanoj površini zajednice, djelovanju poremećaja (epidemije, glad, ratovi) i o migracijama ljudi.

Prosudba o broju stanovnika grada Splita u XIV. i XV. stoljeću, jednako kao i procjena broja stanovnika u europskim gradovima, samo je približna. Split je u XIV. stoljeću vjerojatno imao oko 4000 stanovnika, s gustoćom naseljenosti od preko 500 stanovnika na 1 ha površine. U XV. stoljeću Split je vjerojatno imao oko 5000 stanovnika, oko 4000 u gradu unutar bedema i oko 1000 u varošima.¹⁹ Prema tome, usprkos epidemiji kuge koja je 1348.

¹⁵ Jireček, 108; O tom problemu pisali su P. Skok, P. Šimunović, V. Jakić-Cestarić i drugi. Literaturu o tome vidi u: Raukar, 1997., 22 (bilješka 7); isti 138 (bilješka 7).

¹⁶ Raukar, 2003., 40-41.

¹⁷ J. Kulischer smatra da je »pretežna većina gradova brojila sigurno manje od 5000 stanovnika« (J. Kulischer, *Opća ekonomska povijest I*, Zagreb, 1957., 172), a E. Ennen drži da su »srednji gradovi imali 2000-10.000 stanovnika, a mali 500-2000«. Literaturu i zapažanje o broju stanovnika gradova u XIV. stoljeću vidi u: Raukar, 1980./81., 154-159.

¹⁸ R. Lopez procjenjuje da su u XIII. stoljeću Milano, Venecija, Firenca i Genova imale preko 100.000 stanovnika, Pariz oko 80.000, a velik broj talijanskih gradova više od 20.000 stanovnika (Lopez, 1978., 239).

¹⁹ Raukar, 1980./81., 155-156; isti 1997., 169-172; Jedna od procjena broja stanovnika Splita u XIV. stoljeću navodi broj od »oko osam do deset tisuća stanovnika, od čega je na sam grad otpadala otprilike jedna trećina«; prema istoj procjeni, oko 700 stanovnika samoga grada pripadalo je plemstvu. Statut grada Splita 1998., 82.

poharala grad, drži se da je broj stanovnika Splita u XV. stoljeću bio veći nego stoljeće ranije. Demografske gubitke koji su tada nastali, vjerojatno je nadoknadio priliv novoga stanovništva iz zaleđa, koje je još više kroatiziralo Split.²⁰

Jedan od pokazatelja porasta gradskoga stanovništva je nastajanje predgrađa (»burgus«) ili podgrađa (»suburbium«), kojemu u primorskim krajevima odgovara i termin varoš.²¹ Podizanje bedema potvrđuje stvarnoga širenja gradskoga prostora,²² a Split se urbanistički razvio upravo u XIV. stoljeću, kad je i ogradio svoje predgrađe uz zapadne zidine palače.²³

Jednako kao za područje grada, tako ni za područje Poljica izvori ne donose precizne podatke o broju stanovnika tijekom XIV. i XV. stoljeća, pa procjene o tome mogu biti samo približne. Prema procjeni J. Marušića, početkom XVI. stoljeća (oko 1502.) u Poljicima je moglo biti oko 640 kuća i u njima oko tisuću obitelji, odnosno 5000–6000 stanovnika (ako se u grubi prosjek uzme da je svaka obitelj imala 5-6 članova).²⁴ U prilog toj procjeni govori i izjava poljičkoga kneza Radoša iz 1470. »da se bez štete za sigurnost ovih krajeva, iz samih Poljica može podići 1000 ljudi sposobnih za oružje, koji bi rado pošli protiv bilo kojega mletačkoga neprijatelja«,²⁵ što znači da to nije potpuni broj vojno sposobnih Poljičana, tako da se može pretpostaviti da je broj svih stanovnika Poljica tada bio najmanje pet puta veći. Od toga broja, smatra J. Marušić, u 40 kuća živjeli su »nobeli«, što je moglo biti oko osamdeset obitelji ili 400–500 članova; oko 500 kuća imali su »patrimoniali«, što iznosi oko 800 obitelji ili oko 4000–5000 članova; a možda 100 kuća je bilo od zavisnih kmetova, što je otprilike bilo oko 120 obitelji ili oko 500–600 članova (uz po kojega isto tako zavisnoga vlašića).²⁶

Izvori iz kasnijega razdoblja – primjerice, popis župa splitske nadbiskupije u Poljičko-radobiljskom dekanatu iz 1625., u kojemu se navodi približan broj »duša od pričesti« po

²⁰ Novak, 1957., 257; Steindorff, 140; Raukar, 1980/81., 159; A. Dabinović, *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb, 1990., 482.

²¹ Mažuranić, 341.

²² Raukar, 1980/81., 159.

²³ Novak, 1957., 487-488; Treba napomenuti da u slučaju opasnosti gradske zidine nisu štatile samo građane i stanovništvo predgrađa, nego da se unutar zidina u slučaju opasnosti sklanjalo i stanovništvo iz šire okolice grada, pa su graditelji prilikom proširivanja zidina vjerojatno vodili računa i o tome. Da se u grad, među bedeme, sklanja pučanstvo nezaštićenih, otvorenih predgrađa, a ponekad i seoskoga stanovništva distrikta, pokazao je T. Raukar na primjeru podatka iz knjige rashoda splitske komune (za god. 1348.-49.). Raukar, 1980/81., 194.

²⁴ Prema zapažanju M. Šunjića da su Poljica 1496. imala oko 700 domaćinstava i više od 1000 ljudi sposobnih za oružje, može se reći da su sličan broj stanovnika (5-6000), možda malo veći, Poljica imala i krajem XV. stoljeća. Svoje zapažanje Šunjić temelji na podacima iz Pragine ostavštine u Marciani (Archivio di stato di Venezia, It. Cl. VI, N(o) 523. coll. 12317, vol. 42, p. 4.). Šunjić, 68. »Grubi prosjek« od 5-6 članova po obitelji čini se minimalnim; moguće je da je obitelj u to doba brojala više članova.

²⁵ Šunjić, 149.

²⁶ J. Marušić, Prilog istraživanju procesa i stupnja ekonomsko-društvenog raslojavanja i klasnih odnosa u staroj poljičkoj župi-općini, *Poljički zbornik III*, Split, 1978., 56-57; Prema Marušićevu objašnjenju, »nobeli« su poljička vlastela i oni didići koji su na svojoj zemlji imali zavisne kmetove, i možda po kojega vlašića, a »patrimoniali« su didići koji su imali »dio sučstva«, ali nisu imali kmetove ili obratno i pučani, tj. slobodni seljaci koji su živjeli samo od svoga rada na svojoj vlastitoj zemlji. No, pojam »patrimoniali« može se odnositi i na one koji su svoje posjede naslijedili od otaca i djedova, odnosno na one koji posjeduju »didovinu«, pa se može shvatiti i kao doslovni prijevod pojma »didići«.

župama, govore u prilog procjeni J. Marušića. Naime, od 23 navedene župe popisane 1625., 15 su bile poljičke, a ukupno su brojale oko 3900 ljudi koji su bili dorasli za pričešćivanje (tj. koji su navršili 12–14 godina života). Ako se toj broju dodaju djeca mlađe dobi, kojih je moglo biti oko 2000, broj stanovnika u Poljicima mogao je tada (1625.) iznositi između 5000 i 6000 ljudi.²⁷

Treba uzeti u obzir i to da se od razdoblja za koje je svoju procjenu donio J. Marušić (1502.) pa do 1625., broj stanovnika Poljica, s obzirom na neposrednu osmanlijsku opasnost i česte mletačko-turske ratove, prije mogao smanjiti nego povećati, jer su udarima obiju vojski bila izložena upravo poljička sela. U takvim je okolnostima iseljavanje stanovništva Poljica bilo jednim od osnovnih obilježja poljičkoga područja.²⁸ Na primjer, dokument od 6. srpnja 1570. govori da je Poljičanima iz Naklica, Zakučca, Truša, Duća, Osića i Cvrčića, koji su se plašili turske osvete, dopušteno naseljavanje na mletački teritorij u Split, Omiš i Brač.²⁹ Prema tome, vrlo je vjerojatno da broj stanovnika u Poljicima u XV. stoljeću nije bio manji nego 1625., kad su Poljica imala između 5000 i 6000 stanovnika.

Proces kroatizacije Splita

U razdoblju ranoga srednjega vijeka između Splićana i stanovnika područja na kojem se u kasnijem razdoblju spominju Poljica postojala je etnička razlika. Ona je bila osobito izražena u vrijeme dolaska Slavena – Hrvata na nova područja, a s vremenom se, daka-ko, u procesu kroatizacije dalmatinskih gradova, smanjivala. Naime, prilikom doseljenja Hrvati nisu zaposjeli gradove na istočnoj obali Jadrana, pa tako ni Split, čije je stanovništvo (Romani) priznavalo vrhovnu vlast Bizanta. Od tada su Hrvati vršili pritisak na gradove, a gradovi su nastojali zadržati ili proširiti svoju vlast nad zemljom u okolici, koja im je bila neophodna za život.³⁰ Deseto poglavlje kronike Tome Arhidakona svjedoči kako su na splitskom području Hrvati nakon doseljenja stisli Splićane među same gradske zidine, ne dopuštivši im obrađivati »obližnje zemlje«, kako je potom nakon posredovanja Bizanta uglavljen mir i dopušteno Splićanima posjedovanje zemlje »svoga grada Salone koju po starinskom pravu posjeduju«, te kako je to pogodovalo njihovom suživotu i međusobnom prožimanju, odnosno procesu kroatizacije Splita: »Kada su vođe Gota (Hrvata) čuli da su se salonitanski građani vratili sa otoka, odmah su krenuli vojskom na njih, počeli pustošiti njihove nasade i ne dopuštati im izlazak iz grada. Tada građani, međusobno se posavjetovavši, pošalju izaslanstvo carigradskim carevima moleći i tražeći da im bude dopušteno stanovati u Splitu

²⁷ S. Kovačić, 1994., 643-645; Brojka od oko 1400 djece mlađe dobi izračunata je na temelju procjene S. Kovačića da je »s obzirom na ukupni broj kuća (oko 1500) i ondašnju prosječnu životnu dob pučanstva«, na 5650 »duša od pričesti« moglo biti oko 3000 djece u dobi manjoj od 12 godina. Ako je na 5650 ljudi starijih od 12-14 godina bilo oko 3000 djece mlađe od te dobi (dakle, 53% od ukupnoga broja), onda na 3900 »starijih«, broj mladih iznosi oko 2000. Zanimljivo je da je talijanski putopisac Alberto Fortis, koji je Dalmacijom putovao u 70-im godinama XVIII. stoljeća, zapisao da Poljica imaju oko 15.000 stanovnika (»u toj maloj republici ... tri stazeža ljudi tvore narod od petnaest tisuća glava«). Fortis, 205.

²⁸ Čoralčić, 1997., 108.

²⁹ Jutronic, 213; Pavić, 1903., 248-250.

³⁰ Dabinović, 452.

i posjedovati teritorij grada Salone na osnovi nekadašnjega prava. Tako je i bilo. Postigavši sve što su željeli, izaslanici su se vratili k svojim sugrađanima noseći sveti reskript gospodara vladara. Zapovijed je također poslana vođama Gota i Slavena, uz strogu naredbu da ničim ne ometaju salonitanske građane koji žive u Splitu. Kad su primili naredbu vladara, nisu se više usuđivali mašiti se oružja protiv Splićana. Tada je među njima zavladao mir i Splićani su se počeli pomalo družiti sa Slavenima, baviti se trgovinom, sklapati s njima ženidbene veze i činiti ih sebi bliskima i mirnima.«³¹ Doduše, iz sadržaja spomenutoga poglavlja ne može se precizno zaključiti kad se to dogodilo, jer nije poznato o kojim je »carigradskim carevima« riječ. G. Novak smatra da se radi o razdoblju vladavine »careva Konstantina IV. Pogonata i njegove braće Tiberija i Heraklija (668.–685.)«.³² Neki drže da se to vjerojatno dogodilo u razdoblju vladavine Heraklija i Herakleona (638.–641.), a neki, zanemarujući pluralni oblik »carigradski carevi« u izvoru, datiraju sveti reskript vremenom uređenja odnosa u IX. stoljeću između bizantskoga cara Bazilija I. (867.–886.) i hrvatskih vladara.³³ U prilog tome da se normalizacija odnosa između grada Splita i njegovih susjeda Hrvata, o kojoj u svom 10. poglavlju govori Toma Arhiđakon, mogla dogoditi u drugoj polovici IX. stoljeća, točnije u doba vladavine cara Bazilija I., oni ističu zapis bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta, da su u Bazilijevo vrijeme dalmatinski gradovi počeli plaćati tribut »Slavenima« u zaleđu.³⁴ Split se smatrao nasljednikom antičke Salone, no splitski distrikt u ranom srednjem vijeku nije uspio obuhvatiti granice stare Salone, čiji se teritorij prema istoku prostirao sve do rijeke Žrnovnice ili čak do Podstrane, a možda i dalje.³⁵ Zbog toga su Splićani željeli pod svoju upravu obuhvatiti područje bivšega salonitanskoga agera i proširiti svoj životni prostor što dublje u zaleđe.

Sumpetarski kartular potvrđuje da su u drugoj polovici XI. stoljeća Splićani i Hrvati komunicirali, trgovali i zajedno prisustvovali pojedinim svečanostima. Tako je zabilježeno da su 11. listopada 1080. svečanosti prilikom posvećenja crkve sv. Petra u Selu (današnji Sum-

³¹ »Vbi autem Gothorum duces audierunt, Salonitanos ciues de insulis fuisse reuersos, protinus ceperunt exercitum ducere contra ipsos, uastantes omnia culta eorum nec permittentes eos extra muros exire. Tunc ciues inter se consilio habito legationem miserunt ad imperatores Constantinopolitanos supplicantes et petentes, ut liceret eis in Spalato habitare et territorium sue ciuitatis Salone iure pristino possidere. Quod et factum est. Nam impetratis omnibus, que uolebant, ad conciuos suos legati redierunt portantes sacrum rescriptum dominorum principum. Iussio etiam ad duces Gothorum et Sclauorum missa est districte precipiens, ut nullam Salonitanis ciuibus in Spalato degentibus molestiam irrogarent. Accepta ergo iussione principum non fuerunt ausi ulterius contra Spalatenses arma mouere. Tunc inter eos pace composita ceperunt Spalatenses cum Sclauis paulatim conuersari, comertiorum negocia exercere, conubia iungere ac paccatos eos sibi et familiares reddere.« *Historia Salonitana*, X, 45-47; *Kronika*, 39-40.

³² Novak, 1957., 396.

³³ O tome vidi u: M. Matijević-Sokol, *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, Jastrebarsko, 2002., 248-250.

³⁴ Konstantin Porfirogenet, 84: »Slavni ovaj car Basilije naredi, da sve što se davalo strategu, podaju (»romajski gradovi«, op. a.) Slovenima, da u miru žive s njima ...«; D. Šegvić, Tommaso Arcidiacono. Il suo tempo e la sua opera, *Bullettino*, Spalato, 1914., 13.

³⁵ Suić, 12-14; Duplančić, 153; L. Katić smatra da se »ager salonitanus prostirao od Jesenica kod Omiša do Bihaća kod Trogira«. Katić, 1958., 187.

petar u Jesenicama) nazočili mnogi muževi – Splićani i Hrvati.³⁶ Trgovinu između Splićana i Hrvata, *Kartular* potvrđuje na više mjesta, spominjući između ostaloga i kupoprodaju zemlje u Primorju između Tugarana i Petra Crnog. Sporazum koji su Tugarani (Miroslav i Mihovilovi sinovi) i Petar Crni sklopili, učinjen je u Naklicama, u nazočnosti plemića i svih seljaka istoga mjesta te svjedoka koji su došli iz Splita.³⁷ *Sumpetarski kartular* i Tomina *Kronika*, dragocjeni su izvori o najranijem razdoblju splitsko-hrvatskih odnosa. Oni svjedoče o početku procesa kroatizacije dalmatinskih gradova, koji je zapravo i započeo istodobno s razmjenom dobara i stjecanjem prava vlasništva građana nad teritorijem u zaleđu, odnosno ulaskom Hrvata u gradove i uklapanjem u gradsku robno-novčanu privredu.³⁸ Smatra se da su u prvom razdoblju naseljavanja u gradove Hrvati bili izloženiji romaniziranju – negdje do XII., a negdje do XIII. stoljeća, a da je potom priliv Hrvata u gradove postao toliko jak, da je prestalo romaniziranje i započelo pohrvaćivanje romanskoga stanovništva. Isti rezultat daje ispitivanje jezika na temelju sačuvanih dokumenata. Čini se da je romanski jezik u dalmatinskim gradovima s vremenom sve više bio ograničen na nekoliko obitelji, ostavši napokon samo jezikom javnoga života, dok je hrvatski bio jezik kojim se govorilo u obitelji i u dnevnom saobraćaju. Postoji mišljenje da su već u XIII. stoljeću svi dalmatinski gradovi u pretežnoj svojoj većini postali hrvatski i da se u njima već uveliko govorilo hrvatskim jezikom.³⁹

Zapisi splitskoga notara Ivana Čoue iz Ankone (1341.–1344.) pokazuju da u Splitu tada živi mnogo stanovnika s hrvatskim (slavenskim) imenima, odnosno da je Split tada većinom hrvatski grad.⁴⁰ Na temelju zapisa spomenutoga notara (1341.–1344. i 1360.–1361.), G.

³⁶ CD I, 172: »... ad cuius sollempnitatem quam plurimi Spalatinorum Chroatorumque uirorum, gratia remissionis seu absolutionis, uenerunt.«; Marušić, 1992., 20.

³⁷ CD I, 173: »**Et hec conuentio ac diffinitio facta fuit ante ecclesiam in Nacle, coram his nobilibus: scilicet presbitero Lasca; et alio presbitero Lasca; presbitero Prodano; presbitero Picna; et Girgi de Tugari; et Dragonego; et Habraham; et fratre suo Andrea; et omnibus eiusdem loci uillanis; ac coram testibus aliis quos a Spalato mecum duxi: Iohanne, filio Gastano; Petro, filio Salati; et Bilza, filio Girdeo.**«; Marušić, 1992., 22.

³⁸ J. Lučić, 215.

³⁹ Šegvić, 13-15.

⁴⁰ Većina imena u navedenim dokumentima je slavenskoga (hrvatskoga) podrijetla. J. Stipišić-A. Nazor, Spisi splitskog bilježnika Ivana pok. Čoue iz Ankone od 1341-1344, *MONUMENTA SPECTANTIA HISTORIAM SLAVORUM MERIDIONALIUM*, vol. 53., Zagreb, 2002.; primjerice: Radoman (dok. 6), Cvitko Grgurev (dok. 7), Radosta Kreljanić (dok. 17), Kropko Bilinić i sinovi Novak Dobrić i Stanac (dok. 18), Mermonja Stanković i Miha Grivošijev (dok. 20), Radoslava, udovica Grgura Natalića, te kćeri Proda i Draga, i Staško, sin Marinka Gusijeva (dok. 22), Stojša Tolislavić (dok. 30), Sfila, udovica Veselog, i sinovi Radoslav i Rasomir (dok. 33), Desula, udovica Damjana Beriše (dok. 35), Ceprenja Turkunić, Marin i Dražoje (dok. 42), Radoslav Zoranić i Radohna Kertiković (dok. 43), Dobra i Radica (dok. 44), Krsto Čevišević (dok. 46), Druško Ceprenić (dok. 49), Veselin Šubičić (dok. 54), Stojša Motošić (dok. 55), Križan i supruga Obrada (dok. 57), Hranislava, pok. Dobrina (dok. 58), ser Jakša, pok. Petra Petrače (dok. 61), Dobra, kćer Danijela i Draga, udovica Obrada (dok. 62), Bogdan Ružić (dok. 64), Prveša Omašić (dok. 48, 68), Marko Krinčić (dok. 69), Prveša Gavranov (dok. 70), Radelja Špurjanić (dok. 75), Jadrija Slatković (dok. 81), Rakota Tudrović (dok. 82), Vukoslav Jaković (dok. 84), Dragoslava i sin Radača (dok. 85), Staniša (dok. 86), Slavagost (dok. 509) i druga imena. Nasuprot tome je mišljenje da u Splitu tada nije živjelo mnogo Slavena; vidi u: G. Praga, Testi volgari spalatini del Trecento, *Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria II*, 1927., 36-131.

Novak primjećuje da je u Splitu u XIV. stoljeću preostalo tek nekoliko romanskih obitelji, odnosno obitelji romanskoga podrijetla, ali i da je latinski ostao službenim jezikom kancelarije, iako je hrvatskim jezikom govorila većina stanovništva. Nehrvatskim jezikom, drži G. Novak, govorili su još samo notari Talijani i poneki trgovci, koji su došli iz Italije i nastanili se u Splitu.⁴¹ I T. Raukar primjećuje da je veći dio gradskoga stanovništva u XIV. stoljeću govorio hrvatskim jezikom, jer sve veći broj došljaka koji se iz zaleđa spuštao u gradove drugoga jezika, osim hrvatskoga, nije ni poznavao, te da se komunalna elita romanskim obilježjima razlikovala od glavnine nižih slojeva gradskoga stanovništva, a da su romansko-dalmatinski i, napose, latinski jezik bili u takvoj etničkoj i jezičnoj konstelaciji znakovi društvene izdvojenosti i klasnoga prestiža. Ipak, smatra T. Raukar, hrvatski je jezik prodirao i među plemićki sloj društva, što je pogodovalo romansko-hrvatskoj etničkoj simbiozi. Uostalom, i popis imena plemića iz 1327. pokazuje da se već početkom XIV. stoljeća u Splitu nalaze plemići koji nedvojbeno pripadaju hrvatskom etnosu; primjerice: Ivan Vučinin, Prvoslav Franjin, Dabral Prvoslavov, Petar Stojšin, Grbul Teodosijev, Petar Prvoslavov, Srića Lukarev, Nikola Grubešin, Petar Bogdanov, Prvoslav Ivanov, Slovo Bogdanov, Bogdan Petrov, Staniša Silvestrov i drugi.⁴² No, usprkos tome što je hrvatskim jezikom vjerojatno govorio veliki dio gradskoga stanovništva, notarijat dalmatinskih gradova je i u XIV. stoljeću gotovo u cijelosti pisan latinskim jezikom, dakako u njegovu medijevalnom obliku, jer etnička kroatizacija, zaključuje T. Raukar, još nije uzrokovala temeljitu promjenu jezičnih struktura.⁴³ Dakako, latinski je ostao službenim jezikom kancelarija dalmatinskih gradova i u XV. stoljeću, iako je primjetno da se u Splitu, uz latinski sve više javlja i talijanski jezik. U prilog tome govore zapisi pojedinih oporuka koje je notar Dominik de Manfredis sastavljao na talijanskom, uz popratne komentare i priloge na latinskom jeziku. Primjerice, oporuke Marice, kćeri Cvitka iz Podstrane, sluškinje Vilima Grka u Splitu (svibanj 1437.),⁴⁴ Cvite, kćeri Cvitka Brajkovića iz sela Truše u Poljicima (31. srpnja 1450.)⁴⁵ i druge.

Talijanskim jezikom, među stanovnicima dalmatinskih gradova u XIV. i XV. stoljeću, osim notara i pojedinih trgovaca iz Italije, govorili su i razni majstori (zanatlije) i obrazovani ljudi (liječnici), koji su u većem broju dolazili na službu s druge obale Jadrana,⁴⁶ te knezovi koje je postavljala mletačka vlast. Dakako, vjerojatno i neki gradski dužnosnici i plemići, ali i pojedini pučani. Da pojedini knezovi u dalmatinskim gradovima nisu razumjeli »tamošnji jezik« pokazuje djelovanje njihovih prevoditelja (»tumača za jezik pučana«) tijekom XV. stoljeća u Splitu, Trogiru, Zadru i Šibeniku. O njihovoj važnosti govori pismo trogirskoga kneza splitskom knezu 16. listopada 1472), u kojem se navodi predložena plaća za prevodi-

⁴¹ Novak, 1957., 254-259.

⁴² M-N. Kuzmanić, *Splitski plemići (prezime i etnos)*, Split, 1998., 137.

⁴³ Raukar, 1980./81., 178-179.

⁴⁴ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 2, fol. 74v (II-dus Liber Testamentorum et Inventarium Notario Dominico de Manfredis cancellario Comunitatis Spalati 1437.).

⁴⁵ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 4, fol. 35-35v.

⁴⁶ Primjerice, u spisima splitskoga bilježnika Ivana Čoue iz Ankone (1341.-1344.) u Splitu se spominju (Stipišić-Nazor): majstor zidar Milcus Qualini iz Barija (dok. 273), općinski liječnik magistar Jakov iz Padove i ljekarnik Baldo, pok. Frančiskina iz Piacenze (dok. br. 402.), zlatar Maroje pok. Henrika iz Trsta (dok. 403), liječnik-kirurg Raynaldus iz Tolentina (dok. 487).

telja od 30 dukata na godinu, uz dobivanje komunalnoga zemljišta na kojem se može posijati osam kvarti žita i oslobođanje od svih javnih obveza.⁴⁷ Ipak, čini se da je odobrena plaća bila nešto manja, jer je »građanin i pučanin« Nikola Cambio, jedan od »tumača jezika pučana u Splitu«, 1472. primao godišnju plaću od 100 libara,⁴⁸ a njegov kolega (»tumač Šibenčanima«) je 1454. imao odobrenu plaću od 104 libre na godinu.⁴⁹

Može se pretpostaviti da je to što se službena kancelarija u Splitu služila samo latinicom, odnosno latinskim (ili talijanskim) jezikom, predstavljalo određeni problem u komunikaciji između dužnosnika grada Splita i stanovnika njegove okolice, posebice u komunikaciji prema Poljičanima, koji su, osim što su govorili »slavenskim« (hrvatskim) jezikom, pisali i posebnom vrstom (hrvatske) ćirilice – bosančicom (poljičicom).⁵⁰ To se ponajviše odnosi na uporabu dokumenata sastavljenih kod poljičkih kančelira u Poljicima, koje je, primjerice za potrebe sudovanja u Splitu, prvo trebalo prevesti na latinski (ili talijanski) jezik. Tako se i oporuka Dujma Stankova, supruga Katarine, koju je 4. rujna 1491. »na slavenskom jeziku«, »prema običaju Poljičana«, sastavio poljički kančelir Jakov Dragchinich, trebala prepisati latinicom, odnosno prevesti na talijanski jezik (što je učinio Ivan de Rajneris), da bi se o njoj moglo raspravljati u Splitu.⁵¹

Smatra se da su u prvom razdoblju prožimanja stanovništva unutrašnjost gradskih zidina naseljavali uglavnom doseljenici iz bliže okolice Splita, za razliku od kasnijih vremena (otprilike od XV. stoljeća), kad su doseljenici često bili izbjeglice pred Osmanlijama (mnogi iz središnje Bosne),⁵² koji su naseljavali težačka predgrađa grada,⁵³ ali i unutrašnjost grada, posebice ako su bili imućnije osobe.⁵⁴ Kao jedan od uzroka porastu udjela hrvatskoga

⁴⁷ » ... Magnifice et generose tanquam frater honorabilis, intellectis litteris vestris circa negotium unius interpretis popularis eidem mitto insertum unum capitulum concessum per nostrum illustrissimum ducale dominium popularibus Tragurii unius interpretis. Et quoniam in eo capitulo fit mentio dari dicto interpreti eligendo tunc ducatos XXX-a in anno, denoto vesrae magnificentiae, quod a bono tempore citra interpres Tragurii habet solum de salario libras centum parvorum in anno, exceptus ab omnibus angariis, et eligitur per comitem solum, et confirmatur per nostrum dominium. Etiam dictus interpres habet terrenum comunis, super quo seminare potest quartas octo bladarum. ...«. Zlatna knjiga, 274-275.

⁴⁸ » ... magnificus et generosus dominus comes et capitaneus suprascriptus considerans integerrimam fidem, laudabilia opera probosque mores, qui in ser Nicolao Cambio cive populari vigent nec non et aptitudinem suam ad simile exercendum interpretis officium elegit dictum ser Nicolao Cambio ad interpretem, ipsumque in dicto officio confirmavit per annum unum cum salario librarum centum et plus et minus in arbitrio nostrae illustrissimae dominationis, cui haec dare notitia debetur.« Zlatna knjiga, 276-277.

⁴⁹ Zlatna knjiga, 277 (bilješka 2).

⁵⁰ Zelić-Bučan, 1968., 143-152.

⁵¹ Vidi zapis od 16. siječnja 1494., DAZ, Stari splitski arhiv, kutija 22-23, svezak 39, sveščić 11, fol. 50.

⁵² U XV. stoljeću u Splitu se spominju doseljenici iz Ključa, Žepča, Glamoča, Livna, Jajca, Rame, Šujice. I. Pederin, Livno i karavanski put od Jajca do Splita u XV. stoljeću, *Livanjski kraj u povijesti* (ur. Boško Marijan), Split-Livno, 1994., 127.

⁵³ D. Kečkemet, Poljički Papalici i njihov doprinos gradu Splitu, *Poljički zbornik III*, Split, 1978., 169.

⁵⁴ Primjerice, trgovac Radić Radoslavić iz Jajca i njegova supruga Stanica, koji su prema Staničinoj oporuci bili vrlo bogati, nastanili se u Splitu nakon što su izbjegli pred Osmanlijama 1463. (Jurišić,

stanovništva u gradovima navodi se činjenica da su u razdoblju od Zadarskoga mira 1358. pa do ponovne uspostave mletačke vlasti u Dalmaciji nakon 1409. dalmatinski gradovi bili politički povezani s ostalim hrvatskim teritorijem, pa se to razdoblje drži iznimno plodnim za naseljavanje stanovništva iz zaleđa u spomenute gradove. Za pretpostaviti je da su takve političke prilike bile važan preduvjet, kako za gospodarski i društveni uspon gradskih komuna u Dalmaciji, tako i za naseljavanje stanovništva iz zaleđa u grad, jer je uklanjanje političkih prepreka između gradova i zaleđa u drugoj polovici XIV. stoljeća omogućilo slobodniju komunikaciju između hrvatskoga društva i stanovnika dalmatinskih gradova. Jer, nakon Zadarskoga mira 1358. opet su došle do izražaja geopriredne značajke dalmatinskih gradova, koji se jače otvaraju i prema jadranskom i prema kontinentalnom prostoru. Tako je dvostrukom integracijom: grad na obali – hrvatsko zaleđe i hrvatsko društvo – Sredozemlje, smatra T. Raukar, još više istaknuta geopolitička i geopriredna uloga dalmatinskih komuna u hrvatskoj povijesti kasnoga srednjega vijeka.⁵⁵ Jednako tako, na porast hrvatskoga narodnoga elementa u Splitu od sredine XIV. stoljeća vjerojatno je utjecala i kuga, jer se može pretpostaviti da je nakon 1348. kada je »crna smrt« prorijedila stanovništvo Splita uslijedio još veći i nagliji priliv Hrvata iz okolice u Split.⁵⁶

»Oslobodi nas Bože gladi, kuge i rata!«, molilo se pučanstvo Europe u srednjem vijeku, otkrivajući najveće strahove srednjovjekovne svakodnevice.⁵⁷ Katastrofalna epidemija kuge, koju su iz dalekih azijskih zemalja preko Levanta u Europu prenijele genovske trgovačke galije 1347., potvrdila je opravdanost takvih bojazni. Računa se da je u prvom naletu (između 1347. i 1349.) »crna smrt« pokosila trećinu stanovništva između Indije i Irske. Kad se nakon 50 godina epidemija povukla, europsko je stanovništvo bilo prepolovljeno, a najteže su stradali napučeni i, zbog neodgovarajućih zdravstvenih i higijenskih uvjeta, ranjivi gradovi (Firenza je izgubila više od polovice stanovništva, a Venecija, Hamburg i Bremen čak više od 2/3).⁵⁸ Dakako, spomenuta epidemija kuge zahvatila je i dalmatinske gradove, potvrdivši i tim nesretnim primjerom povezanost istočne obale Jadrana s događanjima na mediteranskom prostoru i u ostalim dijelovima Europe, kao i pripadnost dalmatinskih gradova europskom srednjovjekovlju. Izvori bilježe epidemiju kuge 1348. u Dubrovniku i Splitu, vjerojatno i u Trogiru i u Šibeniku,⁵⁹ a može se pretpostaviti da ni drugi gradovi, posebice Zadar,⁶⁰ nisu ostali pošteđeni. Kakve su točno bile demografske posljedice spomenute epidemije kuge u Splitu nije poznato, no može se pretpostaviti da su gubici bili znatni i da su zaista nadoknađeni

1992., 330-337), vlastelin Stjepan Dešković iz Glamoča kupio je 1442. u Splitu neke zemlje, a vlastelin Radić Nigoević iz Livna stekao je 1443. splitsko građanstvo (Pederin, 127).

⁵⁵ Raukar, 1980./81., 160-162; Raukar, 1997., 208.

⁵⁶ Novak, 1957., 257-258; Jireček, 114.

⁵⁷ Lopez, 345.

⁵⁸ Milić, 47.

⁵⁹ Raukar, 1997., 174.

⁶⁰ G. Ravančić drži da se prema iskazima svjedoka u pojedinim parnicama između 1351. i 1353. »već na prvi pogled može steći dojam da je 'crna smrt' uistinu poharala grad (Zadar) i njegovu okolicu«. G. Ravančić, *Curia Maior Ciuilium – najstariji sačuvani registar građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra (1351.-1353.)*, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, Zadar, 2001., 88.

jakim migracijskim gibanjima Hrvata iz zaleđa prema obali. Tim više jer građa splitskoga notarijata potvrđuje jaku kroatizaciju grada i prije epidemije iz 1348.,⁶¹ pa je za očekivati da se ona nastavila i u sljedećem razdoblju, posebice u nesigurnom XV. stoljeću.⁶² Nije poznato je li kuga 1348. zahvatila i područje Poljica.

Poljičani u Splitu

O razdoblju i razmjerima naseljavanja Poljičana u Split i njegov distrikt teško je donijeti precizan zaključak, jer su podaci u izvorima o tome oskudni, a u historiografiji slabo istraženi. Ipak, dostupni povijesni izvori potvrđuju naseljavanje i život Poljičana u Splitu u XIV. i XV. stoljeću, posebice nakon što su Poljičani priznali mletačku vlast i sklopili ugovor sa Splitom 1444. U samom ugovoru spominje se da su pojedini ugledni Poljičani dobili kuće u Splitu (knez Grgur Dražojević s četvero djece, knez Radoš i njegov brat, knez Dujam Ugrinović i njegov nećak Ivaniš, knez Ivan Novačić i njegov brat te njihova četiri rođaka),⁶³ što pretpostavlja i njihovo naseljavanje, jer su im kuće zapravo i dane da bi ih se privuklo u Split i umirilo. Dokumenti iz XVI. i XVII. stoljeća potvrđuju brojna poljička prezimena i osobe u Splitu (Radović ili Gaudenciji, Ivanišević ili Gioannicio, Frane Benediktov, Femitić, Pavonić ili Pavonius, Borovčić ili Zborovčić, Fradelić Gale, možda Krcatović i Sirotković itd.).⁶⁴ Od kada se spomenute obitelji nalaze u Splitu, odnosno kada su njihovi članovi postali stanovnicima Splita nije poznato, no moguće je da su neki od njih došli u Split prije XVI. stoljeća.⁶⁵

Razlozi naseljavanja Poljičana u Split najčešće su bili ekonomske i sigurnosne prirode. Drži se da je do razdoblja osmanlijskih prodora (otprilike u drugoj polovici XV. stoljeća) naseljavanje Poljičana u Split bilo motivirano uglavnom ekonomskim, a nakon toga sigurnosnim potrebama. Dakako, naseljavanje je moglo biti i političke prirode, o čemu svjedoči primjer primanja Ugrina Račića iz Poljica, za splitskoga građanina i plemića. Naime, čini se da je Ugrin u pobuni koja je izbila u Splitu 1398. odigrao važnu ulogu u nastojanju da se ustanicima osigura potpora Poljičana, pa mu je pobunjenička vlast »na neki način trebala

⁶¹ Vidi hrvatska imena u spisima splitskoga notara Ivana Čoue iz Ankone u Stipišić-Nazor.

⁶² Steindorff, 140; Raukar, 1980./81., 159; Dabinović, 482.

⁶³ »Prima al conte Gregor Drasoevich con quattro suoi figlioli demo et donamo una caxa in la citta de Spalato et alchune possession in campo de Spalato (...). Al conte Rados, cavaglier demo et donemo et so frattelli una casa in Spalato et possession in lo suo campo (...). Al conte Doiimo Ugrinovich et suo nezzo Iuanis demo et donamo una casa in Spalato (...). ... et al conte Juan Novacich con suo fratello et quattro cuxini demo et donemo una caxa de valo de libre 200 (...). ...«; »Prvo, knezu Grguru Dražojeviću s četvero njegove djece dajemo i darivamo jednu kuću u gradu Splitu i neke posjede u Splitskom polju (...). Knezu Radošu vitezu s njegovim bratom dajemo i darivamo jednu kuću u Splitu i posjed u Splitskom polju (...). Knezu Dujmu Ugrinoviću i njegovu nećaku Ivanišu dajemo i darivamo jednu kuću u Splitu (...). Knezu Ivanu Novačiću s njegovim bratom i četiri rođaka dajemo i darivamo jednu kuću u vrijednosti od 200 libara (...).« Zlatna knjiga, 171.

⁶⁴ Ostojić, 1975.

⁶⁵ Na primjer, u neobjavljenom dokumentu iz XV. stolecja postoji podatak da su 8. siječnja 1448. braća Ivanišević u selu Dol u Poljičkom distriktu imali zemlju. Prilozi, II/21. Dakako, to još nije dokaz da su oni podrijetlom iz Poljica, ali pokazuje da u arhivima postoji još građe čiji bi podaci mogli dovesti do novih zaključaka.

platiti za sve usluge ustaničkoj skupini«. Uz status splitskoga građanina i plemića, Ugrin je 1403. od splitske općine dobio selo Goricu, dio gradskoga »distrikta« koji je do tada bio u vlasništvu općine, te neke kuće u gradu. Iako je za spomenuta dobra sastavljen kupoprodajni ugovor, drži se da su ona zapravo poklonjena Ugrinu za njegove zasluge (primjerice, selo Gorica već 1401.), a da je odluka od 18. studenoga 1403. bila samo formalno ozakonjenje prethodne odluke pobunjeničkih vlasti.⁶⁶

Ovisno o dužini boravka u gradu, migracije Poljičana u Split mogle su biti privremenoga i stalnoga karaktera. U pojedinim izvorima koji govore o Poljičanima u Splitu jasno su navedeni razlozi njihova naseljavanja i vrijeme ostanka u Splitu. Naime, stanovništvu iz okolice Split je bio privlačan i zbog razvijenoga zanatstva, pa su pojedini Poljičani dolazili u Split izučavati zanatske poslove i ostajali u gradu barem toliko dugo koliko bi ih vezivao ugovor sklopljen s majstorom, a neki i duže. »Ugovori o izučavanju« obično su se sklapali na razdoblje između 3 i 5 godina, iako ima primjera da su trajali i 6, pa čak i 10 godina.⁶⁷ Više je dokumenata koji svjedoče o takvim »privremenim« migracijama Poljičana. Primjerice, Radelja Pargić Milovanović iz Poljica doveo je 1360. svog unuka Klapca Miloševića kod magistra Ivana zlatara, s namjerom da u sljedeće 4 godine Klapac izuči zlatarski zanat u Splitu.⁶⁸ Juraj, sin Radca Vuhtinovića iz sela »Gatić« u Poljicima, imao je oko 12 godina kad je u Splitu 29. kolovoza 1447. sklopio ugovor na 4 godine, o izučavanju krojačkoga zanata kod krojača Radina Radovanovića.⁶⁹ Ivan Radivojević iz Jesenica »u Primorju«⁷⁰ došao je 28. rujna 1447. u Split, da u sljedeće tri i pol godine kod majstora Antuna Hraklića izuči drvodjelski zanat.⁷¹ Pavao pok. Mateja Brčić iz Poljica imao je 16 ili 17 godina kad je 20. srpnja 1471., prema savjetu svoga rođaka majstora Pavla Mezofrara, došao u Split da u sljedeće 4 godine nauči postolarski zanat kod majstora Radoja Radičijevića.⁷² Iz sela Podstrane u Primorju ugovore sa splitskim majstorima radi izučavanja zanata, u prvoj polovici XV. stoljeća sklopili su: Toma Vukčić s kalafatom Ivanom (1441.); skrbnici Mate pok. Dragoja, dječaka od 12 godina, sa stolarom Marinom Melijatvića (1444.); Bigotić Drago sa stolarom (1444.); Juraj Matijević s obrtnikom Ivanom Perovim (1449.) te drugi.⁷³ Pola stoljeća kasnije (8. svibnja 1493.), Stjepan Vukčić iz Podstrane dao je svoga sina Tomaša na petogodišnje izučavanje postolarskoga zanata splitskom postolaru majstoru Ivanu Gojkoviću; nakon 5 godina majstor je učeniku trebao dati uobičajene stvari: alat, 7 pari kalupa za cipele i 7 malih koža (kao početnu sirovinu).⁷⁴

Osim »učenika« (šegerta), u Splitu su privremeno boravili i oni Poljičani koji su zbog siromaštva obavljali razne poslove – »nadničili«. Takva je, čini se, bila sudbina Vukašina Jurjevića iz Poljica, koji je 1471., možda nezadovoljan dotadašnjim prihodima ili dinamikom

⁶⁶ Ančić, 2005., 113-114, 138-140.

⁶⁷ Novak, 1957., 434-436.

⁶⁸ Novak, 1957., 434.

⁶⁹ Prilozi, II/6.

⁷⁰ Notar još uvijek navodi da su Jesenice u Primorju, iako je to područje 1444. pripalo Poljicima.

⁷¹ Prilozi, II/10.

⁷² Prilozi, II/28.

⁷³ Vlašić, 127-128, 131.

⁷⁴ DAZ, Stari splitski arhiv, kutija 22-23, svezak 39, sveščić 11, fol. 41v-42.

njihove isplate, odlučio naći posao na galiji. Naime, može se pretpostaviti da je prije toga on u Splitu obavljao neke poslove (možda kao sluga ili nadničar), jer je 27. travnja 1471. opunomoćio Radana Jurkovića Mužnića iz Splita radi utjere dugova koji su mu za neke službe ostali dužni, vjerojatno neki stanovnici Splita.⁷⁵ Zbog siromaštva, u Split su dolazili tražiti zaposlenje i stanovnici Primorja: Božiković Bogoslav iz zaselka Gostana je 1412. dao svoga jedanaestgodišnjega sina Ivana za slugu splitskom notarar Jakovu de Penni; kao služavka u Splitu, kod Grka Vilima, spominje se Marica, kći Cvitka iz Podstrane;⁷⁶ Petar Bilošević iz Opačeg Sela stupio je 1444. u službu kod jedne splitske obitelji, te drugi primjeri.⁷⁷ Izvori pokazuju da boravak »učenika« u Splitu nije bio samo privremen, jer su neki od njih nakon stjecanja zvanja »majstor« ostajali živjeti u Splitu. Tako se u Splitu 20. studenoga 1471., kao svjedok prilikom neke prodaje posjeda »u novom gradu« u Splitu spominje brijač – majstor Antun iz Poljica.⁷⁸ U Splitu je radio i majstor Hrastovina Rade, koji je vjerojatno bio podrijetlom iz Podstrane,⁷⁹ a čini se da je među splitskim zlatarima u XV. stoljeću bio i neki Vukota Hrvatinić iz Poljica.⁸⁰

Dakako, Poljičani nisu dolazili u Split samo kao šegrti ili siromašni nadničari. Zapis splitskoga notara Albertola Bassanega 6. ožujka 1369. da su Nikola Peterčić i Lučeta Dragojević iz Splita dugovali 110 libara malih Milošu Radojeviću iz Poljica, sada stanovniku Splita (»Millossio Radoeuich de Pollitio nunc habitatori Spaleti«), koje su obećali vratiti za godinu dana, navodi na pomisao da je riječ o nekom poduzetniku.⁸¹ Nije poznato kada je Miloš došao iz Poljica u Split, ni čime se točno bavio, no podatak da je sa 110 libara malih kreditirao splitske građane pokazuje da je riječ o imućnijoj osobi. Kao stanovnik Splita, a podrijetlom Poljičanin, spominje se 5. ožujka 1342. prilikom kupovine nekih loza na Berniku, na nadbiskupskoj zemlji, i Stojša Prvoša (Prvošije) iz Poljica (»Stoisia Peruosii de Policio, habitator Spalleti«).⁸² S obzirom na to da je Vukac Stojislavov iz Poljica 10. svibnja 1360. priznao pred splitskim notarom Ivanom pok. Čoue iz Ankone, da je od svoje supruge Goje pok. Vuka iz Klisa primio miraz od 200 libara malih,⁸³ moguće je i da su spomenuti supružnici tada živjeli u Splitu (ili su samo došli ovjeriti ispravu).

Postupak provođenja oporuke, odnosno zahtjev za izradu inventara, koji je 11. ožujka 1433. pokrenuo ser Karin Radoslava, u osobno ime i u ime ostalih izvršitelja oporuke, pokazuje da je poljičkoga podrijetla bila i netom umrla stanovnica Splita Rada, udovica Petra iz Poljica.⁸⁴ »Za stalno« se iz Poljica naselio u Split i Petko Dobrogostić, sa svojom

⁷⁵ Prilozi, II/26.

⁷⁶ Marica, koja je u Splitu živjela kao sluškinja Vilima Grka, umrla je 13. svibnja 1437. DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 2, fol. 74v.

⁷⁷ Vlašić, 43, 49.

⁷⁸ Prilozi, II/31.

⁷⁹ Vlašić, 127.

⁸⁰ Kečkemet, 170.

⁸¹ DAZ, Spisi stare splitske općine, kutija 2, svezak 5, sveščić 1, fol. 54v.

⁸² Stipišić-Nazor, dok. 245; Isti primjer vidi u: Novak 1957., 256.

⁸³ Prilog I/1.

⁸⁴ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 19, sveščić 1, fol. 30v.

suprugom Dragom. Nakon njegove smrti Draga je, prema poljičkom običaju⁸⁵ pokušala dobiti suprugova dobra u Poljicima, pa je za svoga opunomoćenika 8. siječnja 1448. postavila Ivana Ugrinovića iz Poljica.⁸⁶ Stanovnice Splita, podrijetlom iz Poljica, bile su i Radoslava Veselkova, koja se 24. listopada 1448. pojavljuje pred splitskim sucem kao svjedok,⁸⁷ i Cvita, kćer Cvitka Brajkovića iz sela Trusi (Truša, srednja Poljica), koja je umrla krajem srpnja 1450. u Splitu.⁸⁸ Stanovnici Splita, podrijetlom iz Poljica, bili su i Petar Lisičić (umro 5. ožujka 1439.),⁸⁹ te Šimun, sin pok. Stanka Milivojevića iz Srinjina u Poljicima, kojemu je 22. siječnja 1448. za tutora određen Jakov Ratković,⁹⁰ i Vukša Bilanović, koji je, prema sadržaju vlastite oporuke napisane 24. srpnja 1450., imao kuću u Splitu u novom Varošu, u kontratu sv. Marije.⁹¹ Stanovnicama Splita mogu se smatrati i Marica Martinčić, sestra ser Dujma Ugrinovića iz Poljica, koja se 17. lipnja 1462. spominje kao redovnica samostana sv. Marije de Taurello,⁹² te Orsa pok. kneza Ivanše Petrovića iz Poljica,⁹³ a vjerojatno i Jelina pok. Radoja Sičića, koje se kao redovnice »picokare« spominju 1497.⁹⁴ Među osobama podrijetlom iz Poljica, koje su u Splitu kupile kuću, što pretpostavlja i njihovo naseljavanje u grad, spominju se i sestrične gospođe Margarita, kćer pok. Vuka Dragišića iz Poljica, i Lenae, kćer pok. Ivana Mikčića iz Poljica, u čije ime je 26. listopada 1492. ser Matijaš Desić za 20 dukata kupio zidanu kućicu pokrivenu kupama u Splitu kraj tržnice, od građanina i stanovnika Splita ser Bertanusa Bertana de Lapa.⁹⁵ U Splitu je izvjesno vrijeme živio, a možda se i rodio, Jakov, pokojnoga Petra iz Poljica, koji je 5. prosinca 1538. pred notarom u Veneciji dao napisati svoju oporuku. Iz oporuke je vidljivo da je spomenuti Jakov još uvijek imao u Splitu i Poljicima pokretnu i nepokretnu imovinu.⁹⁶ Dakako, prožimanju stanovnika Splita i Poljica pridonosile su i njihove međusobne ženidbene veze. Primjer tome je brak između kneza Stjepana Martinovića iz Poljica i gospođe Katarine, kćerke pok. ser Dujma Stankova iz Splita, o kojem svjedoči dokument od 2. veljače 1491.⁹⁷

Kao stanovnici Splita spominju se i osobe čije je podrijetlo bilo iz Primorja. Primjerice, stanovnik Splita, podrijetlom iz Primorja bio je mornar Ivan Ugrinović, koji se 29. listopada 1447. sporio na sudu protiv bojadisara (»tinktor«) Mihovila, zbog 40 vretena obrađene

⁸⁵ Poljički statut, čl. 100a: »... udovica koja ostane sa svojom djecom te živi pošteno sa svojom djecom na dobru svog muža, mora se na muževljevu dobru uzdržati sa svojom djecom do smrti.« Pera, 501.

⁸⁶ Prilozi, II/20.

⁸⁷ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 19, sveščić 3, fol. 27.

⁸⁸ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 4, fol. 35-35v.

⁸⁹ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 3, fol. 124v.

⁹⁰ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 19, sveščić 3, fol. 9.

⁹¹ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 4, fol. 34.

⁹² Prilozi, II/24.

⁹³ Jurišić, 1992., 350.

⁹⁴ S obzirom na to da je njezin suprug bio iz Poljica, moguće je da je i ona bila Poljičanka. Jurišić 1992., 350.

⁹⁵ DAZ, Stari splitski arhiv, kutija 22-23, svezak 39, sveščić 11, fol. 32.

⁹⁶ Čoralčić 1997., Prilog br. III, 118.: »Io Iachomo da Spalato condan Piero da Polizza (...) chiamar a casa mia prete Nicolo Licinio piovan della giesia de San Biasio et nodaro di Venezia ...«.

⁹⁷ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 24, svezak 40, sveščić 1, fol. 36-36v.

zemlje (dijelom vinograd, dijelom oranica) i 140 vretena neobrađene i zapuštene zemlje u Primorju – »pod špiljama«. ⁹⁸ Moguće je da je spomenuti Ivan Ugrinović ista osoba koju je gore spomenuta Rada, udovica Petra iz Poljica postavila za svoga opunomoćenika 8. siječnja 1448., iako se u tom dokumentu navodi da je on iz »Poljica«, a ne iz »Primorja«. Možda upravo taj primjer pokazuje da se i Primorje počelo prihvaćati kao dio Poljica. Osim toga, udovica Vlada Stipković, podrijetlom iz Opačega Sela, je 1448. dala Luki Pribisaliću iz Podstrane svoj dio kuće kod kneževe palače u Splitu, radi doživotnoga uzdržavanja; Bobostravić Jele, kći Luke Bobostravića iz Opačega Sela, bila je udana u Splitu; Jakov Milićević iz Opačega Sela kupio je 1495. od Marice, žene pok. Pavla, kuću u splitskom Varošu; Luka Prvinčić iz zaselka Bilaja (Podstrana, Primorje), uz zemlju u splitskom Varošu, 1496. kupio je od Tomice, udovice pok. Rade, i prvi kat neke kuće u starom dijelu Splita. ⁹⁹ Ovo su samo neki od primjera iz izvora, uglavnom iz zapisa splitskih notara, koji svjedoče o migraciji, kao i razlozima migracije stanovništva iz Poljica i Primorja u Split tijekom XIV. i XV. stoljeća.

S pojavom neposredne osmanlijske opasnosti (kraj XV. i XVI. stoljeće) stanovništvo iz zaleđa naseljavalo se u Split često i zbog sigurnosnih razloga. Čitave obitelji i sela odlazile su tada iz Poljica, kao uostalom i iz drugih područja dalmatinskoga zaleđa, koje je bilo ugroženo stalnim provalama osmanlijskih četa. Osim u Split, Poljičane je nevolja upućivala i prema drugim dalmatinskim gradovima koji su bili zaštićeni sigurnim bedemima te na dalmatinske otoke (Hvar, Vis, Brač i Korčula), ali i na susjednu obalu Jadrana (Venecija). ¹⁰⁰ Primjerice, u strahu od osmanlijske odmazde zbog toga što je izvijestio Mlečane o pokušaju Osmanlija da obećanjima i mitom krajem 1469. pridobiju Poljičane na svoju stranu, poljički knez Radoš Petrović zatražio je evakuaciju neboračkoga stanovništva iz Poljica na neki otok. ¹⁰¹

Dakako, u nemirnom razdoblju osmanlijskih prodora potrebe dalmatinskih gradova za vojnicima povećane su, ¹⁰² pa se tako i Poljičanima, koji su, čini se, bili cijenjeni kao dobri borci, pružila prilika za obavljanje vojne službe u Splitu, posebice nakon sporazuma između Splita i Poljica 1444. godine. I dok se tijekom XIV. i u prvoj polovici XV. stoljeća, zbog nesređenih splitsko-poljičkih odnosa, može pretpostaviti da Poljičani nisu mogli u Splitu vršiti vojnu službu u većem broju, među Poljičanima koji su se naselili u Splitu nakon 1444. posebno se može izdvojiti skupina koja je u Splitu obnašala vojne dužnosti. Naime, napomena iz ugovora da će kuće i plaće, koje su darovane pojedinim Poljičanima

⁹⁸ DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 19, sveščić 3, fol. 4, 4v (31. listopada 1447.), 5v (6. studenoga 1447.), 9v (28. siječnja 1448.).

⁹⁹ Vlašić, 47, 50-51.

¹⁰⁰ Čoralić, 1997., 108.

¹⁰¹ Šunjić, 88; Podatke o tome M. Šunjić je prikupio u *Arcivio di stato di Venezia*, ser. Senato Mar IX, 27: »... contulit se ad presentiam domini nostri comes Rados Petrovich (...) qui post narratam periculorum populorum Polizam incolentium quibus multe polcitiones et largitiones fiunt per Turchos ut contra comites ipsos insurgant ut locum illum reddunt in sua potestate, et timeant ne cito sequatur ut et ipsis subigantur dictioni Turchorum ...«.

¹⁰² Kad se u prosincu 1480. raspravljalo o vojnoj situaciji grada Splita bilo je zaključeno da se postojeći banderiji dopune do 160 pješaka i da se uputi jedna nova jedinica od 60 pješaka. Šunjić, 151.

da bi se učvrstio mir između Splita i Poljica, biti na raspolaganju tim Poljičanima i njihovim nasljednicima »sve dok budu poštovali i održavali vjernost i poslušnost Splitu«, navodi na pomisao da su neki od Poljičana odmah nakon sklapanja ugovora 1444. prihvatili neku službu u Splitu. S obzirom na podatke iz kasnijih izvora, ta je služba vjerojatno bila vojna. Primjerice, prema spomenutom ugovoru plaća je obećana samo knezovima iz Poljica, dakle poljičkim plemićima, od kojih se neki i spominju kao »cavaglieri«, odnosno konjanici ili vitezovi (knez Radoš, knez Pavle Dražojević). Za Matiju Dražojevića¹⁰³ i Pavla Dražojevića,¹⁰⁴ koji se spominju u ugovoru, vrlo je vjerojatno da su kao vojnici ostali boraviti u Splitu, a u Splitu je, kao vitez, vjerojatno boravio i Radoš, pokojnoga kneza Petra Račića iz Poljica.¹⁰⁵ U vojnoj službi u Splitu bio je vjerojatno i knez Tomaš, kneza Radca iz Poljica, koji se kao svjedok javlja 24. rujna 1491. prilikom sastavljanja nekoga ugovora o gradnji štale.¹⁰⁶ Prisustvo Poljičana u mletačkoj vojsci u drugoj polovici XV. stoljeća, potvrđuje i natpis s nadgrobne ploče jednoga od najpoznatijih poljičkih junaka, velikoga kneza i vojvode Žarka Dražojevića (oko 1438.–1508.), čiji se grob nalazi u splitskoj katedrali.¹⁰⁷ Nažalost, iako su prema spomenutom ugovoru iz 1444. Poljičani trebali, uz prijetnju kaznom za neizvršavanje obveze, ratovati uz Mlečane bez plaće na prostoru od Neretve do Krke, te od mora do Livna,¹⁰⁸ nisu poznati precizni podaci o broju vojnika Poljičana u Splitu u XV. stoljeću.

Poljičani su, čini se, i u XVI. stoljeću sačinjavali znatan dio stalne vojne posade i straže grada Splita.¹⁰⁹ Naime, govoreći o straži u Splitu u drugoj polovici XVI. stoljeća, G. Novak navodi da je 1578.–1580. u gradu, »uz 4 talijanska vojnika koja su čuvala kaštel, 38 talijanskih pješaka i 3 kumpanije hrvatskih konjanika (ukupno 24 konjanika), bilo još i 25 Poljičana – pješaka pod zapovjedništvom kapetana Pavla Matijaševića«. Poljički su vojnici danju čuvali stražu na istočnim vratima grada, a po noći su se okupljali u glavnoj stražarnici na trgu. Odatle su u patroli (»in ronda«) obilazili straže i čuvare na bedemima,

¹⁰³ Matija Dražojević je 21. rujna 1447. pred splitskim notarom Domenikom de Manfredisom potvrdio da je primio neke novce, a kao svjedok u ispravi se javlja plaćeni vojnik (»stipendarius«) Federik iz Piacenze. Prilozi, II/9.

¹⁰⁴ U ispravi od 10. studenog 1447. Pavao Dražojević se spominje kao »plemeniti muž, knez i vitez«. Prilozi, II/17.

¹⁰⁵ Kao sina kneza Petra Račića, Radoša spominje isprava od 8. rujna 1447., u svezi kupovine neke »oranice u Jesenicama u Primorju«. Prilozi, II/7.

¹⁰⁶ Prilozi, II/35.

¹⁰⁷ Prijevod natpisa: »Žarku Dražojeviću Katarina Martinušić premilom mužu postavi. – Ovaj, već tri puta obdaren zlatnim vojničkim znakovima, zaslužio je da ga mletački Senat postavi na čelo spljetske konjice. – Na svršetku opkoljen neprijateljskom busijom ne htje joj u ruke pasti, nego mrtav. – Živio je od prilike 70 godina. – Dato je pokojniku, što nikome prije, da, prenešen u grad, bude ovdje sahranjen. Godine našega spasa 1508.«. Pavić 1903., 66.

¹⁰⁸ »... a conte ogni anno castroni 90. Per ogni castron soldi trenta duoi et guerizar senza soldo in fina Narenta, in Schlavonia in fina fiume Charcha et in Bossina fina Clivna. Quello che non andara all'hosto (!) quando li se dira, che paga libre 4 soldi 4 ...«; »Knezu da pripadne svake godine 90 brava ili za svakog brava trideset i dva solida i da ratuje bez naknade sve do Neretve, u Sklavoniji do rijeke nazvane Krka, i u Bosni do Hlivna. Onaj koji ne bude išao na vojsku kad mu bude rečeno neka plati 4 libre. ...«. Zlatna knjiga, 173.

¹⁰⁹ Kečkemet, 170.

a četvorica od njih čuvali su tvrđicu između Splita i granice.¹¹⁰ Poljičani su također, kao vojnici u mletačkoj službi, dočekivali u Solinu trgovačke karavane iz Bosne i pratili ih u Split.¹¹¹ Broj od 24 poljička pješaka u Splitu zabilježen je i 1586.,¹¹² dok je krajem XVI. stoljeća taj broj bio još veći, jer je i splitska vojna posada bila pojačana; na raspolaganju knezu bilo je 40 talijanskih pješaka i 100 Poljičana, koji su čuvali skelu, te 2 kumpanije konjanika (ukupno njih 16).¹¹³

Kao primjer migracije Poljičana u Split i uklapanja Poljičana u splitsko društvo, može se istaknuti obitelj Papalić, jedna od najuglednijih i najbogatijih obitelji u Splitu, za koju se drži da je podrijetlom iz Poljica,¹¹⁴ iako neki smatraju da poljičko podrijetlo obitelji Papalić »treba uzeti s velikom rezervom«.¹¹⁵ Prvi Papalići se poimence javljaju u Poljicima u XII. stoljeću,¹¹⁶ a u Split su se, postoji mišljenje, Papalići doselili krajem XIII. ili najkasnije početkom XIV. stoljeća.¹¹⁷ D. Kečkemet primjećuje da Papaliće u Splitu prvi put spominje isprava iz 1344., u kojoj se na dužnosti općinskoga suca navodi Krestol (ili Krstul) Petra Papalisa. Kasniji dokumenti potvrđuju ga kao jednoga od najuglednijih splitskih plemića. Osim njega, u XIV. i XV. stoljeću spominju se brojni članovi obitelji Papalić. Neki od njih obnašali su važne dužnosti i očito imali velik ugled u Splitu: bili su članovi Velikoga i Maloga vijeća splitske komune, zatim nadzornici živeža, izvora i mostova, konzuli, savjetnici kurije, kanonici, procjenjivači, čuvari ključeva grada, prokurator i splitske katedrale, zapovjednici ratne galije, rektori u vrijeme kad grad nije imao kneza, a obnašali su i dužnost poljičkoga kneza; primjerice Dujam Papalić se 1487. spominje kao poljički knez (»nobili homo ser Doymo di Papali dignissimo conte de Poliza«).¹¹⁸ Značajnu ulogu imali su Papalići i na kulturnom polju u doba humanizma i renesanse, u drugoj polovici XV. i prvoj polovici XVI. stoljeća. Smatra se da je njihova palača, građena u kasnogotičkome stilu (druga polovica XV. stoljeća), dijelom i pod vodstvom glasovitoga graditelja Juraja Dalmatinca, bila žarište splitskoga humanizma. Poznat je i prijateljski odnos Papalića s Markom Marulićem.¹¹⁹

Iz kojega su dijela Poljica Papalići došli u Split nije poznato. U notarskim spisima Ivana Čoue iz Ankone, u dokumentu od 28. listopada 1341. spominje se neka »zemlja u Žrnovnici, kraj zemlje nasljednika Papalića«, što bi značilo da su Papalići imali zemlju i kod rijeke Žrnovnice.¹²⁰ Osim toga, prema popisu splitskih posjeda 1525., smatra se da je posjed sela Mirčalokva i dijela sela Gošnja (Gostan), koji su 1445. prigodom diobe zem-

¹¹⁰ Novak, 1961., 97.

¹¹¹ Novak, 1961., 86.

¹¹² Novak, 1961., 98.

¹¹³ Novak, 1961., 109.

¹¹⁴ K. Jireček navodi da se oni u dokumentima od XIV.-XVI. stoljeća javljaju uglavnom kao Papali i Papalis. Jireček, 317; Splitski notar Ivan Čoue iz Ankone u svojim spisima od 1341.-1344. zapisuje »Papalis«. Stipišić-Nazor, dok. 108, 143, 167, 169, itd.

¹¹⁵ Kuzmanić, 68.

¹¹⁶ Pera, 65.

¹¹⁷ Vlašić, 72, 99-100; Omašić, 1991., 100.

¹¹⁸ Kečkemet, 170-172; Kuzmanić, 72.

¹¹⁹ Kečkemet, 174-177.

¹²⁰ Stipišić-Nazor, dok. 32: »Item terram positam ad Badi prope terram heredum Papalis ...«.

lje u Podstrani između didića i vlastele dobili didići, prije toga bio vlasništvo Papalića. Te su posjede vjerojatno prigrabili poljički didići nakon 1420. i zadržali ih. Na području Podstrane, zaključuje D. Vlašić na temelju dokumenta iz 1685. kojim su Mlečani vratili Papalićima njihova zemljišta, Papalići su prije dolaska Osmanlija imali 800 vretena zemlje, što je iznimno velik posjed. On drži da se njihov posjed protezao istočnom stranom rijeke Žrnovnice i obuhvaćao velik dio staroga zaselka Gostana. Na svome posjedu u blizini ušća Žrnovnice obitelj Papalić je sagradila kulu za obranu okolnoga imanja.¹²¹ Prema poznatom katastru dobara braće Alberta, Franje i Žigmunda Papalića iz 1688., u kojem se navode posjedi te grane Papalića, od posjeda koji su bili na području Poljica, spominju se samo Jesenice.¹²²

Stara predaja povezuje i splitsku obitelj Cindro s poljičkim područjem, navodeći da se jedan član obitelji Cindro oženio nekom djevojkom iz bogate poljičke obitelji Marić, pa se zato neki članovi obitelji Cindro javljaju i pod prezimenom Maričić, iz koje su također birani poljički knezovi; splitski plemić Augustin Maričić je 9. siječnja 1503. izabran za velikoga kneza poljičkoga.¹²³ Postoji i mišljenje da su Maričići stvarno bili poljička obitelj koja je navodno za vrijeme mletačke vladavine svoje prezime promijenila u Cindro. I obitelj Cindro imala je prije dolaska Osmanlija svoje zemlje na podstranskom području (u Bilaju).¹²⁴ Poljičkoga podrijetla vjerojatno je bila i splitska obitelj Bilinić. U spisima splitskoga notara Ivana Čoue iz Ankone spominju se Kropko Bilinić i njegovi sinovi Novak, Dobrić i Stanac (21. listopada 1341.) te Bogdan Bilinić, zvan Zgarca (19. ožujak 1344.) kao stanovnici Splita, dok se za Radoslava Bilinića navodi da je iz Boka («de Boccho») iz Poljica (5. travanj 1342.).¹²⁵

Putovi kao preduvjet komunikacije i prožimanja stanovništva

Ljudska potreba za komunikacijom zasigurno je stara koliko i čovjek. Jednako je tako stara potreba za putovima bez kojih je svako zamišljeno komuniciranje teško ostvarivo. Moglo bi se primijetiti kako je potreba čovjeka za komuniciranjem tijekom stoljeća ostajala ista; mijenjala su se samo sredstva komunikacije i tehnički uvjeti u kojima se ona odvijala. Glavna prijevozna sredstva tijekom srednjega vijeka na našim prostorima bili su konji, mazge, magarci i volovi, te, ako je riječ o velikim i prohodnijim cestovnim smjerovima, razne vrste velikih i malih kola.¹²⁶ Poljica, bez obzira na prirodnu izdvojenost svoga teritorija od okolnoga područja, nisu mogla živjeti bez komunikacije s neposrednim susjedima i ostalim područjima, a za bilo kakvu komunikaciju, neophodni su bili putovi. Putovi su bili i ostali neizbježan dio čovjekove svakodnevice, jedno od egzistencijalnih

¹²¹ »Villa Mirza de'quelli de'Papali occupata per li patrimoniali di Poliza«; Vlašić, 72, 99-100; Omašić, 1991., 100.

¹²² Kečkemet, 173.

¹²³ Pavić, 1903., 99.

¹²⁴ Vlašić, 101.

¹²⁵ Stipišić-Nazor, dok. 18, 280 i 535; Kropka Bilinića spominje G. Novak u popisu hrvatskih imena u gradu Splitu. Novak, 1957., 254.

¹²⁶ Čoralić, 1997., 159.

pitanja u procesu razvoja ljudskoga društva. Srednjovjekovni putovi koji su povezivali hrvatske prostore, velikim su dijelom slijedili pravce određene već u rimsko doba. No, iako se dio antičkih cesta održao i u srednjem vijeku, te iako je prometno-komunikacijski sustav cesta antičkoga Rima uglavnom bio temelj cestovne mreže u srednjem vijeku, drži se da su srednjovjekovne komunikacije većinom bile toliko zapuštene i uništene da ih je primjerenije nazivati putovima nego cestama. Zapravo, može se reći da su od »lijepa mreže rimskih cesta« – bilo zbog neodržavanja, bilo zbog toga što su uništene u »barbarskim« provalama – uglavnom ostali samo pravci.¹²⁷ S obzirom na dužinu i važnost, kopnene putove na hrvatskom prostoru u srednjem vijeku moglo bi se okvirno podijeliti na velike cestovne ili međumjesne komunikacije (»via magna«)¹²⁸ te na »via publica« ili »via communis« gradskih središta, koje su najčešće imale lokalnu prometnu ulogu. Ceste koje su u srednjovjekovnim povijesnim izvorima o dalmatinskim komunama definirane kao »via publica«, povezivale su različite dijelove pojedinoga distrikta i spajale ga s cestama međugradskoga značaja, a istim su se imenom nazivale i ulice koje su povezivale različite četvrti unutar gradskih zidina. Jednako tako, javni putovi postojali su na izvankomunalnim područjima, a njihovi su nazivi bili prilagođeni jeziku lokalnoga stanovništva (»put mesetni«, »put občinski«).¹²⁹ Primjer Splita i Poljica, odnosno nazivi za javni put u *Splitskom statutu* – »via publica«¹³⁰ i u *Poljičkom statutu* (čl. 101.) – »put općeni«,¹³¹ pokazuje razliku u uporabi jezika u javnom životu na području Splita i Poljica.

O važnosti putova i nužnosti njihove prohodnosti za život srednjovjekovnoga društva govore odredbe statuta gradova ili općina, koje reguliraju obveze svojih članova glede prohodnosti i održavanja istih. Zbog toga su komunalne vlasti postavljale nadzornike, čiji je zadatak bio održavanje putova i mostova, kako u gradu, tako i izvan njega. *Splitskim statutom* bila su određena četiri nadzornika (po jedan nadzornik za svaku gradsku četvrt) za održavanje putova, zdenaca i mostova,¹³² a istim statutom određena je kazna svakomu tko je napravio balkon ili postavio daske nad javnim putom, tko je bacao izmetine i prolijevao vodu ili što drugo po javnom putu¹³³ ili tko je oštetio ili zaposjeo javni put splitske

¹²⁷ Jacques Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, Zagreb, 1988., 177.

¹²⁸ Čoralić, 1997., 54.

¹²⁹ O tome vidi u: Čoralić, 1997., 56-57.

¹³⁰ »Item statutum et ordinatum est, quod quicumque possederit iuxta viam publicam communis Spalati ...« Statut grada Splita, prijepis latinskoga izvornika: lib. IV, cap. LX, 163; lib. V, cap. I, 194; lib. V, cap. VI, 195.

¹³¹ »Puti općeni imaju biti slobodni svakomu, kako je zakon, i ima put općeni veliki kroz župu ...«. Pera, 502.

¹³² Statut grada Splita, knjiga V, gl. 1 (O postavljanju četiri nadzornika za održavanje putova, zdenaca i mostova), 250: » ... (Oni su ovlašteni) da mogu primorati i dati da se primoraju oni ljudi koji su dužni održavati određeni put da ga popravljaju i održavaju i mogu izricati kazne i globe do iznosa od 5 solida protiv svakog onog tko se ne bi pokorio njihovim naređenjima da poprave i urede neki put. ...«.

¹³³ Statut grada Splita, knjiga V, gl. 2-6, str. 251-253: »Isto tako određeno je i naređeno da je načelnik sa rečenim nadzornicima i službenicima dužan dati popločati i popraviti ulice u gradu koje iziskuju neki popravak i to na trošak vlasnika kuća što se nalaze uz te ulice tako da svatko mora pred svojom kućom podzidati i popločati kako bude prikladno. A načelnik odnosno gradski upravitelj mora pod zakletvom prisiliti vlasnike kuća da to rade (gl. II, 251-252). (...) Isto tako određeno je i naređeno

komune.¹³⁴ Jednako kao *Splitski statut*, i *Poljički statut* propisuje da »puti općeni imaju biti slobodni svakomu«, određujući pri tome i širinu puta: »veliki općinski put« morao je biti širok »1 rozgu«,¹³⁵ a seoski put – »gonik«, morao je biti širok toliko, koliko je bilo potrebno da su njime mogla hodati 2 vola u jarmu. Dakako, putevi su bili opće (javno) dobro i nitko ih nije smio samovoljno suzavati ili premještati.¹³⁶ Prema tome, i na području Poljica postojala je razlika između glavnoga i manjih putova. Kazne propisane *Poljičkim statutom* za počinitelje razbojništva na cesti svjedoče da su takve pojave postojale, odnosno da putovanje nije uvijek bilo sigurno, a njihova je visina ovisila o težini počinjenoga zločina.¹³⁷

Komunikacija među različitim područjima ovisila je o prirodnim uvjetima, ali i o političkim prilikama i gospodarskim ili nekim drugim (primjerice, obrambenim) interesima. Upravo se na primjeru Splita i Poljica može pokazati koliko su spomenuti čimbenici otežavali uvjete za uspostavljanje dobrih splitsko-poljičkih odnosa u srednjem vijeku. Naime, osim što su sve do 1444. Split i Poljica uglavnom bili u sukobima, komunikaciju i uspostavljanje dobrih splitsko-poljičkih odnosa dodatno je otežavala prirodna izoliranost i teška prohodnost poljičkoga područja.¹³⁸ Tek s pojavom osmanlijske opasnosti u XV. stoljeću Poljica, kao svojevrsna predstraža, a posebice vojno sposobni Poljičani,

da nitko ne smije postaviti koju prepreku na javnom putu ili drugdje što bi zakrčilo prolaz. Onaj pak tko postupi suprotno, neka kao globu plati, svaki put (kad ne poslušna) nalog da tu zapreku ukloni, 40 solida. Od te globe polovica neka pripadne komuni, a druga (polovica) tužitelju (gl. IV, 252). Isto tako određeno je i naređeno da nitko ne prokrči put preko nečijega vinograda ili polja sam ili sa živinom. Ako tko postupi suprotno, neka kao kaznu plati 10 solida učini li to sam, a nake plati 20 solida, učini li to sa živinom. Od te globe polovica neka pripadne komuni, a druga (polovica) tužitelju (gl. V, 252-253). Isto tako određeno je i nadređeno da nitko ne smije napraviti balkon ni (postaviti) daske nad javnim putom, niti smije bacati izmetine, ni (prolijevati) vodu niti išta drugo na javni put. A tko bi suprotno postupio, neka plati globu od 20 solida za svaki put, od toga neka polovica pripadne komuni, a druga (polovica) tužitelju. A tko god to vidi, dužan je tužiti pod zakletvom (da govori istinu). A gradski upravitelj, vezan vlastitom zakletvom, neka dade ukloniti te balkone i uništiti (ih), a istodobno i daske koje bi (stršile) izvan (kućnih) zidova (gl. VI, 253).«

¹³⁴ Statut grada Splita, knjiga IV, gl. 60 (O onima koji zaposjednu putove ili nekretnine splitske komune), str. 209: »Isto tako određeno je i nadređeno da se tko god ima u posjedu nekretninu kraj javnog puta splitske komune i kraj toga puta iskopa neki jarak ili prokopa sam put tako da ga potpuno ošteti ili zaposjedne ili ga bude zaposjednutoga držao, kazni sa 100 solida u korist komune i neka ga popravi (odnosno oslobodi). A tko go to prijavi ili za to nekoga tuži, neka dobije polovicu globe. ...«.

¹³⁵ Na temelju jedne omiške rozge koja je bila duga 7 stopa, i mletačke stope koja je iznosila 0,347736 m, M. Pera smatra je »obćeni veliki put« morao biti širok oko 2.50 m, slično kao rimska »via«, koja je trebala biti široka oko 2.40 m. Pera, 213.

¹³⁶ Poljički statut (čl. 101) – O putevima: »Općinski putevi moraju biti slobodni za svakoga kako određuje zakon, a veliki općinski put kroz župu mora biti širok jednu rozgu. A seoski put gonik, taj mora bit toliko širok da mogu njime hodati dva vola u jarmu. Nitko ne smije suzavati put ili ga premjestiti drugamo bez dopuštenja općine ili suda.« Pera, 503.

¹³⁷ Poljički statut (čl. 41a): »Ako tko koga zlostavi ili ga opljačka na putu ili drugdje, ili mu postavi zasjedu, a da mu ovaj ništa nije skrivio, onda plaća kaznu od 100 libara; pola ide stranci, a druga polovica poljičkoj općini. ...«. Pera, 441.

¹³⁸ Prometnu izoliranost Poljica posebno je naglasio u svojim memoarima 1806. i francuski maršal Marmont, koji je tu izoliranost čak držao razlogom povlasticama Poljičanima od Mlečana, što potvrđuje pretpostavku da je prometna povezanost bila stoljetni problem Poljica: »Poljička Republika smještena je u prekrasnoj ali vrlo visokoj ravni izvan svih saobraćajnica, a put što tamo vodi vrlo je težak za napredovanje, ali vrlo prikladan za obranu.« Marmont, 65.

kao dobrodošli saveznici i branitelji, postaju predmetom iznimne pažnje splitskih vlasti. No, bez obzira na tešku prohodnost i prirodnu izoliranost poljičkoga područja, te usprkos političkim odnosima, neka prometna komunikacija (cesta ili put) između Poljica i Splita morala je postojati.

Za razliku od Splita koji je već u XIV. stoljeću bio polazište puta prema unutrašnjosti i izvozna luka preko koje je roba iz unutrašnjosti, posebice iz središnje Bosne,¹³⁹ nastavljala svoj prijevoz morem, značaj Poljica u geoprometnom smislu u razdoblju srednjega vijeka bio je zanemariv. Naime, glavni pravac kopnene trgovine u srednjem vijeku, koja se na konjima i kolima odvijala između Splita i Bosne, zaobilazio je to područje. Trgovačke karavane išle su putem koji je, slijedeći rimsku cestu, vodio iz Splita prema Klisu i Sinju, potom preko brda Prologa na Livanjsko polje prema Livnu i Jajcu.¹⁴⁰ Zaobiđeni od glavnoga prometnoga pravca koji je od obale vodio prema unutrašnjosti, Poljičani su komunikaciju s ostalim svijetom mogli ostvariti samo vlastitim priključcima na glavni pravac ili izgradnjom puta prema važnijim središtima u poljičkom susjedstvu (Split, Omiš, Klis). U tome im je velika prepreka bila planina Mosor i njezini obronci (vrh Primorske kose) te tokovi rijeka Žrnovnice i, posebice, Cetine, tako da je za prevladati izolirani položaj Poljica trebalo uložiti mnogo truda i graditeljskoga umijeća, posebice za izgradnju mostova. Naime, iako su vjerojatno postojali riječni prijelazi (skele) i gazovi preko rijeka Cetine i Žrnovnice, koje se u pojedinim razdobljima tijekom godine na više mjesta mogu jednostavno pregaziti, za siguran i neometan prijelaz prijeko rijeke u svako godišnje doba mostovi su bili najbolje rješenje.

Pisani izvori, osim mostova između Radobilje i Poljica sagrađenih na rijeci Cetini kod Blata na Cetini, u XIV. i XV. stoljeću ne spominju postojanje drugih mostova u Poljicima.¹⁴¹ Međutim, arheološki nalazi pokazuju da je u rimsko doba jedan put, otprilike iz Donjega Doca vodio preko Mosora i Biska do glavne rimske ceste iz Salone za Bosnu, koja je rijeku Cetinu prelazila preko mosta kod Trilja (Pons Tiluri),¹⁴² pa se može pretpostaviti da je takav put postojao u Poljicima i u srednjem vijeku i da su ga Poljičani koristili kao priključak na glavni put i most za prijelaz preko rijeke Cetine. Istraživanja o srednjovjekovnoj cestovnoj mreži potvrđuju da su u srednjem vijeku preko mosta kod Trilja vodili »cestovni pravci« prema Bosni i prema Imotskom.¹⁴³ Prema kartografskim prikazima, može se pretpostaviti i postojanje mosta na rijeci Žrnovnici, koji je vjerojatno bio sagrađen između Kamena, s desne, i podnožja Peruna, s lijeve strane rijeke Žrnovnice, otprilike neposredno prije

¹³⁹ Pederin, 127.

¹⁴⁰ Jireček, 296; Šegvić, 16-17.

¹⁴¹ O postojanju komunikacije i mostova između Poljica i Radobilja preko rijeke Cetine svjedoči izvješće providura Ivana Antuna Dandola Mletačkoj Republici od 8. veljače 1503. da su, radi opasnosti od osmanlijskoga napada, Poljičani 6. veljače 1503. srušili četiri mosta kod Blata na Cetini. U izvješću je navedeno da su ta četiri mosta »stanovnici Radobolja podigli radi boljeg prijelaza preko rijeke Cetine, a da je svaki toliko širok da su lako dva konja upored mogla proći«. Pavić 1903., 99; Pavić 2003., 41.

¹⁴² *Bullettino*, 26/1903., sv. 8-11, 122-123

¹⁴³ Čoralčić 1997., 205, detaljna karta br. 8: Južna Hrvatska, Dalmacija i Hum (izradio I. Jurković).

mjesta gdje se rijeka račvala u dva kraka (tzv. peta Peruna) i tako spuštala prema moru.¹⁴⁴ Na Kamenu su Mlečani, čini se sredinom XV. stoljeća, sagradili novu utvrdu radi obrane od Osmanlija,¹⁴⁵ a može se pretpostaviti i radi kontrole pretpostavljenoga prijelaza preko Žrnovnice. Moguće je da je na rijeci Žrnovnici postojao još neki most, osobito u njezinom gornjem toku.

Dakako, neki je prijelaz morao spajati i Omiš s Primorjem, jer su Omišani na tom području imali svoje posjede. Na takvu pretpostavku navodi i položaj omiških graničnih utvrda (kaštela) na rijeci Cetini: Visuća i Kunka, koje su, zajedno s najznačajnijom omiškom tvrđavom Starigrad, štatile omiški distrikt.¹⁴⁶ Naime, drži se da su utvrde Visuć i Kunak, koje se nalaze na relativno maloj udaljenosti s mogućnošću vizualnog kontakta, podignute prvenstveno za kontrolu teritorija i riječnih prijelaza, odnosno plovnog puta Cetinom od ušća u Jadransko more do sela Podašpilje.¹⁴⁷ To se posebice odnosi na Visuć, budući da se u bosanskim poveljama iz XV. stoljeća spominje pojam »gabelas subtus Visochium«, što neki drže jasnim znakom začetka podgrađa trgovačkog karaktera, gdje se ubirala carina na robu koja je dolazila karavanskim putem iz unutrašnjosti iz smjera Zadvarja i Poljica ili je stizala brodovima uzvodno s jadranskih otoka.¹⁴⁸ Uostalom, Jakov iz Ferma je prilikom izjave iz 1329. kako je krivotvorio ispravu u korist Jurja II., spomenuo da su on i Juraj II. jahali od Omiša preko Žrnovnice prema Solinu.¹⁴⁹ Na tom putu su, negdje blizu Omiša, morali prijeći i rijeku Cetinu – ili preko mosta ili skelom ili su je jednostavno pregazili na konjima. S obzirom na to da je u novije doba podignut i most preko rijeke Cetine kod

¹⁴⁴ »Carta di Camucio dell'a. 1571.«, *Bullettino*, a. 1903., Tav. XVII. i »Carta dell'a. 1650«, *Bullettino*, a. 1913., Tav. VI.; Osim postojanja mosta, na tim se kartama jasno vidi da je ušće rijeke Žrnovnice u more imalo dva kraka. Most preko rijeke Žrnovnice, kojim su putnici idući iz smjera Žrnovnice (sela) prelazili u Podstranu i »Poljičku knežiju« spominje se i u vizitacijama splitskih nadbiskupa u XVIII. stoljeću. Vizitacije, 147, 163.

¹⁴⁵ S. Bulimbašić, Povijest splitskih baroknih utvrda, *Obnova bastiona Priuli*, Split, 2003., 14.

¹⁴⁶ Tvrđava Starigrad podignuta je na mjestu antičkoga kasteluma Oneum vjerojatno krajem 14. ili početkom 15. stoljeća, na strateški značajnom vrhu brda nad Omišem, s kojega je moguće pratiti sva kretanja u srednjim Poljicima, kao i plovidbu morskim kanalom između Splita i Makarske. Za mletačke vlasti, koje su u njoj držale manju posadu od 8 do 15 vojnika, imala je ulogu predstraže Omiša i Splita. Tvrđava Visuć nalazila se 5 km uzvodno od Omiša, na strmom stijeni Visuća koja dominira nad lijevom stranom rijeke Cetine, u blizini sela Podašpilje, do kojega je ona bila plovna. U dokumentima se Visuć najranije spominje 1324. godine. Tvrđava Kunak, smještena uzvodno na omiškoj strani Cetine, nalazi se blizu sela Kučića, a prvi puta se spominje u *Poljičkom statutu* iz 1482. godine. V. Kovačić, Tvrđave na donjoj Cetini u obrani komunalnog teritorija, *Omiški ljetopis 1*, Omiš, 2002., 74-75, 81-82; Drži se da je Kunak (Kunjak) sagradio Žarko Dražojević. Vidi: Domljan, 101.

¹⁴⁷ V. Kovačić, 2002., 86.

¹⁴⁸ V. Kovačić, 2002., 82; U svom *Putovanju po Dalmaciji u 70-im godinama XVIII. stoljeća* i Alberto Fortis zapisao je da je Cetina plovna do Visuća: »Izašavši iz tjesnaca kod Mirica, Cetina se široko razlijeva po dolini i grana se između sprudova i sedrenih nakupina. Na nepunu milju niže mogu stići brodice; ovdje se nekoć iskrcavala sol u podnožju tvrđave Viseć koja je prije stotinjak godina srušena kao nekorisna. (...) Od tog mjesta do mora rijeka teče slobodno tri milje ne nalazeći zapreka, premda ide zavojitim putem između klisura jezovite visine koje joj na dugačkim dionicama tvore okomite gatove.« Fortis, 204.

¹⁴⁹ Lucius, Ostavština, Arhiv HAZU, sv. 15, 17.

Podgrađa («Pavića most»), moguće je da je na tom mjestu i u srednjovjekovnom razdoblju postojao most ili barem neki prijelaz («gaz») preko rijeke.

Putovi kroz Poljica

S obzirom na ovdje spomenute spoznaje o glavnim prometnim pravcima iz Splita prema unutrašnjosti, te s obzirom na brdoviti i teško prohodan poljički teritorij, može se pretpostaviti da su uvjeti za međusobnu povezanost Poljica (srednja i gornja) i Splita u srednjem vijeku bili vrlo loši. Ipak, podaci iz *Poljičkoga statuta*, ali i potreba svakodnevne, navode na zaključak da su poljička sela nekom cestom ili putovima i stazama, te prijelazima preko rijeka Cetine i Žrnovnice bila povezana s Klisom, Omišom i Splitom. Dakako, i među sobom. Prema »arheološkoj karti Solina i okolice iz 1902.«¹⁵⁰ u rimsko doba je cesta, koja je iz Splita i Solina vodila na područje današnjih Poljica, prelazila rijeku Žrnovnicu negdje kod istoimenoga sela, odakle je nastavljala prema današnjem selu Sitno i dalje prema Dubravi.

Nema podataka da se taj put koristio i u srednjem vijeku, što naravno ne isključuje takvu mogućnost. Nasuprot tome, može se pretpostaviti da je makadamska pet metara široka cesta («poljička magistrala»), koja je na zalaganje A. Pavića sagrađena početkom XX. stoljeća, dobrim dijelom slijedila trasu »velikoga općinskoga puta«, spomenutoga u *Poljičkom statutu*. Ta je cesta povezala zapadne i istočne granice Poljica, a vodila je od Strožanca na zapadu, duž srednjih Poljica, do dva mosta na rijeci Cetini, na istoku Poljica; onoga na Blatu na Cetini, koji povezuje Poljica sa Sinjom i Imotskim, te onoga u Podgrađu, koji od Poljica vodi prema Makarskoj.¹⁵¹ Spomenutu cestu, čiji je smjer i danas glavna veza kroz srednja Poljica, F. Ivanišević naziva »nova poljička cesta«. U svom zapažanju, on ističe da cesta vodi uz tok rijeke Žrnovnice, pokraj podstranskih mlinica na Kamenovu podno Peruna, odakle zavija i penje se malom uzbrdicom uz Vilar do sela Srinjine; »zatim je s lijeve strane drugo selo Sitno i za njime Dubrava, dok su s desne strane Tugare, a tamo dalje preko Graca su sela Gata, Ostrvica, Zvečanje, Kostanje i Podgrađe«.¹⁵² Ta je cesta u srednjem vijeku, ako je postojala, mogla prema Splitu nastavljati preko već spomenutoga mosta na rijeci Žrnovnici kod Kamena. S Omišem srednja Poljica vjerojatno su bila povezana »konjskim putevima za jahanje«, koji su vodili »iz Omiša na Gata kroz Prosik«, odnosno »uz Lisičinu i Rasovo na Tugare«.¹⁵³ Može se pretpostaviti da je i »konjski put« od Gata preko Rašeljke do Gornjega Doca, također sagrađen na zalaganje A. Pavića, slijedio trasu nekoga srednjovjekovnoga »međuseoskoga« puta – »gonika«.¹⁵⁴ F. Ivanišević navodi i put od Srinjina, koji vodi na Gornje Sitno podno Mosora, pa se uz

¹⁵⁰ Bulletino, XXV/1902.: »Arheologična karta Solina i okolice«.

¹⁵¹ I. Banić, 1989., 29.

¹⁵² Ivanišević, 1903., 185-186; V. Delonga navodi da je antička cesta prolazila od Salone kroz Srednja Poljica (uz Naklice) i preko Blata na Cetini vodila do stare Narone (Vid kod Metkovića), te da je tu komunikaciju slijedila kasnija Napoleonova cesta i današnja cesta kroz Srednja Poljica. V. Delonga, Arheološka istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja na lokalitetu »Grebčine« u Naklicama, Mosorska vila, Omiš, 1991., 139.

¹⁵³ F. Ivanišević, *Poljica*, Split 1987., 71.

¹⁵⁴ Banić, 1989., 29.

oštru liticu penje preko Ljutoga kamena i zatim niz drugu stranu Mosora spušta u gornja Poljica, prema selima Dolac, Srijane, Gornje Polje i Trnbuse.¹⁵⁵ Za njega Poljičani kažu da postoji »od pamtivijeka«, a povijesni izvori (reambulacija iz 1397.) potvrđuju da je postojao u srednjem vijeku.¹⁵⁶ Mora se pretpostaviti i postojanje putova, odnosno staza koje su vodile od jednoga do drugoga sela u Poljicima, vjerojatno pravcima koje spominje F. Ivanišević u svom djelu.¹⁵⁷

Putovi kroz Primorje

Za razliku od srednjovjekovnoga puta iz Poljica prema Splitu, mogući srednjovjekovni put (»cesta«) između Splita i Primorja vidljiv je na prikazima Splita i okolice iz XVI. i XVII. stoljeća i može se pouzdano locirati. Izravna komunikacija između Primorja i Salone postojala je već u antičkom razdoblju, a tome je pogodovala i konfiguracija terena, odnosno međusobna prohodnost toga područja, jer rijeka Žrnovnica, čini se, nije predstavljala ozbiljniju prepreku za komunikaciju. Prema već spomenutoj arheološkoj karti, u rimsko doba ceste iz Solina i iz Splita spajale su se pred Stobrečom (Epetium), odakle je cesta vodila u Primorje preko mosta na ušću rijeke Žrnovnice u more i nastavljala kroz naselja Podstranu (Pituntium), vjerojatno preko Mutograsa i Jesenica (Nareste) do Omiša (Oneum) i dalje do Vida kod Metkovića (Narona), odnosno do Drača i jedne od najznačajnijih antičkih komunikacija – Via Egnatia.¹⁵⁸ Trasu iz rimskoga doba najvećim dijelom slijedi današnja cesta (tzv. Jadranska magistrala), koja uz obalu mora povezuje Stobreč i Omiš. Drži se da je spomenuta rimska cesta uz morsku obalu u srednjem vijeku bila zapuštena i nestala, jer su Hrvati živjeli u naseljima podignutim u višim dijelovima Primorja, pa se pravcem iz rimskoga doba nisu služili. Zbog toga je srednjovjekovni put kroz Primorje, kao nastavak putova koji su išli iz Splita i Solina prema Omišu, prolazio podalje od mora, povezujući naselja u podnožju vrhova Primorske kose. Započinjao je od spomenutoga mosta kod Kamena, odakle se penjao uz Kopilu do prvih zaselaka Gostana i Peruna, a zatim je nastavljao prema istoku i preko zaselka Mirče i sela Podstrane vodio istim smjerom prema srednjovjekovnim Jesenicama, Dućama i Omišu.¹⁵⁹ Može se pretpostaviti da su pojedini odvojci s toga puta, kao što se vidi na zemljovidu Splita i Klisa s okolicom iz 1650., povezivali naseljene objekte uz obalu; na primjer samostan sv. Petra Gumajškoga, koji se nalazio uz more, na mjestu zvanom Selo, ili Opaće Selo i Bilaj u Podstrani. Tako i primjer Primorja, u kojem srednjovjekovni put nije slijedio pravac rimske ceste, potvrđuje da je smjer putova kroz povijest, osim o geografskim uvjetima, ovisio i o trenutnim prilikama i potrebama lokalnoga stanovništva.

¹⁵⁵ Ivanišević, 1903., 185-186.

¹⁵⁶ CD XVIII, 265: »... (re)cto tramite ad uiam, que vadit ad Sitno et per uiam iterum ad orientalem partem prospiciendo et usque ad quamdam Stinizam super villam Srenine ...«.

¹⁵⁷ Ivanišević, 1987., 70-72.

¹⁵⁸ F. Bulić, Ritrovamenti antichi fra Podstrana (Pituntium) e Jesenice di Poljica (Nareste), *Bulletino*, a. 30, Spalato 1907., 142-145; Škegro, 54.

¹⁵⁹ Vlašić, 121.

Putovi između Poljica i Primorja

Sama povezanost između Poljica i Primorja također je bila otežana, a takva je i danas, jer se zbog brdovitoga terena i strmih vrhova Primorske kose u srednja Poljica relativno lako može doći jedino uz rubne dijelove Primorja, odnosno uz tok rijeka Žrnovnice i Cetine. Takva otežana povezanost vjerojatno je jedan od uzroka što se Primorje sve do 1444. u dokumentima ne spominje kao dio Poljica. S velikom vjerojatnošću može se pretpostaviti da je u srednjem vijeku Primorje sa selima srednjih Poljica bilo povezano uskim i teško prohodnim brdskim puteljcima. F. Ivanišević navodi da se konjskim putem »iz primorja priko Stomorice, priko Sukmasina (dolazilo) u Tugare, a priko Ostroga i Oblika u Srinjine«. ¹⁶⁰ Iz Podstrane se do susjednih Srinjina i ostalih poljičkih sela moglo doći i »preko krševite Vršine«, ¹⁶¹ odnosno »priko Pišćenice« putem koji je bio »samo za noge« i kojim »živinče naprčeno« nije moglo »prilaziti«. ¹⁶² Stariji mještani Jesenica i jeseničkih zaselaka Zeljoviće i Krug potvrđuju Ivaniševićeve navode da je preko brda u Tugare i srednja Poljica vodio »konjski« put iz Jesenica i Duća. Danas su ti putovi uglavnom zapušteni, a jedina sigurna, odnosno lako prohodna veza između (danas poljičkoga) primorja i ostalih dijelova Poljica jesu cestovni pravci uz rijeku Žrnovnicu i Cetinu.

Za prebacivanje veće količine dobara ili težega materijala iz Primorja u Split, vjerojatno su korištene lađe. Na to upućuje isprava iz 1430. koja među obvezama seljaka na zemljama splitskoga samostana sv. Stjepana, navodi i prijevoz samostanskoga sijena na lađama. ¹⁶³ Spomenute lađe bile su najvjerojatnije splitske, jer nije poznato da su stanovnici Primorja u srednjem vijeku posjedovali lađe i bavili se pomorstvom.

KRATICE

Bullettino – *Bullettino di archeologia e storia dalmata*. Spalato.

CD – *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae*. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.

DAZ – Državni arhiv Zadar.

SHP – Starohrvatska prosvjeta. Split.

VAHD – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*. Split.

¹⁶⁰ Ivanišević, 1987., 71.

¹⁶¹ Vlašić, 122; Ivanišević, 1903., 185: »Očeš li se naziriti na dona Polica ili primorje, uz desetak odušaka popni se iz Srinina na Vršinu, pod tobom stoju tri sela: prama Splitu Postrana, a prama Omišu Jesenice i Duće.«

¹⁶² Ivanišević, 1987., 71.

¹⁶³ Omašić, 1991., 99-100; Vlašić, 261-262.

IZVORI

I. Neobjavljeni izvori:

– Ostavština I. Lučića-Luciusa (Lucius, Memorie), Arhiv HAZU, sv. 15., str. 17-18, 95.

Državni arhiv Zadar (DAZ):

- DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 19, sveščić 1
- DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 19, sveščić 3 (Civilium Liber sub comit. Alexandro Marcello a die VI augusti 1447 – XXIV julii 1449)
- DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 2 (II-dus Liber Testamentorum et Inventariorum Notario Dominico de Manfredis cancellario Comunitatis Spalati 1437)
- DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 3 (III-ius Liber Testamentorum et Inventariorum Notario Dominico de Manfredis cancellario Comunitatis Spalati 1437, 1438, 1439)
- DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 6, svezak 21, sveščić 4 (Testamentorum Liber per Dominicum de Manfredis notarium et Cancellarium Comunitatis Spalati a die XXVI decembris 1447 ad diem XIV augusti 1450)
- DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 24, svezak 40, sveščić 1
- DAZ, sign. Stari splitski arhiv, kutija 22-23, svezak 39, sveščić 11
- DAZ, Spisi stare splitske općine, kutija 2, svezak 5, sveščić 1 (Spisi splitskoga bilježnika Albertola Bassanega de Mediolana 1368-1369)

Prilozi I (na kraju knjige):

- Sveščić konceptata splitskoga notara Ivana Čoue iz Ankone 1360-1361, Arhiv HAZU, Ia, 40a.
- Fragmenti konceptata splitskih notara (nepoznat notar), Arhiv HAZU, Ia, 40b.

Prilozi II (na kraju knjige):

- Fragmenta Quaternarum Ciuitatis Spalatensis. De annis 1434-1579, Arhiv HAZU (signatura: II.d. 155)

II. Objavljeni izvori:

Bullettino XXV/1902 – Documenti risguardanti la fu republica di Poljica, Bullettino XXV/1902, copert.

CD – Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. I-XVIII. Ur. T. Smičiklas (II-XII), M. Kostrenčić (I, XIV-XVI), S. Gunjača (XVII), D. Rendić-Miočević (XVIII), Zagreb 1904-1990.

- Fortis – Alberto Fortis, *Put po Dalmaciji* (pretisak djela iz 1774. godine), Split, 2004.
- Historia Salonitana – **Toma Arhiđakon**, *Historia Salonitana (povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika)*, Olga Perić – predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik, Mirjana Matijević Sokol – povijesni komentar, Radoslav Katičić – studija Toma Arhiđakon i njegovo djelo, Književni krug, Split, 2003.
- Konstantin Porfirogenet – Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, (priredio M. Švab, preveo N. pl. Tomašić), Zagreb, 1994.
- Kronika – V. Rismondo, *Toma Arhiđakon – Kronika*, Split, 1960.
- Letopis – *Letopis popa Dukljanina*, ur. F. Šišić, Beograd-Zagreb, 1928.
- Marmont – *Maršal Marmont, Memoari* (priredio i preveo Frano Baras), Split, 1984.
- Poljički statut (ur. I. Banić), Gata, 1995.
- Poljički statut (ur. F. Mihanović), Gata, 2000.
- Statut grada Splita 1998. – *Statut grada Splita – splitsko srednjovjekovno pravo* (uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i posebnim kazalom pojmova popratio te za tisak priredio Antun Cvitanić), Split, 1998.
- Stipišić-Nazor – J. Stipišić-A. Nazor, *Spisi splitskog bilježnika Ivana pok. Čove iz Ankone od 1341-1344, MONUMENTA SPECTANTIA HISTORIAM SLAVORUM MERIDIONALIU*, vol. 53., Zagreb, 2002.
- Vizitacije – Danko Vlašić, *Vizitacije poljičkih župa u XVIII. st.*, Split, 1995.
- Zlatna knjiga – *Zlatna knjiga grada Splita*, sv. I, (priredili V. Gligo-M. Berket-V. Rismondo-Lj. Šimunković), Split, 1996.

LITERATURA

Ančić, M.

2005. Inventar splitskoga kancelara i javnoga bilježnika Tome Colutii de Cingula, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 47, 99-148.

Banić, I.

1989. Iz korespondencije Alfonsa Pavića, *Poljica 14*, Gata, 27-52.

Bulić, F.

1907. Ritrovamenti antichi fra Podstrana (Pituntium) e Jesenice di Poljica (Naresto), *Bulletino*, a. 30, Spalato.

Bulimbašić, S.

2003. Povijest splitskih baroknih utvrda, *Obnova bastiona Priuli*, Split, 24-44.

Čoralčić, L.

1997. Poljičani u Veneciji u razdoblju XV.-XVII. st., *Kačić*, Split.

Dabinović, A.

1990. *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb.

Delonga, V.

1991. Arheološka istraživanja ranosrednjovjekovnog groblja na lokalitetu »Grebčine« u Naklicama, *Mosorska vila*, Omiš.

Domljan, Ž.

2008. Plemeniti rod Dražoevića-Jelića poljičkih, *Hrvatska revija* 3, Zagreb, 98-108.

Duplančić, A.

1988. Kartografski prilozi poznavanju granica između Splita i Poljica, *Zbornik Ivan Paštrić (1636.-1708). Život, djelo, suvremenici*. Split, 153-164.

Ivanišević, F.

1903. Poljica. Narodni život i običaji. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU, knj. VIII, sv. 2 (ur. T. Maretić i D. Boranić), Zagreb.

1987. *Poljica*, Split.

Jakić-Cestarić, V.

1972. Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena. *Radovi instituta JAZU*, 19, Zadar, 99-166.

1974. Ženska osobna imena i hrvatski udio u etnosimbiotskim procesima u Zadru do kraja XII stoljeća, *Radovi instituta JAZU* 21, Zadar.

Jireček, K.

1962. Romani u gradovima Dalmacije tokom srednjega vijeka, *Zbornik Konstantina Jirečeka II*, Beograd.

Jurišić, K.

1972. K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb.

Jutronić, A.

1971. Poljičani na Braču, *Poljički zbornik II*, Zagreb, 213-220.

Kaštelan, S.

1940. *Povijesni ulomci iz bivše slobodne općine – Republike Poljica*, Split.

Katić, L.

1958. Granice između Klisa i Splita kroz vjekove, *SHP* 6.

Kečkemet, D.

1978. Poljički Papalići i njihov doprinos gradu Splitu, *Poljički zbornik III*, Split, 169-192.

Kovačić, S.

1994. Župe splitske nadbiskupije u Poljičko-radobiljskom dekanatu g. 1625., *Synthesis Theologica*, *Zbornik u čast p. Rudolfa Brajčića SJ prigodom 75. obljetnice života*, Zagreb.

Kovačić, V.

2002. Tvrdave na donjoj Cetini u obrani komunalnog teritorija, *Omiški ljetopis* 1, Omiš, 73-90.

Kulischer, J.

1957. *Opća ekonomska povijest I*, Zagreb.

Kuzmanić, M-N.

1998. *Splitski plemići (prezime i etnos)*, Split.

Le Goff, J.

1988. *Civilizacija srednjovjekovnog zapada*, Zagreb.

Lopez, R.

1978. *Rođenje Europe*, Zagreb.

Lučić, J.

1980. Komunalno uređenje dalmatinskih gradova u XI. st., *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti istraživačkog centra JAZU*, vol. 10, Zagreb.

Marušić, J.

1978. Poljičke Tugare u Trpimirovoj povelji i Sumpetarskom kartularu, *Poljički zbornik III*, 71-85

1992. *Sumpetarski kartular i poljička seljačka republika*, Split.

Matijević-Sokol, M.

2002. *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*, Jastrebarsko.

Mažuranić, V.

1975. *Pravno-povijesni rječnik (1908.-1922., pretisak)*, Zagreb.

Milić, B.

1995. *Razvoj grada kroz stoljeća 2 (srednji vijek)*, Zagreb.

Novak, G.

1957. *Povijest Splita I*, Split.

1961. *Povijest Splita II*, Split.

Omašić, V.

1991. Iz prošlosti Podstrane, *Podstrana od davnine do naših dana*, Podstrana.

Ostojić, I.

1975. *Metropolitanski kaptol u Splitu*, Split.

Pavić, A.

1903. Prinosi povijesti Poljica, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, Sarajevo, 59-100, 241-272, 405-482.

2003. *Prinosi povijesti Poljica* (pretisak), Priko.

Pederin, I.

1994. Livno i karavanski put od Jajca do Splita u XV. stoljeću, *Livanjski kraj u povijesti* (ur. Boško Marijan), Split-Livno.

Pera, M.

1988. *Poljički statut*, Split.

Praga, G.

1927. Testi volgari spalatini del Trecento, *Atti e memorie della Societa dalmata di storia patria II*, 36-131.

Raukar, T.

1980/81. Komunalna društva u Dalmaciji u XIV. st., *HZ XXXIII-XXXIV*, 139-209.

1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*. Zagreb.

2003. *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, Zagreb.

Ravančić, G.

2001. Curia Maior Ciuilium – najstariji sačuvani registar građanskih parnica srednjovjekovnog Zadra (1351.-1353.), *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, Zadar, 85-160.

Steindorff, L.

1987. Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana, *Starohrvatska prosvjeta*, sv. 16, 141-152.

Suić, M.

1956. Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku, *SHP* 5, 7-19.

Šegvić, D.

1914. Tommaso Arcidiacono. Il suo tempo e la sua opera, *Bullettino*, Spalato.

Šimunović, P.

1971. Nomenklatura poljičkog krša, *Poljički zbornik II*, Zagreb, 185-198.

Škegro, A.

2002. *Na rubu opstanka (Duvanjska biskupija od utemeljenja do uključenja u Bosanski apostolski vikarijat)*, Zagreb.

Šunjić, M.

1967. *Dalmacija u XV stoljeću*, Sarajevo.

Vlašić, D.

1988. *Prošlost Podstrane*, Split.

Zaradija, A.

1988. Svetkovina Sv. Klementa Rimskog – ćirilometodska baština Poljica. *Poljica* 13, Gata.

Zelić-Bučan, B.

1968. Bosančica – poljičko narodno pismo, *Poljički zbornik I*, Zagreb, 143-152.

PALJETKOVA SUIGRA ZBILJE I FIKCIJE
ROMAN KOJI OŽIVLJUJE VRIJEME, OSOBU MARINA DRŽIĆA
I NJEGOVO DJELO
(LUKO PALJETAK: *MARIN, ROMAN O DRŽIĆU*, PROFIL, ZAGREB, 2011.)

Vlatko Perković

Luko Paljetak je u vremenu intenziviranja znanstvenog istraživanja o Marinu Držiću¹, njegovu životu i djelu, započeo oživljavati Držićev život i nastanak njegovih djela drugačijom metodom od one svojstvene upravo tada aktualnom traganju za pouzdanim činjenicama, arhivskim zabilješkama i nastojanjima da se znanstveno raščlane njegove komedije, pastorale i »urotnička pisma«. On piše roman o Držiću. Tako ga i naziva: *Marin, roman o Držiću*. Paljetak se pritom oslanja na svu pronađenu dokumentaciju o Držićevu življenju, ali se susreće i s nedostatkom podataka o pojedinim periodima njegova života. I tada zaključuje da su ta (arhivska) »prazna mjesta«² zasigurno bila ispunjena takvim događajima kakve je inicirao zapis prije praznine i na kakav se nastavlja vjerodostojni arhivski podatak poslije nje. Uzimajući u obzir tu posljedičnost događanja, baš kao i cjelokupno Držićevo djelo, Paljetkova rekonstrukcija kontinuiteta Držićeva življenja dobiva logičko utemeljenje.

Ali, iako je taj doseg vrijedan divljenja te svojim realitetom nudi čitatelju *istinu o Držićevu životu*, sam roman ne teži znanstveno-povijesnoj rekonstrukciji Držićeva života. Paljetak se od samog početka utječe romanesknoj, a ne stvarnoj istini o životu autora *Dunda Maroja*. Paljetak, naime, ne piše znanstveni životopis. On piše, kako i sam naslov djela kazuje, *roman o Držiću*. Pritom, držeći se i onog davnog Lessingova naputka, on ne piše

¹ 2008., 500. obljetnica Držićeva rođenja, koja je rezultirala novim prilozima držićologa. Sam Paljetak napisao je 17 natuknica za *Leksikon Marina Držića*.

² *Luko Paljetak: Moj Držić nije urotnik, nego plemić koji želi vratiti čast*, Jutarnji list, 23. svibnja 2011.

ništa »što se protivi znanju«³ jer karakter svog proznog lica Marina formira na temelju povijesnih činjenica, a ne nasuprot njima. I takav *karakter* onda sam po sebi i u stvarnim povijesnim okolnostima privodi ostvarenju tih činjenica. A »prazna mjesta« o razlozima njihova ostvarenja autor ispunjava svojim domišljajem tih *razloga*. A oni se uistinu »ne protive našem znanju« o Držiću jednostavno stoga što takvog »znanja« o njima nema u arhivskim podacima. Ima samo poznatih činjenica, takvih za koje smo već vidjeli da ih ostvaruje upravo takav *karakter*. Paljetak, dakle, sve ono što se zna koristi kao valjano uporište za razvoj svoje fikcije – čime sve fikcionalno zaogrće stvarnim, znanstveno vjerodostojnim, dok u isto vrijeme svu korištenu arhivsku građu o Držićevu životu fikcionalizira. Na toj razini sretnog užljebljenja dvaju različitih izvorišta kojima ispisuje svoje stranice, njegovo štivo postaje jedinstvena umjetnička cjelina koja ne samo da se »ne protivi znanju«, nego znanje »povećava«⁴, i utemeljuje.⁵ Dakako, pedantan arhivist mogao bi kazati: »Da, ali to ipak nije bilo tako.« Ali i dočekati odgovor: »Ali vi nemate nikakva uporišta za tvrdnju da je bilo drukčije. Takva dokumentacija ne postoji!«. Osim toga, umjetničko djelo ne istražuje nespornu i stopostotnu istinu o tome kako je nešto bilo. To je stvar neke druge struke. Umjetničko djelo iznosi *svoju istinu*, iskazuje kako je nešto *moglo biti*⁶. A u slučaju ove ili one osobe, primjerice Držića, arhivski su podaci najčešće pravnog karaktera, ne govore o njegovim osjećajima, zamišljajima, snovima. Podaci nisu život. Oni su samo *dokazi* o življenju. Literarno oživjeti koju osobu znači oživjeti intimne, povijesne i sociološke *razloge* koji uvjetuju te *dokaze življenja*. U konkretnom slučaju Marina Držića ti *dokazi* postoje. To su između ostalog njegova djela. A sami *razlozi* koji su izazvali Držićevo djelo sada su oživljeni u Paljetkovu djelu. Oni su stvaralački čin romanopisca. I stoga ćemo u sljedećem stavku razmatrati umjetničko djelo o Držiću, a tek preko njega i samog Držića.

Paljetak se zameće velikim zadatkom: oživljavanjem bogatstva života svoga proznog lica, njegovim intimnim sabiranjem naboja, osjećajnog naboja, odnosa prema stvarnosti, osobnih poriva, dinamičnog duhovnog života, tjelesnih žudnji i njegovih iskustava u različitim sredinama, u rodnom i domicilnom Dubrovniku, a i u mnogim europskim lokalitetima u kojima je boravio. To je ono što prethodi zabilježenim *dokazima* njegova življenja. Ono što je privodilo stvaranju njegova djela. Tih podataka u arhivima nema. A ono što ima, nedostavno je da oživotvori prozno lice. Nema ni motiva koji Marina pokreće prema takvu življenju koje mu priskrbljuje građu za njegovo djelo. Ali, rekosmo to, postoji

³ Lessing, *Hamburška dramaturgija, Tridesettreće pismo*.

⁴ Isto.

⁵ Lessing se u *Devetnaestom pismu* svoje *Hamburške dramaturgije* susreće sa sličnim problemom. On piše: »Ako mogućnost da se neka stvar može dogoditi izvodimo samo iz toga, što se dogodilo, što nas onda sprečava da u cijelosti izmišljenu fabulu smatramo instinskim povijesnim događajem o kojem nismo do sada ništa čuli? Što je ono najbitnije, što nekoj povijesti daje žig istinitosti? Nije li to njena unutarnja vjerodostojnost... U kazalištu« (a to se u konkretnom slučaju odnosi i na prozu) »ne treba da učimo što je učinio neki čovjek, već što bi u danim prilikama učinio svaki čovjek istog značaja...« (prijevod Vlatka Šarića, izdanje Državnog izdavačkog poduzeća Hrvatske, Zagreb, 1950.)

⁶ Aristotel, *O pjesničkoj umjetnosti*.

djelo. I činjenice Držićeva života. I to je Paljetku bilo dostatno da započne tragati za tim presudnim *motivom*. On ga pronalazi u Marinovu samoosjećanju svog dostojanstva nasuprot činjenici da on kao neplemić u feudalnom poretku nije imao pristup odabiru za sudjelovanje u promišljanju sudbine Grada i njegova puka. Na toj točki povijesno-sociološke zamke renesansnog stoljeća bačene na osobu koja osjeća izuzetnost svoje potencijalne energije i nedostatak obiteljskog plemićkog grba za puno sudjelovanje u gradskim odlukama, Paljetak pronalazi *motiv* za Držićevo pristajanje na to da se svojim uslugama Republici dovine do toga da ga zahvalna Republika obdari plemstvom. I na tom motivu, toj Marinovoj intimnoj pokretačkoj energiji, Paljetak gradi razloge koji njegova Marina pokreću na to da prihvati dobačenu mu *mrkvu* od Republike i započne utrku za svoj grb.

Paljetkov Marin postaje *čovjek sa zadatkom* interesa Grada. Prema želji Vijeća on se prihvaća službi koje ga stavljaju u priliku da kao pratilac osoba u tajnim misijama u korist stranih vladara bude informator o njihovim aktivnostima. Dubrovnik, Republika, čija je opstojnost u vječitoj ovisnosti između interesa kršćanskih zemalja za zaustavljanje turske ekspanzije, s jedne strane, i, s druge strane, interesa Istanbula da im se došapnu namjere europskih dvorova, ne štiti svoju slobodu snagom mornarice, pješastva i konjice, nego znanjem misli i nakana moćnih kraljevina, kneževina i samog centra osmanlijske moći. Republika mora sve znati da bi svoje znanje na kapaljku, samo u skladu s vlastitim interesima, davala onima kojima je upravo poradi tog znanja potreban slobodni Dubrovnik.

U tom određenju Paljetkov Marin nalazi se u procjepu između svoje *motivacije* za takvu službu, stjecanje plemićkog grba, i snažno prokljalog (renesansnog) oslobođenja svega u sebi i oko sebe, u življenje bez okoštalih normi ponašanja, u zaranjanje u zakulisje zaškurenih palača, u tajno šuljanje u zamračene ložnice podatnih vladika, u korištenje već utvrđenog običaja svekolikog ugađanja sluškinjica svojim gospodarima, u lakoću posezanja za razbludom krčmarica, u najedanje i napijanje iz punih bukara po tovjernama u zakutcima grada, u vrevu Straduna i stisku kaleta, u posvjedočenje svog obličja – i pod maskom njegova skrivanja poradi postizanja užitka nepriličnog sebi. U tom neprekidno gomilajućem protuslovlju svog življenja, u stalno ponavljanoj, uvjetno govoreći, romantičnoj žudnji za pastoralnim susretom s vilinskom čistoćom koje ga kao oslikotvorenje njegove lirske biti s vremena na vrijeme čitava zaokupljaju u osami zaškurene sobe i umiruju mu, barem dok ne ispiše pastoralu, ono drugo svojstvo: privrženost slobodi ulice i slastima bogate trpeze čija snaga mu potiče bujanje želje da je hitro oslobodi u razgolićenoj puti krčmarske kurve ili, sporije i žuđenije, u svečanom zalasku u postelju zanosne plemkinje – Marin živi višestrukim životom. Jedan njegov život hodi po proračunatoj stazi postizanja časti, u drugi ga vodi njegov lirski naboj, a u treći probujalo tijelo u vremenu oslobođenu od zanemarivanja njegovih nagona. Tako u sebi sabire potpunog čovjeka, mnoga njegova svojstva, ne robujući samo jednom Sebi, već vladajući sa svima (kao »kralj od ljudi«), sposoban da svojom nadarenošću zastupa sva svoja protuslovlja. Kako bi inače mogao napisati i *Tirenu* i *Stanca*, i *Plakira* i *Dunda Maroja*, i *Pjesni* i *Hekubu*?

Takav karakter stvorio je Luko Paljetak. Karakter koji je mogao napisati spomenuta djela. A mi znamo da se djelo piše iz sebe. Da ono izlazi iz onoga tko ga piše. Na ovoj

razini poveznice činjenica Držićeva života s fikcijskim karakterom Marina Držića stvorena od Luka Paljetka, Paljetkov Marin postaje *stvarni* Marin. I kako ga metodom uvažavanja samo povijesnih činjenica, još k tome punih »praznih mjesta«, uopće osporiti? Ne bi li takav pokušaj doveo u sumnju samu mogućnost da je netko kome se osporava takav karakter uopće mogao napisati tako različita djela? Osporavanjem takvog (fikcijskog) karaktera, osporavalo bi se i Držićevo autorstvo tih djela.

Paljetkov roman očigledno je pedantne arhiviste stavio pred veliki problem. No, njihov problem s »praznim mjestima« Držićeva života prestaje biti i problem čitatelja Paljetkova *Marina*. Neispunjenost tih mjesta popunjavaju sadržaji Držićevih djela. Jer u njima su, kako nam je to otkrio Paljetak, sadržani i *razlozi* njihova nastanka. To su ona autorova stanja, ona njegova osjećajnost i promišljenost stvarnosti, ona dinamika njegova intelekta koja je Držića zaokupljala i silila ga da je transponira u svoja djela. Tako je djelo postalo ispunjivač praznina Držićeva života, odgonetač njegovih misli, osjećaja. I to nam otkriva Luko Paljetak u dvama opsežnim svescima svog romana *Marin, roman o Držiću*. Iz stranice u stranicu, 860 puta puneći ih svojim recima, on je iz Držićeva djela tkao vjerodostojan karakter Marina Držića.

Ali, ipak, ne samo iz njega. I o tome nam sada valja promišljati:

*

Ako smo se u ranijim recima zagledali u bunar iz kojeg je Paljetak crpio svojstva Marinova karaktera, a potom njegovo višestruko obilje i zahuktalu dinamiku pretakao u djelo – time smo samo iscrtavali putanju kruga koja ishodi iz djela da bi nam u svojoj donjoj točki otkrila čovjeka-pisca koji iz Sebe uspinje svoj naboj u njezino počelo i zatvara je u svom djelu. No, time još uvijek nismo tog čovjeka, Marina, sagledali u njegovu vremenu, u svemu onome što je on u sebi sabirao u tom dobu renesansnog Dubrovnika, Europe, Bliskog istoka, turskog Istanbula. Tim nedostatkom karakter tog čovjeka, proznog Paljetkova Marina, još uvijek ostaje *visjeti u zraku*. I toga je Paljetak dijalektički svjestan. Stoga se u ono što mu nudi Držićevo djelo, a vidjeli smo da su to i karakterna svojstva Marinova, ne zalijeće brzopleto. On ponajprije istražuje koliko vrijeme i mjesto sudjeluje u stvaranju onoga što nam kazuje Marinovo djelo, koliko utječe na njegov sadržaj, formu, a time i na formiranje karaktera pisca koji je u svom djelu posvjedočio sebe. Tako će se Paljetak približiti i dojmljivom zagledanju ne samo u karakter pisca nego i u svojstva samog djela, u njegove istine i projekcije življenja u vremenu koje ga je preko Marina iznjedrilo. Stoga Paljetak precizno i u detalje oslikava vrijeme i mjesta Držićeva boravljenja, društvene konvencije sredine, ponašanje, znakove komunikacije, interijere palača, krčmi i svratišta, ulice i svekolike zakutke nastambi, kazališne družine i putujuća glumišta, prikazbene i glumačke konvencije predstavljanja i, posebno upečatljivo, društvenu i političku situaciju, interese gradova i država.

Njegov Marin sve to sabire u svoje pamćenje. U svoju literarnu memoriju pohranjuje sve viđeno, svoje i tuđe želje, stremljenja, svekolike ljudske situacije, govorna nadmetanja licâ koja vazda izranjaju iz humusa renesansne zahuktalosti i ondje pohranjeni rade,

sazrijevaju, izazivaju Njega-pisca da ih za svagda fiksira u formi autentičnosti njihove osobnosti, da u svom djelu oživi njihovo sudioništvo u mnogim epizodama intrigantnog življenja koje je »hodilo« po samim rubovima »nahvao« i »nazbilj«.

Paljetak ponajprije prodire u realitet tog vremena. On spušta sondu svoje imaginacije duboko dolje prema zbiljnosti zbivanja. Pritom njome uporno svrdla kroz guste slojeve i nakupine vremenâ da bi je zaustavio u bogatom izvorištu Držićeva dôba, u drevnom Dubrovniku, u doba procvata Republike, u međuvremenu Grada između kolere i velikog potresa. Potom iz njegovih ulica, tovijerni, palača, crkava, iz njega svog kamenog, kreće sa svojim dundom Marojem i njegovim slugom Bokčilom u susret s Pometom u papinski Rim sredinom šesnaestog stoljeća. Ali na to »gledanje Rima iz Dubrovnika« Paljetak se, temeljit kakav jest, zaputio tek pošto je svoj negdanji Grad, i Italiju, i Francusku, i Španjolsku, i Austriju, pa čak i Istanbul, na nekoliko stotina stranica uporno i obilato oživio, pošto je razotkrio i postvario metode opstanka Grada u povijesti Europe, njegov život, interese, tajne službe i državnu diplomaciju, vazda u oprezu i prilagodbi interesima država kršćanskog bloka koje se u stalnim međusobnim prijeporima i same dovijaju kako zadržati svoju moć i očuvati dinastičke interese u vremenu osmanlijske ekspanzije.

Na tom *zaglavnom* kamenu, toj Stijeni, Paljetku je isključio život pojedinca Marina koji luta svijetom u službi interesa Republike tragajući za rasutim ljiljanima svog negdanjeg obiteljskog grba, u intimnom moranju da ih heraldički poreda u davno poništeni poredak i vrati sebi i obitelji dostojanstvo plemstva. Pa iako u tome ne uspijeva, njegov zalazak u svekolike dubrovačke i svjetske salone, državne i carske odaje, ljudska okupljališta, vrevu ulica, namirisane ložnice podatnih vladika i prosta bludilišta raspusnih krčmarica, u svađe uličara koji se nadmeću za služenje gospodaru omađijani osjetom zamišljena pečena kopuna na gladnom nepcu i njegova mirisna prizivanja »jeđ me, jeđ me«, u odaje kurtizanskih zamamnica željnih zveketa zlata i obećanja braka, u ogoljela bedra godišnjica podložnih skrbi gospodarâ, u žudena zakulisja putujućih glumičica, u nemila prenočišta drumskih razbojnika... – sve je to, kao i ono nužno izostavljeno od pustog nabranjanja, učinilo da Paljetkov Marin zaživi punoćom Čovjeka koji se dovinuo do spoznatljivosti svega ljudskog, dobrog i opakog, skladnog i ruinanog. A potom se on, taj Paljetkov Marin Držić, vazda ostajući bez žudenog grba s ljiljanima, ali uspinjući se do onog najvažnijeg, do plemstva pameti, nasmijavao svemu »nahvao«, što je njegov autor strpljivo prebirao po minulom »bremenu« na mnogim stranicama svoga djela.

Paljetak je, dakle, do zrelosti svojstava Marinova karaktera iz kojeg je isključilo njegovo djelo došao ne samo kroz putanju kružnice od djela do Marina i njezin uspon, od Marina do samog djela, nego i kroz zornu i dinamičku sliku vremena i lokalitetâ u kojima je Marin boravio.

*

Sada već nema nikakve sumnje u to da je Luko Paljetak obradio sve ono što je moglo utjecati na formiranje Marinova karaktera. Pritom se prizvanim realitetom života u Dubrovniku i u važnim europskim odredištima ova proza uzdigla do punoće kinetičke slike

sredine šesnaestog stoljeća u koju čitatelj iz stranice u stranicu sve više prenosi i samoga sebe. A onda se iz te poznatosti, iz prisnog drugovanja s Marinom, Pometom, Bokčilom, s godišnjicama i krčmaricama, knezovima i vijećnicima, s njihovim gospođama, grofovima i kraljevima, i sam osjeti kao sudionik svog tog zbivanja. I to je posebna vrijednost romana. To je zalazak u život davnog stoljeća. On čitatelje kroz užitek u svojoj umjetničkoj zornosti privodi do saznavanja mnogih podataka rasutih po povijesnim studijama ili još čuvanih u pismohranama minulih vremena.

Paljetak je očigledno, osim osloncem na Držićeva djela, pri stvaranju takvog svog Marina koji prema svom karakteru i njegovim raspoloženjima stvara upravo onakva djela različitih vrsta kakva je i stvorio, težio i za tim da Marinov karakter formira i samo vrijeme. Tako je došao do potpunosti i karaktera i njegova djela u vremenu. Postigao je, dakle, književnim diskursom ono čemu teže pomne komparatističke znanstvene studije u cilju objašnjenja uvjeta formiranja nečije osobnosti i njezina djela. Tako Paljetkov umjetnički doseg, njegova zornost, čitatelja uvodi u osobno doživljavanje svega čitanog – za razliku od znanstvene ekspertize koja se utječe razumu. Topli medij proze čitatelja privodi do kreativnog čitanja i sudioništva u događanju i tvorbi književnog Marina postupka.

Time Paljetkov roman postaje i model za pedagoško upućivanje na čimbenike koji rezultiraju stvaranjem umjetničkih dramskih djela. I to je njegova komparativna prednost u odnosu na znanstvene studije.

*

Već smo spomenuli *motiv* Marina službovanja na tajnim zadacima u korist Republike. Sada nam u cilju razumijevanja takva Marina službovanja valja kazati sljedeće: ako imamo na umu da je mali Grad morao što god davati velikim silama za svoj opstanak, odnosno te sile *navući* na ovisnost o svojim informacijama, a do kojih može doći samo ako je slobodan, onda se Marina suradnja s tajnim službama, uza sav naš suvremeni zazor od takvih poslova, može pojmiti kao patriotski čin.

Ali jasnih arhivskih podataka o takvoj Držićevoj aktivnosti nema. I logično je da ih nema. Tajne službe nastoje ne ostavljati tragove o svojim postupcima, a ponajmanje o imenima izvršitelja tajnih zadataka. »Ne spominjite imena!« često u Paljetkovu romanu kaže predsjedavajući tajnog sastanka u Vijeću, čak i naređuje zapisničaru da izostavi koje ime ako je neoprezno izgovoreno. Izriče, dakle, istu napomenu koja se i danas izriče na sastancima vijeća koja skrbe o državnoj sigurnosti. Dolazimo, eto, opet do onoga čega u arhivu o Držićevu životu nema. I odmah ustanovljavamo i razloge zbog čega toga nema, čak i ako je takve Držićeve aktivnosti bilo. No, važnije od toga ima li ili nema takvih zabilješki jest činjenica da nikakvih zabilješki nema ni o tome da Držić nije korišten za prikupljanje takvih podataka. No, ima podataka o njegovoj komorničkoj i prevoditeljskoj službi kod austrijskog grofa Christofa Rogendorfa prilikom njegovih putovanja i boravaka u Istanbulu, što otvara prostor promišljanja o mogućnosti da je Držić zaista mogao bio informator dubrovačkoj vlasti, o razlozima grofova boravaka u Istanbulu, pa i susreta

s Bučinićima koji su prema arhivskim podacima kao austrijski špijuni protjerani iz Dubrovnika, a što je sve vidljivo i iz romana. I to bi mogle biti indicije za takve Držićeve aktivnosti. A na njih upućuje i memorandum o Držićevu saslušanju pred Vijećem.⁷ Pa iako neprijepornog dokumenta koji upućuje na zaključak da je Držić obavljao špijunske poslove za Republiku nema, ipak Paljetkova fiksacija njegova Marina u toj ulozi se, kako bi Lessing kazao, nikako ne »protivi znanju«, a moglo bi se čak i kazati da ga »povećava«⁸. No, jedno je sasvim sigurno: s mislima na znane metode koje je Dubrovnik prakticirao za svoju opstojnost u odnosu na tursku silu, s jedne strane, i, s druge strane, u odnosu na interese kršćanskih zemalja, teško je u čestim Držićevim odlascima iz Dubrovnika – počevši čak od stipendije koju je dobio od Grada za studij u Sieni 1541., kad je Senat prihvatio njegovu kandidaturu za rektora studentskog doma – ne vidjeti takvu romanesknu mogućnost djela koje oživljava život dinamičnog stoljeća i političke tenzije u Europi, pa i u Istanbulu.

Pogledajmo sada motiv, a i njegovu širu semantičku funkciju u tkivu romana, poradi kojeg je Paljetkov Marin zapostavljao svoju đakonsku, a kasnije i svećeničku službu, u korist odlazaka iz Dubrovnika, a najposlije i u Firencu 1566., a iz nje Veneciju 1567., gdje ga je i zatekla smrt. Već smo kazali, želio je, a to mu je i obećano – prema Paljetkovu fikcijskom razlogu – da mu Republika zahvali za usluge tako da mu vrati obiteljski plemićki grb, koji je obitelj izgubila u 14. stoljeću zbog nedoličnog kršenja ženidbene klauzule jednog Marinova pretka. Taj razlog Marina stavlja u priliku da putuje po svijetu u obavještajne svrhe. A ti njegovi izostanci iz Dubrovnika piscu otvaraju prostor oživljavanja života i u drugim sredinama, što sve privodi romaneskno tkivo do potpune slike sredine šesnaestog stoljeća svih mjesta za čije je političke i strateške aktivnosti Dubrovnik zainteresiran. S druge strane, ta Marinova služba piscu *Marina* otvara mogućnost zalaženja u njegova protuslovlja: u stroge zahtjeve službe nasuprot njegovu renesansnom hedonizmu, pa i u sam Marinov komedijski realizam nasuprot njegovu lirskom nagnuću i zaletima u konvenciju pastoralne poetike. Na kraju romanopisac prema općim saznanjima o riskantnosti takvih poslova Marina stavlja u procjep opasnosti da ga usmrte oni koje je potkazao, baš kao i sami njegovi poslodavci pošto je izvršenjem zadatka postao nepotreban.

Sada dolazimo do onoga čega u arhivu ima i što romanopisac ima na umu kad započinje pisati prvu stranicu svog romana sa znanjem o tome kako će i kojim riječima njegov Marin završiti⁹. Što je to? To su nekoliko urotničkih pisama pronađenih 1938. u Državnom arhivu Firence, a koje je Marin Držić 1566. pisao firentinskom vojvodi Cosimu I. Mediciju i sinu mu Francescu. U tim se pismima obraća za pomoć u svrgavanju despotske vlasti u Dubrovniku, a s ciljem ustroja vladanja u kojem bi plemići dijelili vlast s predstavnicima puka po uzoru na genoveški način upravljanja. Paljetak opet koristi ono čega ima da bi time nadahnuo zamah svoje fikcije. Njegov Marin, kojeg smo tijekom mnogih stranica dvaju svezaka doživljavali i kao špijuna u korist Dubrovačke Republike,

⁷ Prostor tom domišljanju svakako otvara i članak Slobodana Prosperova Novaka *Marin Držić: Špijun renesansnog Dubrovnika*, Jutarnji list, 28. 04. 2007.

⁸ Lessing, *Hamburška dramaturgija, Tridesettreće pismo*.

⁹ *Luko Paljetak: Moj Držić nije urotnik, nego plemić koji želi vratiti čast*, Jutarnji list, 23. svibnja 2011.

ostaje dosljedan svojoj službi, nadajući se konačnom pribavljanju plemićke časti. On nije urotnik. On doduše vlastitom rukom piše pisma s urotničkim sadržajem, ali samo stoga da bi navukao istinske urotnike da mu se otkriju i priključe »zajedničkom« urotničkom pothvatu. Međutim, ta pisma vojvoda Cosimo odbacuje kao »tlapnje prolupalog popa«¹⁰ pa nikad na njih i ne odgovara. Ali uz pomoć njih Marin dolazi u priliku da otkrije prave urotnike, Luku Sorokočevića i Franu Lukarevića. I onda, urotnici iz Cosimove šutnje shvaćaju da ih je Marin izigrao te da ih čeka smrt od »duge dubrovačke ruke«, a Marin da mu prijeti smrt od otkrivenih urotnika, ali i od same Dubrovačke Republike jer je izvršivši svoj zadatak postao nepotreban i kompromitiran. Marin se sklanja u Veneciju, skriva se i od jednog i drugog noža. Marin Držić je, prema službenom životopisu, umro u Veneciji 2. svibnja 1567. »pod još uvijek nerazjašnjenim okolnostima«. Pokopan je u venecijanskoj crkvi sv. Ivana i Pavla. U Paljetkovu romanu takve se okolnosti razrješavaju u skladu s Marinovim očekivanjem smrti od jedne ili druge strane. Ubijen je od maskirane osobe. I to je kraj romana.

Ostaje nam zaključiti da je do ovog obrata već kanonizirane urotničke djelatnosti Marina Držića u našoj držićologiji Luko Paljetak došao pomnom analizom Držićevih urotničkih pisama i njihove dokumentirane ocjene iz pera tajnika firentinskog i toskanskog vojvode Cosima I. Medicija. A posljedice te Paljetkove analize otvorile su prostor njegovoj fikciji da osmisli razloge i (romanesknu) istinu Držićeva pisanja dotičnih pisama.

Dakako, od godine 1938., kad su pisma pronađena, naša se držićologija tijekom više od pola stoljeća nadahnjivala njihovim urotničkim sadržajem, pa su u tom svjetlu uslijedile mnoge kritičke interpretacije Držićeva djela, pa čak i neuspjeli pokušaji da se njegova razigrana komedija *Dundo Maroje* i farsična igra *Novela od Stanca* redateljski otjelotvore kao drame. Te žanrovske izmjene sadržaja i smisla Držićevih književno-scenskih djela bile su, s jedne strane, na tragu skeptičnih europskih tendencija nadahnutih »objektivističkim« dramaturškim refleksom koji je proklamirao »besmisao« življenja nasuprot »ideološkom«, pa i »malograđanskom«, kako su ga sve *objektivisti* nazivali, aristotelovskom dramaturškom refleksu, ali je, s druge strane, u našim prostorima nalazila uporište i u socijalističkoj ideološkoj zainteresiranosti za to da se književni realitet umjetničkih djela koje je iznjedrilo stoljeće feudalizma *presvuče* u odjeću koja će svjedočiti bezizlazno-dramatičnu situaciju tog vremena. S treće, pak, strane, u svemu

¹⁰ Takvu ocjenu Držićevih pisama uputio je 16. srpnja 1566. vojvodi njegov tajnik Bartolomeo Concina, što znači da Držićeva nastojanja vojvoda nije ozbiljno ni razmatrao, odnosno da je Držić ostao bez definitivna odgovora makar je ostvario neke kontakte za tu stvar. Razvijajući svoj sadržaj o Marinovoj ulozi potkazivača istinskih urotnika, Paljetak se oslonio na svježe pronađen dokaz, bilješku tajnika Concina, u pismima arhiviranim za g. 1567. u Državnom arhivu Firence. Tu je bilješku pronašao 2007. Lovro Kunčević i objavio je sa svojim komentarom u časopisu »Anali Dubrovnika«, br. 45, kolovoz 2007. pod naslovom *Ipak nije na odmet sve čuti*. Sama činjenica da ocjena tajnika Concina ne upućuje na takvu utemeljenost Držićevih pisama koja bi vojvodi bila preporučena upućuje na zaključak da su Držićeva pisma zaista mogla biti rafinirani izazov istinskim urotnicima da se Držiću otkriju i tako mu omoguće da ih dubrovačkim vlastima potkaže, a da u isto vrijeme ne kompromitiraju vladajuće plemstvo Dubrovnika. Očigledno je, dakle, da Paljetak svoju fikciju o Marinovoj ulozi u korist Dubrovačke Republike, a protiv urotnika, odupire o takav sadržaj njegovih pisama koji nije imao ozbiljnu urotničku vrijednost.

tome participirala je i *novopoetika kazališnog režiserizma* sa svojom tendencijom da se redatelj ostvare kao *autori predstava*.

Poimanje Držićevih urotničkih pisama kao stavka kanona o Držiću, a na povijesnoj razini i kao kanonski stavak o lažnosti dubrovačkih književnih djela u odnosu na povijesnu stvarnost, rezultiralo je i time da se Gundulićeva pastorala *Dubravka* godine 1973. u Dubrovniku prikazala isprepletena urotničkim Držićevim pismima i proglasima Republike o nemilosrdnim kaznama osobama koje se ogriješe o naredbe vijećnika Grada. Ti umeci u predstavu načinjeni su u cilju njihova kontrapunktiranja pastoralnom tkivu koje privodi slavljenju slobode Dubrovnika. (Sada je bila riječ samo o semantičkom svojstvu predstave, a ne o njezinoj umjetničkoj vrijednosti.)¹¹

*

Dakako da ne treba očekivati da će držićologija poslije Paljetkovih logičnih poveznica svojstava šesnaestog stoljeća s Dubrovačkom Republikom te, najposlije, s osobom značajnog renesansnog pisca Marina Držića, brzo prihvatiti popunjavanje »praznih mjesta« Držićeva života iz bogatstva Paljetkove fikcije, ma koliko je ona bila poticana od onoga što se o Držiću ipak nedvojbeno zna. Ako do toga i dođe, to će se dogoditi poslije perioda duge prilagodbe i postupnog odmicanja od socrealističke kritike koja je pronalazak Držićevih urotničkih pisama stavila u spregu svoje ideološke zadaće.

No za naš interes to i nije od važnosti. Za nas je od važnosti činjenica da je do nas došlo umjetničko djelo, Paljetkov *Marin, roman o Držiću*, koji nam nudi punoću svoje istine o Držiću. A s njome doživljavamo mnogo toga: i stoljeće, i Marina, i Dubrovačku Republiku, i njezine književne poetike, i stvaranje književnih djela iz života ulice, pučana, plemstva i kmetova, tovjerni i salona, političkih nadmetanja, slasti krčme i oslobođene tjelesnosti – svega kako jest u umjetničkoj punoći romana.

¹¹ Znatno više o toj predstavi vidjeti u mojoj knjizi *Dramaturgija i kazališni znak*, CEKADE, Zagreb, 1984., u poglavlju *Redatelj nasuprot dramatičaru*.

AKTIVNA REZIGNACIJA: USTRAJATI U NEMOGUĆOJ NADI
(HRVOJE ČULIĆ: *MRAČI SE, A TEK JE SVANULO. ZAPISI OSAMLJENIKA*,
STAJER GRAF, ZAGREB, 2011.)

Biserka Goleš Glasnović

*I mi smo među ljudima,
a nismo među njima*

F. Alfirević: *Rađanje samoće*

Netom što je izašla iz tiska knjiga o kojoj je riječ, svojom je naslovnicom, posebice naslovom *Mrači se, a tek je svanulo*, izazvala očitu znatiželju. Privučena višestrukim mogućnostima tumačenja, snažnom pjesničkom i slikarskom antitezom koja dramatično i ritualno povezuje, igrajući se svjetlom i sjenom, dvije suprotnosti, zaputila sam se u čitanje.

I nisam požalila. Istini za volju, bila bih ubrzo odustala od iščitavanja ovih, na prvi pogled, kaotično ispremiješanih zapisa, prožetih katkada prenaglašenim pesimizmom uslijed kojega se i sreća doživljava turobnom, da me nisu istodobno vezali svojim iskrenim pjesničkim pathosom, slikarskom imaginacijom, matematičkom preciznošću, elegancijom mišljenja i nečim što bi se prije moglo nazvati navikom na strah, negoli hrabrošću: boravljenjem na rubu provalije s koje se može jedino uspješno (pro)pasti, odnosno bez krila poletjeti.

Hrvoje Čulić, rođen u Splitu 1934. godine, djetinjstvo provodi u Lučcu, staroj splitskoj četvrti u kojoj Čulići žive od davnine. Kao dvanaestogodišnjak proglašen je jednim od najvrednijih čitatelja omladinske knjižnice. Matematičar po struci, erudit po slobodnom izboru – u šesnaestoj godini pročitao je Dostojevskog, da brojna druga manje zahtjevna imena ne spominjemo.

*

Već u prvom zapisu (1951./1) bilježi kako *sanje iščezavaju* i kako *se u njima više ne osjeća onaj pravi, idealni život*. U životu, kaže, *svakodnevno nailazimo na toliko toga niskoga, bijednoga i prosječnoga! Taj vječiti beskrajni prosjek!*, uzvikuje i ispaljuje hitac prezira prema svemu žrtvovanome prosjeku. Strahujući da ga ne udavi udav prosječnosti, zapisao je, za godinu dvije (iz 1953/1) i ove retke: *Bojim se života potrošenog u prosječnosti, bojim se ljubavi utopljenoj u onome što besramno nazivamo životom. Močvara.*

Taj kasnije zatumljeni, nijemi krik, pratit će nas do samoga kraja *Zapisa*. Već tada odapeti hitac prezira usmjeren je, prije svega, u autora, u samog sebe onakvog kakav nije htio biti i za kojeg je tražio ne milost, već kaznu, ne pristajući na amnestiju koja je, kažu, u ime Boga, obećana svima.

Naš osamljenik koji se želi pomiriti s Bogom i pronaći mjesto pod njegovim okriljem, *ne prihvaća kao istinu ono što mu se nudi kao moguće, već zastupa istinu za koju je on moguć i koja je njega izabrala da je govori*. Zaokupljen je širokom lepezom zanimanja. Navedimo samo ona koja izazivaju višekratna promišljanja i izjašnjavanja: govor i šutnja, smisao pisanja i postojanja, autor u svome djelu, istina umjetnosti, uloga književne kritike, vjerodostojnost i zablude filozofije matematike, bijeda pozitivizma, zavjera stvari, mogućnost mita danas, bitni pojmovi grčke misli: Ljepota, Ljubav, Dobrota, Istina; problem metafizičke krivnje, odsutni Bog...

Zapisi o Domovinskom ratu jedini nam omogućavaju da doznamo nešto o autorovom građanskom statusu. Ni rat ni briga za obitelj bitno ne utječu na njegovu osamljenost i odmak od nametljive, teško podnosive stvarnosti. Aktivni osamljenik ovako doživljava brutalnu istinu rata: *Dakle ipak prihvatiti Zlo. S tugom i bijesom u srcu. Ubijati ubojice! Ako smo ga priznali, ako smo ustvrdili: Zlo jest, Sotona jest, onda smo ga i prihvatili. Trećega nema – i sve ostalo je puko zavaravanje. A Bog neka plače zajedno s nama. Ima i zašto*. Odjek rata u autoru ne izaziva strepnju, jer – on je već zauzet strepnjom pred velikom prazninom, samo zabrinutost na njegov neangažirano–angažirani način. U zapisima o ratu nudi minimalni program – nanovo ispisati povijest, ravnajući se istinom, golom i krvavom. U protivnome – ne nadajmo se dobrome, kaže, točno predviđajući da će se grupno pamćenje iskriviti. U njegovoj obradi navedene teme osvjetljene su na osebujan, neponovljivo čudesan način sretnog nihilista i nesretnog vjernika.

*

Davne 1952. zapisao je: *Bog je u meni, on plače i kad ja to ne znam*. Ornamentiran poput starinske grafike, ovaj zapis, nenamjerno, prisvjesno priziva pred oči sliku Urizena, Blakeovog Stvoritelja koji kleči, pognute glave nad svijetom koji je stvorio. Vide mu se samo tabani! *Jer vidje da se život hrani smrću*, kako glasi jedan od stihova u Knjizi o Urizenu. Ali romantičar Blake vidi Stvoritelja i kao Pjesnika te su oni bliski, oni jedan od drugoga ne odvrćaju lica. Čulić svoga Boga želi probuditi jer za njegova odsustva svijet nastanjuju ljudi–mrtvaci ili na svoj nepomirljiv način dopuniti vijest o ubojstvu Boga – pokop još nije obavljen, njegova sjena je još za našim leđima, a pitanje imamo li vremena oživjeti ga – više je nego aktualno i primjereno našem dobu. Godine 1955.

zapisao je: *Umirem, a još nisam rođen*, a u zapisu iz 1964.: *Svoja vlastita mrtvačka škrinja, pod ključem kojeg sam zaboravio. Svjedok beznačajan za istragu*. Vrlo moderan, gotovo da predvodi ono što danas često čitamo u znatno mlađih suvremenika, primjerice u priči Plava svjetiljka postsovjetskog autora Viktora Pelevina u kojoj su svi likovi, ljudi–mrtvaci.

*

Paradoks je nesumnjivo jedan od načina prihvaćanja i iskazivanja istine, a ponekad i jedini podnošljivi oblik suočavanja s njom: teško razumljivom i nerado prihvaćenom. *Pred nama*, reći će ovaj ljubitelj lapidarnosti, *Bog se skriva u nama*. *On je*, evo vječitog paradoksa, *ta odsutna prisutnost*. U pismu prijatelju svoje obraćanje Bogu naziva molitvom ni atesta ni vjernika, smatrajući da bi izdvojeni i odsutni Bog trebao biti na njihovoj strani, na strani izdvojenih i odsutnih. Govoreći o Čulićevom diskursu povodom zbirke pjesama *Popis udaraca*, kritičar Sanjin Sorel zaključuje da je paradoks njegovoga pisanja u svojevrsnoj pasiji koja barata poznatim i poistovjećujućim temama, no koja nastoji reducirati svaki oblik suvišnosti te joj se ne može ne pripisati i određena doza konceptualizma. Pasija i konceptualizam, jedinstveno i nezamislivo – vatreno – ledeno, manirističko – modernističko sjedinjenje!

*

U Čulićevim zapisima ironija je diskretno prisutna na razini makro i mikro strukture. Ironija situacije koja se temelji na paradoksu vidljiva je u paraboli *Ribožder* – nevini ubojica pored usputne žrtve; u općoj atmosferi zapisa – autorova ontološka opsjednutost nasuprot sveopćoj ontološkoj anemiji te u odnosu glavnog lika i socijalnog okruženja – autor osamljenik društveno je i građanski angažiran. I osamljenik Kafka, njegov brat, kako mu se često obraća autor, bio je također društveno angažiran i zainteresiran, bio je, kako piše M. Brod, divan prijatelj koji je smišljao praktične i zanimljive itinerare i podržavao tada tek stasalu, danas vrlo uspješnu montessori pedagogiju. Sam autor jednom je rekao da je ironija beznađe izrečeno na pristojan način. Uzevši u obzir definiciju W. Bootha o ironiji kao intelektualnom plesu, Čulićev pristojan način doživljavamo kao eufemizam jer njegova gipka radosno-melankolična rečenica nije samo intelektualni, ona je dramatični, neočekivani ples Erosa i Thanatosa, početka i kraja, govora i šutnje, demoni i anđela, vjenčanje neba i pakla. Ona je strasna, žuta poput ljetnog sunca koje nas svojom žarkom toplinom nagoni u sjenu iz koje jasnije vidimo svoje postojanje u svijetu i svoje mjesto pod suncem. Njegova ironija izaziva tihu tugu i prigušeni smijeh. Bog koji može plakati, može se i smijati: *Apsolut je sveobuhvatan, pregolem – nama nedokučiv. Bog se smije čovjeku, gotovo da mu se ruga*. U ovoj ironijskoj situaciji autor je u procjepu između Boga koji plače i Boga koji se smije – kad se posreći – a koji je uglavnom odsutan i kome autor ne da mira lupajući mu po vratima i remeteći mu san. Uporno nastavljaajući svoj dijalog, strasno polemizira s Bogom, onim autoritativnim, starim gospodinom, našim zajedničkim Ocem. Ne čudi stoga što je autor na otvaranju jedne od svojih izložaba (na kojoj je predstavio niz raspela i Madonu) zaključio: *Naš Bog nije bog okrutnosti i osvete, već Bog milosti i praštanja*, i ne čudi što ga Isusove riječi iz *Petog evanđelja* E. Pomilija dovode

do ganuća: kada Isus nježno kori svoje učenike i sljedbenike govoreći im da su ga slijedili do blagavaonice, ali ne i do križa ili kada Sin Božji, obraćajući se mrkom i tvrdokornom Judi, kaže da pođe za njim jer u njemu ima dovoljno ljubavi za obojicu. I ne čudi da zapis iz 1988. započinje citirajući Ujevića: *U dnu moga očaja postoji ipak jedna vjera.../ Neki od nas bit će otkupljeni i oslobođeni./* jer Ujevićeva poezija, kojoj je autor posvetio opširan esej *Kompleks zvan Ujević (Oni koji bdiju, DHK, Zagreb, 2006.)*, pokazuje da postoji i ono drugo, pravo, dostojno lice ove rugobe od života. U svome ironičnom i kritičkom stavu prema stvarnosti i podsjećanju na odsustvo idealnog svijeta, vrlo rijetko koristi antifrazu, primjerice: *Ispričavam se, ponizno se ispričavam*, uvodeći nas u svoj stav – izravno i jasno birajući – između poraza i prkosa, između objekta i subjekta, između materije i duha – za duh. Na pitanje idealizam ili materijalizam, jasno odgovara: *Idealizam jer uvijek će biti više pitanja, nego odgovora*, uzvikujući: *Zar da prihvatimo samo ono opipljivo i moguće, zar da pristanemo*. Dakle, Čulić ne pristaje i bira poetski način govorenja, čak i onda kad piše književnu kritiku posvećujući je onima koji bdiju, iako ga taj izbor osuđuje na gotovo vječnu nesanicu jer pjesnik, kako sjajno kaže: *Ošinut strepnjom pred sveprisutnim ništavilom, u noći svijeta koju živimo, svjedoči za sveobuhvatni smisao, pa čak i tako da mu, ojađen, okreće leđa...* Sažeto i duhovito do aforističnosti, sa svojstvima njemu dragog paradoksa, reći će o pozitivizmu: *Pozitivizam je vrsta očaja – u najboljem slučaju – a u najgorem: pomanjkanje svake fantazije, nesposobnost za bilo kakav proboj izvan puke racionalnosti, robovanje tzv. zdravom razumu koji sam sebe izjeda – bolest duha*.

Izdvojili smo neke reducirane i duhovite rečenice koje i izvan surječja imaju samostalnu formu aforizma, a koje nisu u zapisima navedene kao aforizmi:

Logikom obuhvatiti svijet = mrežom za leptire uloviti Sunce

Govor je naša sudbina – šutnja izgubljena domovina

Logika zaista uspijeva dostići svoj rep – i odgristi ga.

Pjesnici su opsjednari, lažni proroci, prodavači magle – jedini kojima možemo i moramo vjerovati.

Čulićeva misao napreduje stalnim povezivanjem suprotnosti, a njegov diskurs se razvija kontrastiranjem, često i negativnim rastavljanjem pa će tako svoje zapise, pored antidnevnikarstva nazvati ni romanom ni dnevnikom, a sebe ni ateistom ni vjernikom. Naglašavajući nesklad između očekivane i percipirane stvarnosti, često će koristiti efektne oksimorone: *nevini ubojica* (citirajući Camusa); *patetizirana banalnost* (govoreći o romanu *Štakori u orguljama*, T. P. Marovića); *aktivna nepomirljiva rezignacija* (o poeziji Z. Herberta); *sretni nihilist* (o sebi); *blistava jalovost* (pisanje kao ubijanje sebe); *domaći stranac* (o sebi); *plodno bogatstvo raspadanja* (pometnja života koja ga davi); *odsutna prisutnost* (o Bogu); *logički paradoks* (o matematici i o čovjeku kao robu konačnoga i pokloniku beskonačnoga); *promašeni svetac* (o sebi); *prisutnost neizgovorene riječi* (o govoru i šutnji).

Hrvoje Čulić je napisao dvije priče – dovoljno – jer njegov izbor, zasigurno nije prozaična proza. Povodom čitanja poezije R. Chara zapisao je: *Treba imati što reći, biti osjetljiv, treperav i u dosluhu – inače nikakva inteligencija, ni tehnika ne daju ploda, same.* Da bi nas uvjerio (autorova moć uvjeravanja, i kad nije u pravu, neumoljiva je), Charovu Inteligenciju s Anđelom preobrazio je u Anđela s Inteligencijom dajući prednost Anđelu jer on je početak, uvjet bez kojeg se ne može. Kao da je imao na umu i Charovu misao: *Imamo samojednu prednost nad smrću: da se bavimo umjetnošću prije nego ona dođe, pri tome bi, sigurna sam, dodao – još jednu nadmoć, da spoznamo Ljubav – ali vrlo potpunu,* parafrazirajući pri tom Tina Ujevića.

Čitajući zapise, kao da čujem šutnju njegovoga anđela jer *neke duše bi se raspale u trenutku dodira s nečim što ne bi bilo satkano od beskrajne nježnosti, s nečim – što ne bi bile one same.* Pitamo se zašto anđeo i gdje je onaj njegov demon koji *iz stvari diše zajedno s njim.* U jednom od pisama nažalost neuvrštenih u zapise, danas poznati književnik i vodeći književni kritičar ovako vidi Hrvoja na početku njihova prijateljstva: *Ti si pak bio Narcis koji je bacao kamen u zrcalo, vrijeđao ga, egzorcirao ga u svim varijantama. Ja sam se često divio demonu koji Te inspirirao (...)* Ili: *Hvala Ti, neke ću Tvoje riječi – uza sve što me ide – sačuvati u pamćenju. One izazivaju u meni čudan trepet užasa: vidjeti sebe na način indiskrecije koja polazi za rukom samo anđelima. Bolje, Tvom vlastitom anđelu. Tvojim zvijezdi.* I demon i anđeo!

*

Šarmantno raznorodne književne vrste u zapisima: aforizmi, pjesme, pjesme u prozi, osvrti, pisma i ogledi nastali u rasponu od 1951. do 2010., uz dodatak dviju priča: već spomenutog *Riboždera* i *Mačke*. Riječ je, kako kaže autor, o krhotinama razbijenim na dane, slučajnim cjelinama bez cjelovitosti, dijelovima koje ništa ne sastavlja, koje ništa ne razdvaja, osim ravnomyernog nimalo svrhovitog pravolinijskog izmjenjivanja dana i noći koji su mu nametnuti, a u kojima je pomiren sa svojim nemirom, iako neprestano i beznadno uznemiren. Hrvoja Čulića ne zanima ni vrijeme (želi ga ukinuti i strpati u vreću sadašnjosti) ni prostor, što je očito i u njegovom slikarstvu, slike su mu sljepačke, kako reče jedan od književnih i likovnih autoriteta, što možemo shvatiti kao kompliment, ako znamo da su se arapski iluminatori pred kraj života, ako nisu prirodno izgubili vid, osljepljivali, da bi vidjeli ono što ljudskom oku nije dostupno. Dakle, zanima ga jedino ugođaj, stoga nema ambicija pisati roman. Njemu je primjerenija pjesma u prozi, zgusnuti izraz koji se, kako bi se kontrastno i pretjerano sam izrazio – temelji na udisaju i izdisaju. Izručen svojoj strepnji, zabilježio je vrlo uspjelu pjesmu u prozi u trećem zapisu iz *Godine 1985.* završavajući je aliteracijom okruženom dvjema elipsama – u ritmu svoga disanja: *Krevet: otok nepostojanja. More ne mari za mene. Oblutak na zaboravljenoj obali.* U svome osvrtu na knjigu pjesama *Popis udaraca* (Književni krug, Split, 2001.) Miloš Đurđević zapisuje da Čulićeva ravnodušnost spram zvučnih kvaliteta jezika nalazi ravnotežu u vrlo preciznom lirskom opisu i sjajno građenim pjesmama u prozi. Ravnodušnost spram zvučnih kvaliteta jezika?! Posve točno, dodajmo, ravnodušnost, ali spram onih konvencionalnih, onih koje nisu u ritmu njegovog govora i njegove šutnje, u ritmu njegovog straha i njegove strasti

ili, kako također zapaža Petar Opačić na predstavljanju istoimene knjige: *Zbog toga kod pjesnika i prevladava psihološki ritam umjesto retoričkog ukrasa pa se svaka pjesma može svesti pod nazivnik »komadanje jezika«, no s osobnih pozicija doživljava i motrenja koje u pojedinim trenucima korespondiraju s kafkijanskim bezizlazjem čistog apsurda. To sve čini ovu poeziju jedinstvenom i držim da spada u onaj rijetki izričaj u hrvatskoj književnosti – lišavajući se svijeta kao izvanjskih rasporeda.*

*

Poruka ili smisao koje uza sve svoje nastojanje ne može odgonetnuti, a za koje zna da postoje, razlogom su njegovih za – za šutnju i za govor. Već u ranim zapisima, tvrdeći da je njegova sreća turobna, piše da je glasnik zaspao na polaznoj stanici i da su ga razbojnici ubili. U pismu kolegi (*Godina 1984.*) nešto je izravniji ... *ja sam, više prisvjesno negoli svjesno, prije u namjeri negoli u ostvarenju, možda glasnik zaboravljene nikome potrebne poruke, poruke od koje pamtim još samo nekoliko nepovezanih rečenica, čiji smisao, ma koliko ih bjesomučno ponavljao, čak i meni sve više izmiče. Jer i ja sam, znam to i predobro, jedan od podanika Carstva velikog zaborava.*

Čulić je, ponovimo, objavio samo dvije, ali po mnogočemu jedinstvene, originalno zamišljene i uzorno napisane priče. Obje zavravaju iscrpan, produbljeni prikaz. Izazivaju – posebice priča *Ribožder* s glavnim junakom istog imena – buđenje snažnih emocija i zaoštrena protuslovna mišljenja o djelovanju i motivima likova upletenih u radnju. Riječ je, u oba slučaja, o parabolama, uspoređivanju malog s velikim, osrednjeg s ekstremnim. *Ribožder*, primjerice, riba poput svih riba, jedini – misli, pita i djeluje. Taj Božji dar kumovao je svim njegovim nevoljama. Ostali pasivno ponavljaju mrtvorodne stereotipe! Otupjeli robovi Čovjeka – (ribo)vlasnika, ujedno njihovoga Boga! Naš junak, angažirani osamljenik, nailazi na odbojnost i apsolutno nerazumijevanje. Odustaje od svega, osim od sebe samoga, odnosno od dosljednog neprihvatanja položaja roba. Robuje zato što mora, ali misli svoje i u odsutnim trenucima postupa dosljedno sebi pa makar ga to koštalo života: svoga ili tuđega, svejedno. *Prihvatiti ovakav život, zaključuje, obračunajući se nama ribljim Bogovima, već je previše, a kamoli ga nastavljati: imati potomstvo. Možda neću steći slobodu, sigurno neću, ali neću ni podržavati neslobodu. Ali ona je bila uporna...* Tko ona? Riba-ženka, koju mu je u dobroj namjeri podmetnuo Čovjek.

Dopustimo *Ribožderu* da završi. *Ali ona je bila uporna, na svoju i moju nesreću (...)* *Pregrizao sam joj trbuh (a volio sam je, kažem vam) i tako navukao na glavu gnjev Božji, braneći se od sreće koju mi je on namijenio. To je moja priča.*

Prihvatimo li njegov način razmišljanja – priznajmo, djeluje prilično uvjerljivo! Čovjek je pokretač ubojstva, *Ribožder* nevini ubojica, riba od riječi, a usputna žrtva, Riba-ženka. *Ribožder*: moralna vertikalna u svijetu bez slobode i morala! Zastrašujuća vizija budućnosti!

*

Druga Čulićeva priča, *Mačka ili priča o priči*, također parabola, započinje prizorom uzastopnih borbi do iscrpljenosti Pisca ili Mačke, pri čemu Mačka neočekivano postaje sve veća i jača, Pisac slabi. Predstoji im konačni dvoboj poslije kojega samo jedan protivnik ostaje na životu. Koga će Nike poštediti?! Tu počinje Priča o priči. Pisac objašnjava simboličko značenje uvodne pričice, pokušava nam predočiti proces i značenje pisanja i svoju ulogu u mukotrpnom suočavanju s Istinom. Umjetnička istina, bila ona lijepa ili ružna, živodajna ili deprimirajuće neutješna – uvijek je istinitija od Istine. U igri života, ulog umjetnika (u ovom slučaju Pisca), sudbinski je velik. Na pitanje novinara: *Koliko ste priča dosada napisali*, odgovor je brutalno izravan: *Malo! Koliko puta biste Vi pristali biti giljotinirani. Ni jednom, pa jasno. Mačka je simbol smrti, straha od suočavanja sa neopozivom Istinom. (...) Od literature se ne živi – od nje se umire! (...) Pisac (umjetnik) i Umjetničko djelo spojene su posude: iz Pisca se u Djelo prelijeva životni polet, sve dok se razine esencije života ne izjednače pa i više od toga: u Djelu raste, u Umjetniku opada. Pisanje kao i svaka kreacija, ovisno o talentu i usmjerenju, zaobilazni je put prema kraju, upravo onoliko smislen koliko je kraj neprihvatljiv i besmislen. Pisac (umjetnik) bori se protiv smrti tako da uvijek iznova (simbolički) umire. Umjetničko djelo je trofej, ali i mehanizam za usporavanje vremena, ono mu dosta uspješno, ali sve u granicama konačnosti, podmeće nogu. Pisac konačno umire – djelo prkosi prolaznosti. Pisac živi dok djelo traje.*

Na prizemnoj, prozaičnoj razini života, osim što piše, Pisac, najčešće radi i nešto drugo, pri čemu u pisanje ulaže pravoga čitavog sebe; što ne znači da svoje sekundarno zanimanje shvaća olako. Sjetimo se ponovno Kafke i njegovoga krajnje odgovornog odnosa prema poslu koji ga vidno iscrpljuje, remeti mu san i gotovo potpuno onemogućava pisanje.

*

Na stavove i sudbine junaka Čulićevih priča, na ozračje kojim su prožete, nesumnjivo je utjecalo i doba u kojem su jedna za drugom nastale. Godina 1972. vrijeme je dugoročnog gušenja hrvatskog proljeća, doba depresivnog društvenog okruženja, utonulog u sivilo i apatiju.

Autor me upoznao sa znakovitom sudbinom rukopisa *Riboždera* – kratog aluzijama na ono što se tada događalo. *Ribožder* je, nakon što je oduševljeno prihvaćen od urednika, poznatog pripovjedača, trebao biti emitiran na valovima Radio Zagreba, da ga nije cenzor iz sjene stavio na crnu listu. Urednik se ispričao autoru, a priča je – da sve bude grotesknije – emitirana na beogradskom radiju i tiskana tek 1984. u sarajevskom *Odjeku*.

Mačka je objavljena već 1975. u zagrebačkoj *Republici*. Fragment te priče, naslovljen riječju *Priča*, uvršten je u antologiju hrvatskih pjesama u prozi Z: Mrkonjić – H. Pejaković – A. Škunca: *Naša ljubavnica tlapnja*, 1992.

Priče *Mačka* i *Ribožder*, pjesma u prozi *Priča*, niz eseja, jednom ugođaja lirskog, drugi put analitičkog, najčešće težeći nemogućoj sintezi tih dvaju oprečnih pristupa, niz zapisa, kao manje-više, i ostali tekstovi – svjedoče, izravno ili neizravno, u prilog jednoj osobnoj, pomalo fluidnoj, možda i nehotice nastaloj poetici, na neočekivani način suprotstavljenog našem bezdušnom dobu, vremenu u kome sumrak nastupa sve ranije, a

svanuće, bljedunjavo i magličasto, sve kasnije. *Dan je sve kraći*, ustanovio je još davno pjesnik A. Lisica. To znaju oni koji bdiju, pa i naš autor koji samim naslovom knjige uzalud upozorava: *Mračni se, a tek je svanulo*. Rekosmo, Pisac ulaže u pisanje pravog, čitavog sebe. Može li se tražiti više?!

*

Poruka smisla? Sačuvana je, vjerujem, u zapisima, u fragmentima raspršenog mozaika, u otiscima ruke koja ju je bilježila. Krenimo za njezinim tragom, redak po redak, stranicu po stranicu, naša ruka, naše tijelo će je osjetiti i prepoznati...

Evo nas u 1975. godini (zapis 2): Ljubav!!! Ljubav je zaporka i ujedno sadržaj poruke. Ali ne bilo koja, bilo kakva! Ne ona duhom osiromašena, tijelom prostituirana, već ljubav idealna, neostvarena, možda i neostvariva. Nemoguća – neukrotiva, prekomjerna – a ipak po mjeri čovjeka.

Pozovimo se na sjetno ljubavnu priču W. Saroyana koja je, piše Hrvoje Čulić, i mnogo više od toga: (...) *ili sam se ja, zato što je poznajem, nekako uzdigao sasvim sa zemlje, i izvan vremena, jer mi se čini da još nikad nije bilo ljubavi tako bezvremene, tako suštinski bez početka i kraja, i da je više nikad neće biti. Moram da se smijem sjećajući se svega što sam zaboravio, jer sam zaboravio onu silnu potrebu, koju sam osjećao onih dana, da saznam istinu o životu, veličanstveniju nego ikoja druga istina za koju sada znam, da saznam istinu koju sam nekad sanjao da saznam, s tom djevojkom Mirom, i uvidio da je neću nikada saznati, jer sam bio smrtnik, ne manje od nje, i onda u očaju i beznađu, kupio sam novo odijelo i nov šešir za moje tijelo, koje mi je bilo sve što je od mene ostalo, a sve drugo se smrvilo u smrti ove potrebe.*

(W. Saroyan, *Pri zalazu sunca*)

To nije obična ljubavna priča, piše naš autor, začinjena stiliziranim pubertetskim nagvaždanjima. Ugođajem i značenjem ljubavno-metafizičkim, slika je poraza, ali iznad svega poziv na nepristajanje, na veliko NE ljubavi koja to nije, koja se svodi na kopulaciju i besciljno produžavanje vrste.

Slijedi iz autorova pera nešto što bih najradije nazvala vječitim putokazom:

Ljubav je veličanstveni projekt ispunjenja. Ona je vizija mosta iznad rijeke života kao pukog trajanja, prijelaz na drugu obalu, put – k Bogu ili – nije ništa.

Najčešće nije ništa, zapisao je naš osamljenik, jer završava ni u čemu. Ali čežnja, ali težnja za ostvarenjem božanske ljepote življenja ostaje, makar nezadovoljena i tugujuća. Vjenčana za vječnost, veća od sebe, poput čovjeka uporno zagledanog u nebo.

Zaključimo u suglasju s autorom:

Ustrajati u nemogućoj nadi – zadatak je dostojan njezinog najvjernijeg udvarača. Pa makar ga njegova vjernost zauzvrat zasipala vatrenom kišom beznađa.

NESVAKIDAŠNJA KNJIGA
(SINIŠA TARTAGLIA, *OBITELJ TARTAGLIA I SPLIT*
– *NERASKIDIVE VEZE 1150. – 2010.* KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, 2011.)

Norka Machiedo Mladinić

Početak travnja 2011. godine izašla je iz tiska, u izdanju Književnog kruga, knjiga Siniše Tartaglije pod naslovom *Obitelj Tartaglia i Split – neraskidive veze 1150.–2010.*

Obitelj Jakulić (Jakovlić) Tartaglia jedna je od malobrojnih koja može pratiti svoj kontinuitet od polovice 12. stoljeća. Ona je zanimljiva i stoga što je njen patrimonij (feudalni posjed) bio na izuzetno nemirnom historijskom prostoru, na razmeđi između Sredozemlja i europskog kontinenta, između romanske i srednjoeuropske kulture s bizantskim i osmanlijskim primjesama. Nalazeći se »na vjetrometini burnih događaja pa ih nisu mogli samo promatrati, već su, da bi opstali morali aktivno u njih uključiti i boriti se po njihovom mišljenju za pravednu stvar« – ističe autor. Naime, živeći na tom pograničnom prostoru, morali su biti uvijek na oprezu, spremni suprotstaviti se nadolazećim nasrtljivcima, braniti svoju obitelj, ali i podložno stanovništvo i širu zajednicu i, kako su tu svoju dužnost požrtvovno ispunjavali kroz dugi niz stoljeća, ostali su do danas u sjećanju stanovništva.

Da bi se bolje razumjelo pojedinačno djelovanje, u knjizi je u kratkim crtama izložena karakteristika određenog razdoblja. Članovi plemenitaške obitelji Tartaglia vršili su vojne dužnosti, često i silom prilika i tako su tijekom 16. i 17. stoljeća sudjelovali u borbama protiv Turaka u obrani Klisa, Solina i Kamena, ne štedeći sebe ni vlastita sredstva, a u 20. stoljeću bili su prisutni i u Balkanskim ratovima te u Prvom i Drugom svjetskom ratu – uvijek kao istaknuti domoljubi, zaljubljenici u Split i Dalmaciju.

Pored vojnih, vršili su i upravne dužnosti. Mnogi su studirali i diplomirali pravnu znanost, te su bili odvjetnici i suci. U 13. stoljeću član obitelji bio je sudionik sklapanja mira s Venecijom i dogovora o prijateljstvu, zatim u 15. stoljeću jedan je poslanik splitske komune u Veneciji, a drugi član Komisije za utvrđivanje granice između Venecije i Turaka. Bili su vijećnici, pregovarači, a u 20. stoljeću Ivo Tartaglia bio je desetogodišnji uspješni

gradonačelnik Splita i prvi ban Primorske banovine. Vršeći upravne dužnosti, brinuli su se za gospodarski i kulturni napredak sugrađana. Svojim radovima doprinijeli su razvoju vinogradarstva i maslinarstva, a financijskim umijećem omogućili su razvoj bankarstva na dobrobit stanovništva. U obitelji, osim vojnih dužnosnika i pravnika, bilo je i istaknutih umjetnika i ljubitelja umjetnosti, književnika, pjesnika, novinara i publicista, športaša i svećenika.

Naprosto, prošlost Splita i okolice bila bi nepotpuna bez doprinosa članova ove obitelji. Siniša Tartaglia se zauzeo da istraži, pronade i sabere provjerene podatke te ih podastre na jednostavan, jasan i dostupan način. Tekst je popunjen genealoškim tablicama i vrsnim fotografijama što knjigu čini pristupačnom i širem čitateljstvu.

Uvjeren sam da će ovaj rad potaknuti i druge autore na istraživanje i prikaz razvoja i drugih zaslužnih obitelji. Precima zahvaljujemo time što ih se sjećamo. Oni su ugradili ponešto u našu današnjicu kao što ćemo i mi dati svoj doprinos.

KRONIKA KNJIŽEVNOGA KRUGA SPLIT KONAC 2011; SIJEČANJ – OŽUJAK 2012.

11. studenoga 2011.

– Izdavačka kuća V.B.Z. i Književni krug Split zajedno su predstavili zbirku haiku pjesama *Konoba* (Književni krug Split, 2010.) Mikija Bratanića u Paviljonu 5 Zagrebačkog velesajma, u sklopu sajma knjiga »Interliber« 2011. O knjizi i fenomenu konobe govorili su Jakša Fiamengo i autor uz klapske ilustracije i gušte iz konobe.

20. studenoga

– U 58. godini života iznenada je preminuo Milivoj Zenić, ravnatelj gradske knjižnice »Juraj Šižgorić« u Šibeniku, član Književnog kruga i suradnik u brojnim projektima.

24. studenoga

– Književna večer kojom se obilježila 120. godišnjica rođenja velikog hrvatskog književnika pod nazivom »Spomen na Tina Ujevića – zelenu granu s tugom žuta voća«, održana je u sklopu »Susreta Ispod ure« u prostorijama Književnog kruga Split. O pjesniku i književniku govorili su Jasen Boko, Pavao Majić i Bratislav Lučin, dok je odabrane stihove kazivao dramski umjetnik Robert Kurbaša.

3. prosinca

– Povodom Dana svetoga Mikule, u Komiži, u Galeriji Borisa Mardešića predstavljena je knjiga Joška Božanića: *Lingua Halieutica. Ribarski jezik Komiže* (Književni krug Split, 2011.). Knjigu su predstavili Vladimir Skračić, Boris Škvorc, Miro Kučić, Jakša Fiamengo i autor. Ista knjiga predstavljena je u Splitu 26. siječnja 2012. u Zavodu HAZU, Trg braće Radića 7 i o njoj i o autoru govorili su Ivan Mimica, Vladimir Skračić, Boris Škvorc i autor. Još jedno predstavljanje održano je u Zadru 2. veljače 2012. u svečanoj dvorani Sveučilišta. Tom prigodom su uz pozdravnu riječ prorektora Josipa Faričića knjigu predstavili Vladimir Skračić, Boris Škvorc, Nikola Vuletić i autor.

8. i 9. veljače 2012.

– Na Sveučilištu u Kopenhagenu i Aarhusu održana su predavanja o životu i djelu Marka Marulića u sklopu projekta »Dani Marka Marulića u Danskoj« koji su zamislili Grad Split, veleposlanstvo RH u Danskoj i Marulianum. Predavanja je održao Neven Jovanović.

2. ožujka 2012.

– U dvorani Književnog kruga, Ispod ure 3, predstavljena je knjiga *Amarusataka – Amarukina stotina* (ArTresor naklada, Zagreb 2011., uredio i prepjevao Mislav Ježić) u organizaciji Književnog kruga Split i splitskog ogranka Hrvatske paneuropske unije. U predavljanju su sudjelovali Gordana Galić – Kakkonen, Mislav Ježić, Radoslav Katičić, Nenad Cambi i Marko Trogrlić.

16. ožujka

– U sklopu 4. seminarara za školsku mladež *Salonae Longae. Od antičke Salone do humanističkog Splita*, koji organiziraju Institut Latina & Graeca i Prva gimnazija u Splitu, u dvorani Književnog kruga, Ispod ure 3, Bratislav Lučin je održao lektorat pod nazivom »Jupiter otkriva kćeri sudbinu njezina sina«, a Ivan Basić predavanje pod nazivom »Vladarice i njihovi sinovi«.

(Sastavila Vinka Glunčić-Bužančić)